

II-14.249

DIRECȚIA ARHIVELOR STATULUI

ÎNDRUMĂTOR

ÎN
ARHIVELE STATULUI DIN IAȘI

II

BUCUREȘTI
1956

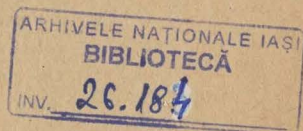
II-14.249

DIRECȚIA ARHIVELOR STATULUI

ÎNDRUMĂTOR

ÎN
ARHIVELE STATULUI DIN IAȘI

II

BUCUREȘTI
1956

Prezentul volum a fost alcătuit de următorul colectiv: *Gh. Ungureanu, C. Turcu, R. Anghel, Gh. Balica, A. Gheorghiu, E. Gheorghiadi-Dumitrescu, V. Apostolescu, V. Isac și F. Cruceanu.*

P R E F A Ț A

Pentru materialele arhivistice adunate la Arhivele Statului din Iași s-au făcut, începînd chiar din primul an de funcționare a instituției, după directivele date de Gh. Asachi și Iordache Mălinescu, unele lucrări de evidență care corespundeau pe atunci necesităților de utilizare a puținului material, atît pentru diferite afaceri neterminate, cît și pentru micul număr de cercetători care începuseră să vadă în arhive și un „material istoricesc“.

Mai tîrziu nu s-au mai respectat nici măcar formele de predare : însăși instituția Arhivelor Statului a început să fie privită ca un depozit de arhive moarte, unde celelalte instituții își duceau, din cînd în cînd, ca să scape de ele, arhivele lor, care nu le mai erau necesare.

De la strictețea cu care erau obligate instituțiile să depună spre păstrare la Arhivele Statului materialul arhivistic pe vremea lui Asachi, se ajunsese pînă acolo cu neglijența și nepăsarea, încît în anul 1926 instanțele judecătorești din Iași, care se mutau în noul palat, au aruncat, propriu zis, arhivele în curtea Arhivelor Statului, rămînînd să se descurce, cum vor ști, cei patru arhiviști.

Regimul burghezo-moșieresc nu dădea sprijinul cuvenit acestei vechi instituții ; local prost întreținut, materiale de lucru insuficiente, arhiviști puțini și cel mai rău plătiți dintre toți salariații statului.

În asemenea condiții nu se puteau începe nici lucrări științifice de evidență materialelor arhivistice și nici cercetări ; însăși instituția Arhivelor Statului își pierduse din autoritatea ei, ca să mai poată impune instituțiilor creatoare de arhive, reguli arhivistice.

Ceea ce s-a făcut în Arhivele Statului, în acele timpuri de desconsiderare și rea-voință, se datorește — putem spune — numai unor arhiviști, puțini la număr, care, devotați acestei instituții, au depus multă strădanie și mult devotament pentru salvarea și păstrarea în condiții cît mai bune a materialului arhivistic.

Astăzi, Arhivele Statului au devenit o importantă instituție de cultură spre care își îndreaptă pașii din ce în ce mai mulți cercetători; materialul arhivistic cercetat scoate la iveală date necunoscute, privind asuprirea și exploatarea cruntă din trecut a poporului muncitor, știri neglijate sau chiar falsificate de istoriografia burgheză.

Colectivul de muncă al Arhivelor Statului din Iași, în dorința de a pune la îndemina cercetătorilor cât mai multe instrumente de lucru, a socotit necesar să continue alcătuirea Indrumătorului, al cărui prim volum a apărut în anul 1947. Prin tipărirea lui, acest necesar instrument de lucru poate ajunge și pe masa cercetătorului din altă localitate.

Arătarea materialului arhivistic pe fonduri, cu datele extreme, cu indicarea în mare a problemelor care ar putea fi urmărite, înlesnește pe cercetător în munca sa, indicându-i ce fonduri trebuie să consulte.

Prezentînd acest volum, colectivul de muncă așteaptă, cât mai curînd, sprijinul ce i se poate da printr-o critică justă a acestei lucrări.

I

PREZENTĂRI DE FONDURI ARHIVISTICE

I. ARHIVA VISTERIEI MOLDOVEI (1763 — 1861)

În Arhivele Statului din Iași se păstrează, din fondul arhivistic creat de una din vechile instituții din Moldova, **Visteria**, un număr de 10546 unități arhivistice numai dintre anii 1763—1861; din acestea, 8672 sînt dosare, iar 1874 condici.

O situație mai exactă este următoarea: din anii 1763—1800 sînt numai 5 condici, prima este din 1763, fiind bine cunoscuta Samă a Visteriei din acel an; din 1800—1827 sînt 42 condici, iar din anii 1828—1861 sînt 1827 condici.

Dosare nu avem decît după anul 1827 pînă la 1861, deoarece acele anterioare au fost distruse în cunoscutul incendiu din 1827.

Tot acest material arhivistic a fost depus spre păstrare la Arhivele Statului din Iași, de către instituțiile care-l dețineau, încă de la înființarea Arhivelor Statului în 1832 pînă în 1884.

Ultima depunere, din 1884, cuprinde tocmai cea mai mare parte din condici, între care intră și aceea din 1763.

În anii 1829 — 1 ianuarie 1832, Visteria nu funcționează ca instituție creatoare de arhivă. Funcțiunile ei le execută Secția I din Divanul Implinator — instituție nou înființată pe data de 28 decembrie 1828.

Arhiva acestei Secții din Divanul Implinator a fost preluată de către „Departamentul Finanțelor” înființat conform dispozițiilor Regulamentului Organic, care continua în parte sarcinile vechei Visterii, limitată numai la „siguripsirea adunării tuturor veniturilor Statului, precum și de a face plățile legiuite; însușirile ministrului de finanțe nu se vor întinde de acum înainte peste datoriile atîngătoare de administrația finanțelor și de sporirea negoțului”¹⁾.

Instituția vom mai găsi-o în corespondența timpului numită Mi-

¹⁾ Analele Parlamentare, I, 2, p. 155,

nisterul de Finanțe și de cele mai multe ori „Visteria Principatului Moldaviei“.

Toate depunerile de arhivă din acest fond, fiind făcute în repetate rânduri, au fost astăzi grupate formînd fondul „Visteria“ afară de dosarele create de Secția I (Otdilenia) din Divanul Implinitor (1829 — 1832) care sînt la colecția „Litere“.

Arhiva acestui important fond este în întregime inventariată și așezată în condiții bune de păstrare și cercetare.

Cercetătorii pot fi orientați însă în cercelările lor și de descrierea pe care o vom face asupra conținutului acestei arhive.

Din cele cinci condici din sec. XVIII, patru sînt sămi ale Visteriei din anii 1763, 1784, 1786, 1787 ; a cincea este condica Visteriei din 1776, cuprinzînd ponturile hotărîte pentru veniturile dregătoriilor din 1776 ; această condică, azi inventariată la Manuscrise (nr. 56), este deosebită de exemplarul original care se găsește la Arhivele Statului București, (manuscrisul 1277), prin aceea că în ea a continuat a se transcrie diverse ponturi și orînduiri ale Visteriei, pînă la anul 1816, dată ce o poartă ultima filă scrisă din această condică¹⁾.

Pentru celelalte condici — toate sămi ale Visteriei — deci cu un conținut corespunzător (venituri, scăderi, cheltuieli), doresc să rețin puțin atenția și în special asupra aceleia din 1763, care, pe lîngă celelalte, este cu mult deosebită în ceea ce privește capitolul cheltuieli, deoarece se arată în amănunțime, uneori pînă la para, cheltuielile pe seama Curții Domnești.

Condiciile alcătuite între anii 1800—1827 le putem împărți în patru grupe :

1) Condici de porunci și anaforale, pornite din cancelaria Visteriei. Un fel de condici de intrare și ieșire, însă rezumatul hîrtilor este bogat și uneori reproduș chiar în întregime.

2) Sămi anuale.

3) Catagrafiile locuitorilor, făcute în anul 1820.

4) Diverse chestiuni pendinte de Visterie în anii respectivi.

Din prima grupă nu avem decît 5 condici. Una din 1819 — 1820²⁾ și alta din 1826—1827, cuprind în întregime sau rezumat di-

¹⁾ La Biblioteca Universității din Iași se găsesc sămile pe anii 1786, 1797, 1798, 1823, 1824, 1825 și 1826 (Mss. 20—27).

²⁾ Arhivele Statului Iași, Tr. 166, condica nr. 6 ; 1820 martie „Pentru cîștele banilor ce să fac prin sate, fiindcă după știința ce au luat domnia mea, frunțașii satului urmează chipuri de asigurire pentru acei săraci, încărcîndu-l la cîșla cu cheltuieli mari și nepăzînd dreapta analoghie, cu care urmări ei să folosească, iar săracii se însărcinează“.

1820 martie 23 — „După arătarea vist. S. Sturza pentru locuitorii sa-

ferite porunci ale Visteriei către ispravnicii de ținut, în legătură cu încasarea birului, răsurilor, rusumaturilor, dajdiilor mazililor, ruptașilor, ruptelor Visteriei și țiganilor domnești; cu executarea diferitelor havalele și în special cu executarea obligațiilor de muncă ale sătenilor față de stăpînii moșiilor.

Aceste condici ne vor da material documentar din care să reiasă cît mai clar asupra locuitorilor săteni de către stăpînii moșiilor și oamenilor, cît și diferite forme ale luptei de clasă (fuga sătenilor, nesupunerea la munca boierescului, răzvrătirea).

Importanța acestor cîteva condici ale Visteriei, din acea vreme atît de lipsită de știri din cauza pierderii arhivelor la 1827, crește și prin aceea că o condică reprezintă un tot, un an sau doi de activitate, cîintr-o instituție cu hîrtii ieșite și intrate, și deci se poate mai ușor îmbrăca o problemă decît cu un document, foaie volantă, care nu ne spune prea mult, înainte sau după faptul arătat în el.

Păcat că nu sînt multe; cele 5 condici din această grupă, aflate la Iași, au fost cercetate filă cu filă și printre altele, în condica din 1819—1820, s-au găsit și instrucțiunile date pentru întocmirea catagrafiei din 1820, acestea înlesnind mult înțelegerea mai bine a diferitelor categorii fiscale din aceste catagrafii.

A doua grupă ar alcătui-o sămile Visteriei din care avem pentru anii 1800—1827, următoarele: pe anii 1806—1807, 1807—1808, 1813—1814, 1815 și 1825.

tului Odaia Costei a d-sale hatmanului Mavrocordat, pentru nesupunerea lor la lucrul zilelor boierescului; să-l supute ispravnicul”.

1820 martie 23. — „Pentru 7 locuitorii din satul Ruginoasa a vist. S. Sturza care sînt răzvrătitori și turburători celorlalți, aceștia să să mute din Ruginoasa în alt sat.”

1820 martie 25. — „Pentru un Ion Răbegia și cu alții din satul Gălceana (Tecuci), ce sînt răzvrătitori, pe Răbegea să-l dea la Groapa Ocnei și pe ceilalți să-l bată cu togele la tălpi în cinci tîrguri: la poarta Curții gospod, la tg. Vasluiului, la tg. Bîrladului, la tg. Tecuciului și la satul Gălceana și apoi să-l ridice de acolo și să-l ducă la ținutul Herța”.

1820 aprilie 7. — Locuitorii satului Drăgușeni se răzvrătesc și nu vor să iasă cu plugurile, atît pentru dîșii cît și pentru stăpînul moșiei.

1820 aprilie 12. — Locuitorii satului Bucecea (Botoșani) răzvrătiri, „din care obraznicindu-să locuitorii nu să supun a lucra zilele boierescului după hotărîrea ponturilor... să nu îndrăznească locuitorii a o strica”.

1820 aprilie 14. — Locuitorii de pe moșia răzășească Rădești sînt asupriți „despre răzăși stăpînii moșiei”.

1820 — „Pentru asupra locuitorilor ce ar fi pătîmînd la zilele boierescului; fiind învoiala să urmeze învoielii, iar de nu, au să urmeze ponturilor; dar fiindcă d-lui aga are așezare pe acea moșie, fleșticare gospodari să-l care cîte un car de lemne, o gălnă pe an și un caleap de fiecare casă cum și meremetul ce va trebui la moșiile și iazurile de pe moșie să fie datorii a le meremetisi”.

Sămile lipsă — pentru că ar trebui să se găsească pe fiecare an — nu s-au depus spre păstrare toate la Arhivele Statului și unele au ajuns și în alte instituții; pentru înlesnirea cercetărilor le indicăm: la biblioteca Universității Iași, la biblioteca Ureche Galați, la Secția Manuscrise din Academia R.P.R., București (manuscrisele 328, 330, 359 — sama Visteriei Moldovei pe 1776 — 504, 882, 886, 888, 890, 891 și 892).

Grupa a treia și cea mai mare o formează catagrafiile făcute în 1820. Pentru fiecare ținut este câte o condică.

Ar trebui să se găsească 16 condici pentru ținuturi și una separată pentru orașul Iași, după cum se obișnuia. Ne lipsește condica pentru ținutul Tecuci.

În aceste condici se arată nominal, pe ținuturi, ocoale și sate, toți locuitorii (birnici și trepte); la sfârșitul fiecărui sat se face o notă privind ocupația locuitorilor și starea în care se găsește satul respectiv, adică după cele trei stări: de frunte, de mijloc și coadă și ocupația locuitorilor.

La fiecare sat se arată proprietarul respectiv.

La trepte se arată, nominal pe sate, mazilii, rușaii și ruptele Visteriei; la fel privilegheții și scutelnicii.

Menționăm tot aici condica catagrafiei pentru toți supușii străini (sudiți) făcută în 1824; ea cuprinde date pentru cc. 2200 persoane, fiecare avînd rezervată jumătate de pagină cuprinzătoare de date biografice asupra fiecăruia.

Celelalte condici din această vreme privesc scutelnicii, seimenii și călărașii, casele obștești etc.

Arhiva Visteriei Moldovei din anii 1827 și pînă la 1829 — cînd s-a înființat Divanul Implinitor — se găsește în bună parte în păstrarea Arhivelor Statului Iași.

După cum am arătat la început, după felul cum au fost depuse în diferite transpoarte, acelea care au intrat în primele depuneri au fost așezate la colecția zisă „Litere”; la fel și toate dosarele Divanului Implinitor, care-și sfîrșise misiunea în 1831 și deci fiind o instituție desființată, toate dosarele au fost printre primile depuse la Arhivele Statului în 1832. Am pomenit de Divanul Implinitor pentru anii 1829—1831; Visteria funcționează ca „Otdelenia” I din Divanul Implinitor și deci nu va avea fond arhivistic aparte; știind aceasta, vom ști unde să căutăm dosare și condici de competența Visteriei.

Nu toate dosarele și condicile din arhiva Visteriei au intrat la

„Litere“ și este lesne de înțeles de ce. Știm că primele transporturi de arhivă intrate la Arhivele Statului au fost ale instituțiilor desființate, ale căror arhive trebuiau să-și găsească adăpost în instituția creată pentru aceasta.

Dar Visteria și-a continuat activitatea ca organ superior al tuturor problemelor financiare ale Moldovei pînă la 1861, și deci a ținut la ea încă mult timp piese arhivistice și mai vechi și chiar dinainte de Regulamentul Organic.

La desființarea Ministerelor din Moldova și mutarea lor la București în 1861, cea mai mare parte a arhivei a rămas în păstrarea Casieriei din Iași, iar o mică parte a fost dusă la București și depusă apoi la Arhivele Statului.

Abia în 1884, cu transportul nr. 1768, au fost depuse la Arhivele Statului Iași, majoritatea condicilor și dosarelor vechi Visterii a Moldovei.

Am făcut această mică paranteză, socotind-o foarte necesară pentru cercetători, ca să știe unde și cum se găsesc unitățile arhivistice, ca după aceea să se poată face cercetările necesare.

Condicile și dosarele create de către Visterie în perioada 1827 pînă la 1832, lîngă care putem trece și pe acelea create cînd ea a funcționat ca secție în Divanul Impliniților, se referă la următoarele probleme :

Incasările și cheltuielile Visteriei. Aici trebuie să menționăm că între 1827 iunie și 1828 aprilie 15, vom găsi în aceste condici și dosare, tot forma veche de „samă“, specifică domniei lui Ioan Sandu Sturza Vodă și desigur și epocii dinainte de el ; după 25 aprilie 1828 toate veniturile intrau în Visteria țării și socotelile vor lua cu totul altă formă.

Aici vom găsi birul luat de la locuitorii birnici ai satelor (birnicii, havalegii) , rusumaturile și agiutorințele, dajdiile mazilorușăilor și ruptelor Visteriei ; vom găsi date despre scutelnici, breslași, slugile moșiilor și slugile rangurilor — toate aceste patru categorii, desființate prin Regulamentul Organic ; vom găsi date despre slujbași (breslele posturilor) cu toate categoriile lor (seimeni, călărași, surugii, ținirași, darabani, lăturași (lipiți), etc.

Deci pentru stabilirea categoriilor fiscale din această vreme este absolut necesară cercetarea acestui fond.

Despre vămi și ocne la fel găsim date în arhiva Visteriei din a-

ceastă vreme; de asemenea și despre vămile interioare, care se desființează la 1832.

Multe dosare privesc diferite produse: vitele, cheresteaua, zahe-reaua; cele mai multe dosare cuprind date în legătură cu treceri de armate și întreținerea lor și în special fînul.

Despre poște și obligațiile sătenilor în legătură cu întreținerea drumurilor și podurilor din preajma satelor lor, cât și a fînului ce trebuiau să-l facă pentru cai; la fel date pentru surugii și „hacul surugilor“, plătit prin „examinii“ de birnicii satelor.

Acestea se pare că intrau în rîndul havalelelor.

În competența Visteriei (chiar ca secție din Divanul Implinitor), fiind și cercetarea pricinilor iscate între locuitorii săteni și stăpînii lor, pentru asupriri la lucrul boierescului și havalele, vom găsi în această vreme suficiente date privind această importantă problemă; la fel și diferite forme ale luptei de clasă, menționînd răzvrătirile țărănești din 1831, pentru care sînt date foarte importante.

Pentru problema căilor de comunicație din această vreme, pe care neconținut mergeau carăle țărănești în podvezi, pentru stăpînii lor, în havalelele ținutului sau cîrmuirii, și mai cu seamă în îndeplinirea treburilor oștinești, se găsesc suficiente date în arhiva Visteriei, dintre acești ani.

Nu rareori se vor fi văzut convoiuri uriașe, cu cîte 900 sau 1000 cară încărcate cu provizii diferite, formînd așa zisa „magaza mișcătoare“, mergînd după armată (1828—1829).

Din acest important fond al Visteriei pentru perioada 1832—1861, vom avea cele mai multe unități arhivistice; putem afirma că sînt chiar majoritatea lor.

Tot din această vreme sînt și acelea care se găsesc la București la Arhivele Statului.

Arhiva creată de reînnoita instituție a Visteriei (cf. cap. III. din Regulamentul Organic), care se mai numea și Departamentul de Finans, va cuprinde toate problemele care intrau în competența sa.

Deci materialul documentar rămas de la Visteria Moldovei, dintre anii 1832—1861, l-am putea clasa pe probleme în legătură cu obligațiile impuse acestei instituții prin Regulamentul Organic.

Astfel vom găsi dosare referitoare la:

1) **Aboliții sau desființări**, privind prefacerile urmate în raport cu situația înainte de 1832. Desființarea rusumaturilor (goștină, deselină, vădrărit) analogurile osebite, case obștești și iraturi ale diferite-

lor dregătorii, iarăși desființate; aici vom putea urmări problema răsurilor, hăcut surugilor, banii grajdica; desființarea milelor din ocnă și vama; desființarea scutelniceilor, breslașilor, slugilor moșiei și rangurilor; înființarea slujbașilor volnici; fixarea despăgubirii scutelniceilor.

2) **Cheltuielile Statului.** Birul la Poartă, lista civilă a domnului, leile dregătorilor, ținerea poștelor și școalelor în orașe; tipografia și biblioteca publică; casele obștești; cheltuieli în legătură cu urbanistica, în special orașul Iași; dregerea drumurilor celor mari și a podurilor; în legătură cu această mare activitate trebuie să menționăm întrebuintarea pe scară tot mai mare a mîinii de lucru provenită din satele învecinate lucrărilor drumurilor și podurilor.

3) **Veniturile Statului** în care intră în primul rînd birul. Incepînd cu anul 1832 vom găsi — anual — condici intitulate „Sama Visteriei” și apoi condici separate pentru cheltuielile fiecărui articol în parte.

Despre venituri indirecte sau cum li se spunea „lăturalnice” în primul rînd intrînd al ocnelor — care de la 1832 devin venitul Statului, ale vămii (import și export prin puncturile de graniță, vămile interioare fiind desființate).

Vom găsi dosare privind veniturile întîmplătoare (veniturile de la oile străinilor) darea ce se lua de la acei ce veneau cu turme în țară pentru varatic și ernatic, venitul pentru portul scrisorilor expediate înlăuntrul țării, venitul încasat de la pașapoarte.

Cele mai multe și importante dosare și condici din fondul Visteriei, dintre anii 1832—1861, sînt acelea în legătură cu catagrafiile locuitorilor, care după dispoziția Regulamentului Organic, trebuiau să se facă din 7 în 7 ani.

Prima catagrafie este din 1831—1832 apoi 1838, 1845, 1851.

Lucrările comisiilor pentru stabilirea noilor catagrafii fiscale, abuzurile din vechile catagrafii, diferite jalobe de scăderi și în sfîrșit stabilirea catagrafiei într-o condică respectivă — în anii următori fiecare ocol avea cîte o condică — toate se găsesc în arhiva Visteriei și se află astăzi în păstrarea Arhivelor Statului.

Aceste catagrafii ne arată în mod clar fiecare ținut cu ocoalele respective, proprietarii moșilor, locuitorii dați nominal, fiecare în categoria în care intră după noile dispoziții.

Prin cap. III, secția VII, din Regulamentul Organic, în sarcina Visteriei intrînd și rezolvarea problemei în legătură cu „drepturile și datoriile din partea proprietarului către lucrătorul de pămînt și ase-

menea din partea acestuia către proprietar“, în arhiva Visteriei vom găsi mult material în legătură cu aceasta.

Urmărind inventarele arhivei Visteriei, vom găsi dosare privind și cercetările făcute de Visterie prin Isprăvnicie, în legătură cu asupririle țăranilor la executarea obligațiilor, către stăpîni și, totodată, măsurile luate de Visterie împotriva sătenilor dovediți răzvrătiți. Multe dosare sînt intitulate: „**Răzvrătiții a se depărta de pe moșii**“ sau „**Răzvrătiții, măsurile luate împotriva lor**“, multe din dosare poartă titlul: „Locuitorii satului (cutare) cu proprietarul — sau posesorul — pentru asuprire la munca boierescului“; în aceste dosare, de cele mai multe ori, vom găsi în copie sau în original „învoiala“ sau „așezămîntul“ făcut între locuitori și proprietari; în general se constată că în „învoieli“ (contracte sau așezăminte), sînt trecute și alte obligații neprevăzute în ponturile oficiale; pentru exemplificare arătăm că se găsesc trecute alături de obligațiile boierescului după ponturi și găina, puiul, caleapul de gospodărie sau „darea fimeilor“, precum și zilele de clacă și meremetisirea, care de care mai asupritoare. Un dosar în legătură cu o cercetare la fața locului în urma reclamației locuitorilor unui sat, că sînt asupriți, ne descoperă peste 32 feluri de obligații și asupririi, care se făceau țăranilor din acel sat, așezat pe moșia boierească.

În afară de problemele arătate mai sus, arhiva Visteriei ne va mai putea da date și cu privire la diferite „adăugiri“ de dări din timp în timp, după 1832, la neguțitori, meșteri patentari și calfe.

După 1832 vom găsi știri bogate privind pe țiganii domnești; diferite dispoziții în legătură cu așezarea țăganilor domnești, „locuințe statornice“, referitoare la țăganii mănăstirești și particulari; dosare privind pricina strămutării locuitorilor, și despre „facultatea strămutării locuitorilor“ și tot vecină cu această latură a problemei este și aceea a „pribegirii“ locuitorilor, fie în interiorul țării fie peste graniță.

Între anii 1832—1861 au intervenit o sumă de modificări în legătură cu categoriile fiscale; pentru fiecare din aceste categorii vom găsi date despre mazili, ruptași, căpătăeri, „vagabonți“, bejenari, privilegheți și birnici.

De asemenea vom găsi material privind contractarea veniturilor lăturale ale Statului (sarea, fîntînile cu slatină, vămile, poșlina vitelor, plutirea vaselor Moldovei pe Dunăre și Marea Neagră); apoi

despre târguri și iarmaroace; privileghiuri pentru fabrici; poștele și slujitorii ei precum și pasagerii, timbre etc.

Despre monezi, zarafi, „zaraflic“ și bănci.

În cercetarea acestui fond însă se ridică și o greutate și anume aceea că nu totdeauna titlul dosarului indică tot cuprinsul lui; uneori un dosar este foarte voluminos și neputînd cuprinde într-un titlu scurt tot conținutul s-a scris simplu: „corespondență diferită“, sau „jaloare“, sau „politicești pricini“.

În acest fel de dosare desigur cercetările vor merge mai greu, dar de cele mai multe ori rezultatele obținute covîrșesc prin importanța lor, truda depusă.

II. ARHIVA HĂTMĂNIEI MOLDOVEI (1825—1832)

Din trecutul instituției. Dregătoria Hătmăniei s-a introdus la noi după exemplul din Polonia, unde hatmanul exista din timpuri vechi, avînd atribuții militare. Originea dregătoriei vine însă din țările germanice, unde „Hauptmann“ înseamnă șef, comandant militar de cetate sau de teritoriu limitat ¹⁾.

Dregători cu atribuții militare am avut desigur și noi, încă de la întemeierea statului. Se cunoaște portarul de Suceava — unde era capitala țării — și apoi pîrcălabul de Suceava, transformat și acesta ulterior în hatman și pîrcălab de Suceava, titlatură ce s-a păstrat pînă la desființarea dregătoriei în secolul XIX. Deasupra tuturor era însă, cum se știe, domnul țării — comandantul suprem al oștirii.

Cea dintîi mențiune despre existența hatmanului în Moldova este din anul 1541, în timpul lui Petru Rareș. El a omorît pe hatmanul Mihail și a pus în loc pe Vartic „hatman și pîrcălab de Suceava“. De la această dată înainte hatmanul apare des în documentele și izvoarele vremii, ocupînd, în ierarhia dregătorilor țării, mai ales după anul 1576, diferite trepte, de la locul I, II sau III — cînd era frate cu domnul ori alt grad de rudenie — pînă la locul VI, cînd era un boier oarecare. În mod obișnuit însă, după anul 1620, hatmanul a ocupat în Divan locul IV.

În cursul vremii, importanța dregătoriei hatmanului a fost schimbătoare. Cît timp au ținut domniile ereditare în Moldova, rolul ei era secundar. Domnul era totul. De la anul 1595 însă, cînd încețază Domnia ereditară și pînă la 1711, cînd se înlătură Domniile

¹⁾ În alcătuirea acestui scurt istoric al instituției Hătmăniei am folosit în special lucrările: **Doi dregători moldoveni** — portarul de Suceava și hatmanul și pîrcălabul de Suceava, de Constantin V. Dimitriu, (București, 1935, p. 35 și urm.) și **Vornicia în Moldova** de Teodor Balan, (1931, p. 186 și urm.). De asemenea am folosit și alte lucrări, dar mai ales informații documentare din Arhivele Statului, cum se arată la locul cuvenit.

pămîntene și se desființează armata națională, rolul hatmanului — care era membru în Divanul ce alegea pe domn și era și comandantul oștirii — a fost deosebit de important. De aceea și domnii numiau în această dregătorie prieteni sau rude. Nu puține sînt cazurile, în istoria noastră, cînd un hatman polariza toată forța politică a țării — boierimea ei — pentru a răsturna un domn și a ridica altui. Sînt și hatmani care au ajuns domni.

Din cercetarea atenlă a documentelor și a celorlalte izvoare istorice, ne putem da seama de unele atribuții ale hatmanului — care erau speciale și generale.

Între atribuțiile speciale, cum s-a văzut, era în primul rînd aceea de conducător al oștirii, în locul domnului care era de fapt comandantul ei suprem. Avem știri ce ne arată însă că hatmanul avea și puteri depline în legătură cu acțiunile militare. Este cazul hatmanului Orăș care, în 1592, făcea atent pe judele de Bistrița să nu atace Moldova, pentru că „pacea și buna prietenie sunt cele mai de folos“.

Călătorul italian Bardinus (1646), arată că hatmanul Moldovei era îngrijitorul și conducătorul întregii armate. Iar cronicarul Miron Costin spune că hatmanului i s-a adăugat și pîrcălăbia Sucevei ca să aibă loc în Divan. El judeca pe toți oștenii, ca de pildă călărașii, darabanii, seimenii și slujitorii cu leafă. În Divan purta un baston roșu, împletit cu aur, iar în tabără buzdugan. Această funcție nu era mai demult. În vechime, vornicii erau aceia care conduceau armata — unul aripa dreaptă și altul cea stîngă. Mai departe, cronicarul arată că Muntenia n-avea dregătoria hatmanului, ci acolo era marele spătar.

Un izvor armenesc, referitor la romîni între anii 1758—1843, ne spune că „soldații hatmanului erau în mare parte călăreți“. Hatmanul era obligat să păstreze ordinea în satele din jurul capitalei și pe la frontiere. El numia pe căpitani — care erau niște comandanți mai mici — judeca și unele procese, putînd să pedepsească cu bătaia, amenda și închisoarea. Numai cazurile de trădare se judecau și se sancționau de către domn.

Între atribuțiile speciale ale hatmanului, mai amintim că el era în fruntea alaiurilor și ceremoniilor de la curte — cu toată taifaua sa — și era delegatul domnului la primirea marilor oaspeți. De asemenea era împuternicit să rezolve toate pricinile referitoare la țigani¹⁾.

Dar hatmanul avea și atribuții generale, ca și ceilalți dregători.

¹⁾ În diverse colecții de documente sînt multe acte dovedind această atribuție.

El făcea parte din Sfaful țării, și împreună cu ceilalți mari dregători, între altele, purtau grija veniturilor țării, controlau Visteria și consiliau pe domn în problemele însemnate ale țării — de natură internă sau externă.

De asemenea, hatmanul contrasemna uneori actele domnești în lipsa marelui logofăt, da mărturii de cercetare în hotărnicii și judeca diferite alte pricini — pe lângă cele ale subalternilor pe care, cum am văzut, le judeca numai el. În sfârșit, mai putea da diferite porunci, cum e aceea din 28 octombrie 1700, către cămănari, cepari, bezmănari, bourari, pentru a nu se amesteca la o circiumă a iezuiților din Iași, ce avea scutire de asemenea impozite. Iar alteori găsim poruncă hătmănești contrare, împuternicind pe unii dregători sau proprietari de a lua zeciuiala din veniturile moșiilor lor.

Activitatea hatmanului se desfășura printr-un întreg aparat subaltern. Miron Costin arată că hatmanul avea sub ascultarea sa breasla călărașilor din țară — afară de cei din Orhei și Lăpușna care erau sub comanda serdarului. Acesta era însă unul din subalternii săi principali. Aceleași precizări le face și D. Cantemir¹⁾. Logofătul Gheorgachi aduce unele completări, arătând că, ierarhic, după serdar vine marele căpitan, apoi căpitanii și porușnicul hătmănesc (locotenentul Hătmăniei), după ei căpitanul de darabani, polcovnicul și alții — cum se va vedea în paginile următoare.

Un subaltern al hatmanului era bașbulucbașa hătmănesc — un fel de mare căpitan care avea sub ordine 10 bulucbași (căpitani) și fiecare din aceștia răspundeau de 100 seimeni — soldați angajați cu plată, dintre sîrbi, bulgari, albanezi, greci, pentru paza persoanei domnului.

Cantemir arată și obligațiile acestor căpitani: „Aceia dintre dinșii care se găsesc la graniță păzesc trecătorile munților și vadurile râurilor. Aceia de la garnizoanele din mijlocul Moldovei — unde nu este nici o teamă de vrăjmași — sînt puși să facă gărzi la curtea hatmanului și sînt trimiși de dînsul unde vreo trebuință a țării i-ar fi cerut”.

Hatmanul mai avea ca subaltern în 1776 pe marele portar, cu 12 portari plătiți și 12 fără leafă. Slujitorii Curții domnești (seimenii, călărașii, vînătorii, drăganii, levinții) erau tot sub conducerea hatmanu-

¹⁾ În 1829, Jeltuhin cere Divanului Împlinitor un raport despre „așezămîntul tuturor dregătorilor țării din vechime”. I se dă un răspuns, folosind în mare parte informațiile lui D. Cantemir, probabil din „Scrisoarea Moldovei”, tipărită la m-rea Neamț, în 1825. A se vedea dosarul la Arh. St. Iași, Litere, A/19.

lui. Aceștia erau împărțiți în steaguri conduse de stegari, dobași, ceaui etc...

Din diferite izvoare istorice aflăm că pe la jumătatea secolului XVIII, hatmanul avea, în afară de leafa plătită prin Casa Răsurilor, și anumite venituri provenite de la subalterni — din vânzarea posturilor căpitanilor din țară și de la margini etc... Intre 1776—1795, leafa fixă a hatmanului n-a variat, fiind de 350 lei pe lună. Ceilalți subalterni aveau următoarele salarii lunare: căpitanul de lefegii 40 lei, vel căpitanul hătmănesc 30 lei, porușnicul 20 lei, bașbulucbașa 15 lei, 3 bulucbași și 3 stegari (cite) 15 lei, 2 trîmbași, 2 dobași, 1 surlac, 1 flueraș hătmănesc 18 lei, 1 bașbulucbaș în Curtea domnească 25 lei, bulucbașul al II-lea 20 lei, căpitanul de drăgani 20 lei, sotnicul 20 lei, 12 zapcii de seimeni 60 lei, 160 seimeni în 4 steaguri 480 lei, 1 căpitan de lefegii 20 lei, 15 levinți 10 lei, odobașa de levinți 10 lei.

Alte venituri ale hatmanului erau acelea rezultate din dreptul de a judeca.

Dar evoluția acestei dregătorii continuă.

În 1811, într-un raport către senatorul Milasevici, se arată că hatmanul avea sub controlul său toate căpitanii din orașe și de la marginea țării — cei de la hotarul Transilvaniei se numiau căpitani de plai, cu îndatorire de paza graniței — și mahașalele orașului Iași, pe care le administrau din punct de vedere juridic și polițienesc, punând străji de pază în timpul nopții, contra hoților și incendiilor. De asemenea judeca pricinile bănești dintre locuitorii birnici, pe care-i putea închide în „grosul Hătmăniei“ și îi putea globi. Pentru judecăți putea lua zeciuiala dacă hotărîrea sa rămînea definitivă, iar dacă pricina trecea în apel la Divan, zeciuiala o lua vornicul de aprozi. „În casele cinstite nu putea călca fără porunca Ocîrmuirii“ și nici în tîrg nu se putea amesteca, fiind dator la Agiei. El primea pe toți tîlharii prinși de ispravnicii ținuturilor sau de căpitani de poteri — care erau tot sub ascultarea sa — cercetîndu-i și trimițîndu-i înaintea Tribunalului Criminalicesc. Avea, de asemenea, străji împrejurul orașului și la toate drumurile pe unde intrau și ieșiau călătorii din Iași, dădea răvaș de drum pe termen și cu cheazășie, celor ce plecau din oraș¹⁾.

Din altă parte aflăm în plus că, în acest timp, hatmanul era obligat să stea în Divanul Judecătoresc, la cercetarea pricinilor. Se cunoaște și organizarea „taifalei Hătmăniei“ pe toată țara²⁾, cum și

¹⁾ Revista Arhivele Basarabiei, II, nr. 1, p. 41.

²⁾ Ibid., IV, nr. 3, p. 180.

îndatoririle subalternilor și slujitorilor. Astfel, vel căpitanul de legegii „priveghia“ mahalaua Feredeilor, vel căpitanul mahalaua Tătărăși, porușnicul mahalaua Muntenimei, bașbulucbașa mahalaua Broșteni — unde era și sediul tulumbelor Hătmăniei.

Întreg aparatul acesta, afectat Hătmăniei, de pe tot întinsul țării, avea, cum s-a văzut, leafă stabilă și alte venituri din avaeturi, pocloane și diverse taxe, scutiri de biruri, rusumaturi și prestații, asupra cărora nu vom insista aici.

În 1812, senatorul Milasevici propune o transformare radicală a Hătmăniei¹⁾, împărțind atribuțiile și deci veniturile ei la patru hatmani, pe care-i și desenează: C. Paladi, Lupu Balș, D. Bogdan și Alecu Ianculeu. Divanul însă arată că nu e justificată această divizare a Hătmăniei și propune repartizarea atribuțiilor dregătoriei numai între doi hatmani — unul pentru capitală și altul pentru restul țării.

Într-adevăr, în „sama Casei Răsurilor“ pe 1823—25, găsim²⁾ că se plătea câte 250 lei pe lună hatmanului Prutului și celui al orașului. După hatmanul orașului este trecută „taifaua“ sa, formată din 14 persoane, totalizând un salariu lunar de 361 lei. Din acestea, pe unele le-am văzut mai sus. Altele noi sînt: polcovnicul de Lunca Mare, tulumbagibașa și aparii. Slujitorii hatmanului Prutului nu sînt între legegii fiindcă, am văzut, căpităniile se vindeau.

La 1824 exista un hatman de politie, unul de margini, altul de Prut și unul pentru menziluri³⁾. Și totuși, la 1828, hatman al Moldovei și pîrcălab al Sucevei, era Alexandru Roset Roznovanu⁴⁾.

În 1832, Hătmănia a fost desființată. Locul ei l-a luat, într-o măsură oarecare, Polcul de miliție, care coexistă cu Hătmănia încă din 1828 și care a primit arhiva Hătmăniei și a depus-o la Ministerul Dinlăuntru, încheind astfel activitatea unei dregătorii însemnate și multiseculare⁵⁾.

Vechea arhivă a Hătmăniei. Arhiva vechii Hătmăanii nu ni s-a păstrat. Ea a urmat aceeași cale a distrugerii ca și arhivele celorlalte vechi instituții moldovenesti.

Hătmănia trebuie să fi avut însă o activitate birocratică, în toate

1) Revista Arhivelor Basarabiei, X, nr. 1—4, p. 153.

2) Arh. St. Iași, Tr. 1352, Op. 1535, nr. 1269.

3) Și încă din timpul lui Al. Ipsilante (1786—88) este cunoscut și hatmanul de Dlvan — un fel de vornic de aprozi.

4) Arh. St. Iași, Condici, K/556.

5) Denumirea de hatman s-a mai păstrat un timp și în noua instituție a Miliției — pînă prin 1840.

fazele ei de evoluție. Din timpul cînd hatmanul era comandantul oștirii raționale, există știri despre catastrafe ale oștirii, în care erau înscrise luptătorii. Visteria ținea cont de această înscris, ca să scutească de bir pe cei în cauză. Trebuie să fi fost și o intensă comunicație în scris, cu dregătorii de la margini. Ștafetele cu ordine și știri externe vor fi circulat cu o mare intensitate. Ecoul acestei activități informative se desprinde din unele acte domnești trimise în exterior — aliaților vecini. Toate s-au pierdut...

Din timpurile mai noi, cînd Hătmănia și-a schimbat mult din specificul ei, cînd atribuțiile ei erau mai mult polițienești, am văzut și altfel de preocupări. Ordine date zapciilor pentru dijme, pentru crișmărit și altele. În condica Mavrocordat ¹⁾ este o carte de judecată din 1741, a hatmanului Costache, pentru un furt de vite la hotar.

Exemple din acestea se mai pot aduce. Colecțiile de documente conțin asemenea probe, de existență a unei activități cancelaristice a Hătmăniei, însă actele rămase sînt numai acelea și atîtea cîte s-au păstrat la destinatar.

Descrierea arhivei Hătmăniei. Dintr-un dosar de la Departamentul Dreptății ²⁾ aflăm că la 5 noiembrie 1832, Hătmănia a cerut Logofetiei celei mari a Justiției, să primească dosarele desființatei sale cancelarii. I s-a răspuns că „delele“ cu pricini de judecăți trebuie alese și trimise, cu rînduiala cuviincioasă, la Logofetie, iar pentru dosarele administrative și politicești, Hătmănia să întrebe Sfatul Administrativ unde trebuie să le trimită.

În ianuarie 1833 „nacealnicul Miliției Moldovei a Strajei Pămîntești“ comunică Logofetiei Justiției că nu poate trimite anumite dosare ale Hătmăniei, pînă nu i se va repartiza un „cinovnic“ care să cunoască această arhivă și să o aranjeze, spre a se putea găsi dosarele cerute.

Logofetia se vede că a făcut o propunere în acest sens către Vicepreședintele Divanurilor. Acesta i-a dat ordin să poruncească „nacealnicului Miliției“ ca să pună grabnic în ordine arhiva Hătmăniei, spre a putea trimite dosarele ce se cer în diferite locuri. Aceeași poruncă o repetă și Divanul Domnesc, tot către Logofetia Dreptății.

La 14 mai 1833, șeful Miliției Principatului Moldovei, face cunoscut Logofetiei celei mari a Justiției, că a predat Ministerului Din-

¹⁾ Acad. R. P. R., Ms 237, f. 247.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1382, Op. 1560, nr. 83 (Della desființării Hătmăniei, 1832).

lăuntru toate dosarele și condicile cancelariei „desființatei Hătmăniei”, cu opis în regulă.

Peste o lună, Departamentul Justiției se adresează Arhivelor Statului să-i trimită dosarele trebuitoare, căci Ministerul Dinlăuntru i-a comunicat că arhiva Hătmăniei a fost depusă acolo. Într-adevăr, numărul minister depusese această arhivă în Arhivele Statului, la 25 mai 1833, cu adresa nr. 8163, unde s-a înregistrat la transportul 32, opusul 34, cu un total de 1407 dosare și condici, dintre anii 1825—1832, deși în menționata adresă se arată că sînt numai 1386 unități arhivistice.

În prezent, întreagă această arhivă este inventariată la colecția „Litere”. Ce înseamnă această colecție din Arhivele Statului se va putea vedea din prezentarea ce i se va face și care se va publica în alt volum al acestui Îndrumător. Opisul depus odată cu arhiva nu mai există în colecția acestor instrumente de evidență a instituției noastre. Avem totuși o inventariere a fondului în opusul numit „condica generală”, vol. I, de la nr. 2947—4353 inclusiv (opisul nr. 34), care este o foarte bună evidență, precum și în inventarele alfabetice ale colecției Litere.

Din examinarea unităților arhivistice ale acestui fond al Hătmăniei, vedem că între 1825—1832, instituția avea corespondență cu Isprăvniciile și Judecătoriile ținutale, cu Stărostiile, Pircălăbiile și căpitani de margine și cei de tîrg, cu bașbulucbașa hătmănesc — care avea oarecare autonomie — cu Cămara Ocnii, Isprăvnicia Curții Domnești, cu Departamentul Criminalicesc, Visteria, Departamentul Pricinilor Străine, Divanul Domnesc, Divanul Implinitor, Comitetul Sănătății, Comisiile Revezuitoare și alte instituții ale timpului.

Spicuim, în continuare, grupe de titluri ale unităților arhivistice, spre a ne da seama de specificul activității Hătmăniei, între anii 1825—1832, timp pentru care avem arhiva completă, cum și de problemele care pot fi studiate pe baza acestui fond arhivistic.

Sînt dosare referitoare la organizarea, atribuțiile și slujitorii Hătmăniei: pecetluiturile seimenilor din 1824, care fac parte din „rufetul” vel hatmanului de politie¹⁾. Actele sînt semnate de logofătul C. Conachi. După numele seimenului se arată că „i s-a dat pecetluit pe față ca să fie cunoscut de altă țară și nesupărat²⁾... și s-a așezat la con-

¹⁾ Arh. St. Iași, Litere, P/296. (Celelalte trimiteri s-au pus în text, în paranteze).

²⁾ Ar reieși că e vorba de oameni străini „din altă țară”, angajați cu salariu. Dar s-ar putea înțelege și „restul țării”.

dica Visteriei". Din cercetarea pecetluiturilor se constată că în afară de seimenii Hătmăniei, mai erau cei ai Curții Domnești și ai Agiei. Apoi alte dosare: slujitorii Hătmăniei (S/333 și S/335), beșleaga cu neferii săi (K/505), plăeșii și căpitaniilor lor (V/147 și K/556), căpitaniii marginilor, Hătmănia marginilor, căpitaniii de târguri (unul refuză a mai sluji, S/306), seimenii Hătmăniei la căutarea slujbei vădrăritului, supravegherea la trecerea mărfurilor peste graniță (K/556), plăeșii ceruți de vădrari (V/159), panțirii căpităniilor (B/277), arnăuții Hătmăniei (B/278), banii poclonului căpităniei Comăneștilor (B/279), zapcii hatmanului pentru strângerea poclonului (K/556), numiri de căpitani la târguri, serdarul Cîrstea nu plătește leafa neferilor săi ce sînt poterași la Neamț, hașbulucbașa de Galați, birul căpitaniilor de margini, cazaclii mahalalelor din Iași dau 6 oameni pe zi Hătmăniei (H/80), Căpitănia Milcovului lua havaet de la negustorii din Muntenia (M/223), arnăuții domnești și hătmănești aveau dreptul să poarte arme (A/106), numire de revizori la marginea Prutului, ciștiul Căpităniei de la Bicaz (B/295), becheturi pe malul Prutului (M/237), Isprăvnicia Curții Domnești cere 180 seimeni (I/87, cîrcserdarul și neferii săi, arnăuții Hătmăniei (IA/14), căpitaniii de arnăuți ai Hătmăniei (J/66), Hătmănia și Vama (V/209), zastavele de la graniță (Z/50) și cele din jurul orașului (Z/54), plaiurile ce s-au deschis prin pădurea satului Hîrja, din căpitănia Oituzului (H/89 și U/15) — din cercetarea acestui dosar se desprinde sensul exact al termenului „plai“, care înseamnă loc de trecere prin pădure (s-au deschis prin pădure două plaiuri...).

Alte dosare ne dau știri mai generale: seimenii care se fac privilegiati, rînduirea hatmanului în 1828 (H/87), numirea lui C. Paladi hatman, seimenii Hătmăniei plătesc banii răsurilor (B/313), cioclii, zulumurile căpităniei de la Cornul Luncii (K/541), banii Cutiei Milcelor și pocloanele plătite de slujbașii Hătmăniei (B/351), Ogrăjdenia cerută de slujitorii Hătmăniei (Ci/77), lefile slujitorilor Hătmăniei (A/134), miluirea slujitorilor Hătmăniei la ziua împăratului (M/274), Hătmănia și slujbele ei după Regulamentul Organic (H/112), reparțizarea oamenilor de la Hătmănie în diferite locuri (S/354) etc...

Un număr însemnat de dosare oferă informații despre atribuțiile și competența Hătmăniei: descoperirea și cercetarea gazdelor de hoți și a complicilor, doprosuri — adică mărturii date de delicvenți la cercetare, tacriruri (K/502) cu același înțeles, tilharii din codrii Grumăzeștilor (T/155 — din asemenea dosare s-ar putea scoate și material pentru haiducie), percheziții, bălăi, prădăciuni, contrabande, de-

zertorii din țările vecine, furturi, crime, cercetarea supușilor străini, pribegi, bejenari, vidomostii (liste) de cei ce trec hotarul înapoi și încolo (H/75), răvașe de drum, pașapoarte, bucovineni care trec în Moldova cu plugurile de ară, insulte, abuzuri ale autorităților, secheștruri (M/230), asuprirea locuitorilor din Vrancea (V/152), sarea din Vrancea (K/556), porunci domnești împotriva „vorbirilor înspăimântătoare ce se poartă prin țară” (V/173, din care înțelegem că exista o stare de spirit încordată în țară, la 4 sept. 1827), zvonuri, oprirea evreilor de a veni în țară (J/56), catahrisuri, plastografii, înșelătorii de oameni — coțcari și cărturari (K/516, de unde înțelegem că s-au luat măsuri împotriva scamatorilor și a jucătorilor de cărți), cercetări pentru afaceri bănești, jurători, împărțiri de țigani, gilceviarea tălpărilor din Zagavia, cu autoritățile (T/249), sinucideri (O/46), surghiuniri (S/334), expulzări (E/110) etc...

Alte dosare conțin știri în legătură cu armatele din țară: aprovizionarea armatelor rusești, lazarete, publicația contelui „Palen” (P/326), turci robi la ruși — convoiul lor (C/286), corespondență cu Rusia, magazinele rusești pentru alimente și fin, facerea suharului (pesmet) oștinesc (S/338), vizite ministeriale străine (M/277).

Cu privire la organizarea și administrarea orașului și a mahalalelor sale (fostele sate), avem de asemenea multe știri: scoaterea din oraș a căldărilor cu rachiu și a tălpălăriilor (care produceau o mare infecție, periclitând sănătatea locuitorilor), măsuri contra hoșilor în urma focului din 1827 (F/154), oprirea aducerii finului în Iași pentru primejdie de foc (F/155), lucrări și măsuri împotriva focului din 1827 (S/317), oameni și cară pentru repararea Curții Domnești (K/530), oamenii dați pentru facerea planului orașului la 1828 (P/325 — dosar din care aflăm că planul se făcea din ordinul contelui Pahlen, de către general porucinicul Budberg), repararea drumului de la Socola (D/112), luminațiile ce se fac în oraș (L/108), curățirea orașului (O/45), întocmirea ulițelor și a drumurilor din Iași (U/18), locuitori din sate așezați în Iași (L/119), șanțul făcut în jurul orașului, oprirea cersătoritului, facerea finarelor în Iași, uneltele trebuincioase împotriva incendiilor (F/151 și H/97, pentru Hătmănie și cele pentru locuitori), așezare de noi cvartainici în oraș (K/527), strămutări de locuitori (L/104) și altele.

Sănătatea publică poate fi și ea studiată în acest fond. Se găsesc știri despre boala ciumei și despre „holera morbus” (H/108), cum și despre măsurile luate împotriva epidemiilor și despre carantinele înființate atunci. Alte dosare au alte titluri: sănătatea locuitorilor de la

rohatce (S/340), cimitirele, farmaciile (S/364), pecelluirea otravei de pe la dugheni (O/35), periorisirea femeilor desfrinale (F/164), întrebuințarea fetelor stricate la slujbe de beilic (F/163) etc...

Mai sînt însă un mare număr de dosare cu titluri foarte diverse și a căror grupare nu se poate face cu ușurință. Cităm o parte din ele: vitele venite la pășunat din Transilvania, izvod de vitele de negoț trecute peste hotar, interzicerea locuitorilor de a duce peste graniță „producturile oprite“, abuzul cu uiumul morilor (M/222), dascălul francez Ironim Pițulea (P/311), interzicerea exportului de păpușoi, oprirea precupeților din Iași de a ieși înaintea locuitorilor din sate care vin cu produse alimentare în oraș (P/313); chestiunea speculei intermediarilor, a matrapajilor —de unde termenul unei meserii, matrapazlic; este însă cu mult mai veche, ea s-a pus pe la jumătatea secolului XVIII. Apoi, alte dosare: respectarea repaosului duminical, de către locuitori și negustori, oprirea pescuitului pe Prut (P/317), poșta din Iași (S/327), chihaiia poștei din Iași și salariile slujitorilor, alimentația orașului Iași în 1829, haznelile (casetele) de bani ce se trimis prin țară (H/102), producturile oprile pentru export (P/368), pozele trebuitoare la ulițele orașului (P/371), mazilii nu fac beilic (M/279), oieritul și pășunatul (O/58), nesupunerea iznafurilor și breslelor la lueru de beilic (I/105), epitropii, goștină, oile străine (O/61) și altele.

În sfîrșit, unitățile arhivistice ale acestui fond ne mai oferă știri despre organizarea ținuturilor de la margini, cum e acela al Vrancei (K/556). Aflăm îndatoririle satelor vrîncene de a da cîte 69 liuzi (oameni) ca plăeși, cu puștile și întreținerea lor, care să facă prin rotație, la trei săptămîni, fiind scutiți de bir și havalele. De asemenea, de a da 16 liuzi călări pentru slujbele Vorniciei de Vrancea, slujind în jumătate la trei săptămîni, și două cară de dîrvală pe săptămîină, tot pentru Vornicie. Ei au mai dat cîte trei stoguri de fîn, de cîte 12 stîngenji proști împrejur și cereale, sare etc...

Din această sumară expunere asupra fondului arhivistic al Hătmăniei, ne putem da ușor seama că o cercetare răbdătoare și atentă în dosare ca cele semnalate mai sus, poate oferi cercetătorului un material de studiu foarte variat și important, pentru cunoașterea unei epoci sbuciumate, cum a fost întîia jumătate a secolului XIX, cînd stabilitatea vechii societăți moldovenești a început să-și piardă echilibrul sub presiunea unor noi forme economico-social-politice, care i-au luat pe înceiul locul.

III. ARHIVA DEPARTAMENTULUI PRICINILOR STRĂINE (1824—1832)

Istoricul instituției. Pentru existența Departamentului Pricinilor Străine din Moldova, nu am găsit încă o mențiune mai veche ca aceea dintr-o carte de judecată a acestei instituții, din 29 februarie 1793, dată în procesul dintre spătarul C. Paladi și vechilul mănăstirii Nicorița din Iași, pentru moșiile Bicani și Balosinești, pe Simila, ținutul Tutova¹⁾.

O a doua mențiune despre ființa acestei instituții o găsim într-un raport consular²⁾ cu data de 22 decembrie 1795, în care este vorba de „un răspuns al Departamentului moldovean al Afacerilor Străine” anterior datei de 28 octombrie 1795. În anul următor, la 31 mai — tot într-un asemenea raport — se vorbește de o „anafora” a acestui Departament, dată în pricina de judecată a unor negustori străini³⁾. În primul caz denumirea instituției e tradusă dintr-un text german, iar în al doilea, ea apare în textul francez ca „Département des Affaires Étrangères” — deci Departamentul sau Ministerul Afacerilor Străine.

Cu aceste laconice informații, ducem totuși începutul Departamentului Pricinilor Străine din Moldova cu opt ani mai înainte de data cunoscută pînă acum — adică de la 1801 la 1793. Anul 1801 fusese stabilit, nu demult, într-un studiu juridic⁴⁾ care a însemnat și întia încercare monografică asupra instituției de care ne ocupăm. Auto-

¹⁾ I. Antonovici, **Documente Birlădene**, vol. IV, p. 345—346.

²⁾ N. Iorga, **Documentele Familiei Callimachi**, vol. I, p. 56 (nota) și p. 70.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Gh. Ungureanu, **Justiția în Moldova (1741—1832)**, Iași, 1934, p. 53—61.

rul lucrării înlăturase atunci data de 1812, admisă în general ca început al instanței nou create.

Apariția Departamentului Pricinilor Străine, în organizarea politico-juridico-administrativă a Moldovei, se datorește schimbării relațiilor internaționale din Sud-Estul Europei, în a doua jumătate a secolului XVIII. Ea trebuie pusă în legătură cu clauzele tratatului de pace încheiat între ruși și turci, la Kuciuk-Kainargi în 1774, prin care se reglementase — în granițele Imperiului Otoman — libertatea comerțului, circulația și condițiile stabilirii în Principate (și probabil și în alte raele) a negustorilor străini, precum și statornicirea agențiilor consulare ale tuturor Statelor Europene, în aceste locuri.

Dacă n-avem știri că Departamentul Pricinilor Străine s-ar fi înființat îndată după anul 1774, e mai mult ca sigur că aceasta s-a întâmplat după pacea de la Iași (29 decembrie 1791), când una din clauzele noului tratat prevedea și respectarea articolelor celui vechi.

De la 1796 la 1801, în afară de indicațiile citate, nu cunoaștem încă nimic din activitatea acestei instituții. Din anii 1801—1803, se citează ¹⁾ corespondența între Departamentul Criminalicesc și cel al Pricinilor Străine, pentru câțiva făcători de rele și pentru niște sudiți ruși, pentru despăgubiri, cum și o carte a aceluia din urmă Departament, de judecarea pricinii unor bucovineni. Tot din 1803 (octombrie 15), se cunoaște o „țidulă a acestei instituții, către Cezaro Crăiasca Agenție, privitoare la pricina fraților Kurt, pentru moșia Hilișeu-Dorohoi ²⁾).

O știre mai importantă despre „Departamentul Străinilor“ o avem din anul 1810, într-un raport al Divanului către Senatori. Se desprinde, din acea știre, rostul și atribuțiile instituției. Iată :

„Giudecătorii ³⁾, ce alcătuiesc acest Departament, giudecă și cercetează pricinile de giudecăți ce au sudiții cu pămîntenii ; pe fugarii austriești și din Podolia îi cercetează după enstrucție. Au darea pașaporturilor, atît a celor ce merg în Rosia cît și a celor ce merg în Austria. Alt venit nu au, decît numai leafa rînduită de la Casa Răsurilor, după cum se arată în izvodul lefilor (dosar 1739/1810)“.

În 1813 noiembrie 19, Departamentul Pricinilor Străine întă-

¹⁾ Gh. Ungureanu, *loc. cit.*

²⁾ Arh. St. Iași Doc. P. 408/90.

³⁾ Revista „Arhivele Basarabiei“ IV-3, p. 180.

rește ¹⁾ un act de schimb între moștenitorii Moruzi și I. Balș, care își da moșiile din Moldova în schimbul celor de peste Prut, fiind hotărât a pleca în Rusia. Întăritura învoielii se face numai prin iscăliturile a doi dregători, spătarul I. Cuciureanu și un logofăt al cărui nume nu se poate descifra. Aceștia erau desigur conducătorii instituției. Pece-tea nu s-a aplicat. Poate nici nu exista încă.

Cea dintii pecete, pe care o cunoaștem pînă acum, este din anul următor, avînd legenda „Pecetea Departamentului Pricinilor Străine, 1814“, în jurul capului de bou ²⁾. În 1816, Andronache Donici era președintele instituției ³⁾ — elogiât de consulii străini.

Urmărind mai departe activitatea acestei instituții, găsim în 1817 ianuarie 13, o împuternicire dată unui aprod ca să ridice și să aducă la judecată pe doi oameni ce aveau o pricină cu un sudit rus ⁴⁾; un act din 1818 iunie 12, către Departamentul Criminalicesc, în legătură cu un tîlhar care prădase un sudit, e semnat de spătarul I. Leon și Andronache Donici ⁵⁾; la 1819 februarie 5, A. Donici, vel logofăt și o altă persoană, împreună cu V. Danu posleduitor, legalizează un act ⁶⁾; la 1820, iscălesc în numele Departamentului: A. Donici vel vornic, Bonache ban și Costache căminar ⁷⁾.

Pînă la anul 1822 nu cunoaștem organizarea instituției de care ne ocupăm. La sfîrșitul acestui an aflăm bugetul ei, deci schema ⁸⁾, cuprinzînd „boierii judecători ai Departamentului“. Iată-i: vornicul Andronache Donici (600 lei), spătarii Costache Vîrnăv și V. Beldiman, banii Gr. Codrianul și Dimitrie Holban — toți cite 300 lei și scriitorii 400 lei. În anul următor, schema se completează cu încă un Beldiman, care apoi e înlocuit cu Alecu Balș agă (600 lei), iar în 1824, numărul judecătorilor se reduce. Schema se prezintă în buget astfel: „boierul prezident (600 lei), al doilea (500 lei), al treilea, al patrulea, al cincilea ⁹⁾ — toți cu cite 300 lei, scriitorii la un loc 400 lei. Salariile acestea sînt lunare.

Judecătorii numiți în acest departament erau, cum se poate de-

¹⁾ Arh. St. Iași **Doc. P.** 340/48.

²⁾ Arh. St. Iași, **Doc. P.** 423/43.

³⁾ A. Rădulescu, **Juristul Andronache Donici** (Analele Acad. Rom. vol. XI (1930), p. 213.

⁴⁾ Gh. Ungureanu, **loc. cit.**, p. 55.

⁵⁾ Gh. Ungureanu, **loc. cit.**, p. 55.

⁶⁾ Arh. St. Iași, **Doc. P.** 423/43.

⁷⁾ Gh. Ungureanu, **loc. cit.**, p. 56.

⁸⁾ Arh. St. Iași, tr. 1352, op. 1935, nr. 1268 (Sama Visteriei pe 1823—24).

⁹⁾ *Ibid.*, nr. 1269 (Sama pe 1823—25).

duce după numele lor, dintre cei mai aleși. În 1826 iulie 18, cînd Ioan Sandu Sturza numește judecător pe fostul mare stolnic Voicu¹⁾, îi recomandă să „protimisască adevărul și dreptatea în pricinile ce va judeca între raele și supușii străinilor puteri“. Totodată îl face atent că de va păzi porunca „va dobîndi ocrotire“, iar de se va abate, va avea „urgia“.

În 1827 erau următorii judecători: vornicul C. Conache, aga N. Ghica, spătarul Costache Burghel²⁾.

Din 1828 avem³⁾ suma cheltuielilor pentru salarii, mobilier și materiale (15.114 lei). Stolnicul Ștefănache Grigoriu era samțș, adică director și se ocupa de pricinile rusești și austriece, Ioan Buzimen, pentru cele franceze, ungare și prusiene. Mai erau 8 salariați: tîlmaci, arhivari (2), registratori (2), copietor, poroșnic, lucrătorul condiții de intrare. Totalul salariilor, 10.908 lei.

La 19 iulie 1828, Departamentul avea un „secretar“, iar toți slujbașii mărunți aveau ca salar suma de 520 lei pe lună, de la Casa Răsurilor⁴⁾. Într-un raport se arată că „starea lefilor de azi nu-i îndesulă pentru munca de o zi — și alteori și noaptea, a acestor ipochimene“. Se cere majorarea lefilor la 1010 lei pentru toți, plata în mod regulat și scutirea de pastoi (obligația încartuirii) „ca să fie apărați la casele lor de această havale“. Raportul e iscălit de Ioan Neculce vornic, Manolachi Radu agă, Gh. Asachi agă. Deci aceștia erau conducătorii Departamentului.

Bugetul instituției pe 1829 se cunoaște din altă parte⁵⁾. Nu e mult deosebit de anii precedenți.

Pînă la 1817, nu se cunoaște procedura de judecată în acest Departament. Se presupune că era la fel cu a Divanului Judecătoresc. La Departament se judecau pricinile civile între pămînteni și sudiți. Se cercetau pricinile penale ale sudiților și se trimiteau spre judecare Departamentului Criminalicesc. Locuitorii din alie țări apelau prin consulate, la Departament, pentru cauzele lor. La judecăți asista și consulul sau un delegat al său⁶⁾.

De asemenea, breslele „jidovilor, blănarilor, croitorilor, argintarilor și șlicarilor“ se judecau tot la Departamentul Pricinilor Stră-

1) Uricarul, vol. XX, p. 372—3.

2) Arh. St. Iași, Condici K/343, f. 77 v.

3) Arh. St. Iași, Litere, Șt./16.

4) Arh. St. Iași, Condici K/359, p. 1 și 37.

5) Gh. Ungureanu, loc cit., p. 58; cf. Arh. St. Iași, Litere, A/19.

6) Gh. Ungureanu, loc. cit., p. 55.

ine, iar hotărârile se executau de slujbașii Cămării Domnești — cura era obiceiul din vechime¹⁾. Această veche instituție îndeplinea în acele vremi, atribuțiile noului Departament. Intr-un ordin al domnului către Departament se hotărăște ca acesta să nu se mai adreseze Hătmăniei, Agiei sau Vorniciei de Aprozi, în legătură cu activitatea sa, ci numai Cămării.

Din actele rămase de la această instituție, reiese că ea a fost la noi una din cele dintâi instanțe judecătorești, cu principiul separațiunii puterilor. Desigur, i se imprimase acest caracter, datorită faptului că avea atât de strânse legături și relații internaționale, cât și pentru că era o instituție destul de nouă. Cum era și logic, instituția avea însă și obligații administrative, ca aceea a alcătuirii catagrafiilor străinilor și altele.

Trebuie să mai amintim în încheiere, că din unele hotărâri ale acestui Departament, aflăm și legiuirile pe baza cărora se judeca — Basilicalele, Armenopol, Nomocanonul etc... Și nu rareori jurisconsultii Christian Flechtenmacher și Andronache Donici au fost chemați să încadreze legal hotărârile judecătorilor Departamentului Pricinilor Străine²⁾.

Cred că nu e lipsit de interes să ne întoarcem un moment la cartea de judecată menționată la începutul acestui studiu, pentru a sublinia logica judecătorilor de la 1793.

Se arată acolo că vechilul mănăstirii Nicorița încălcase moșiile Bicani și Balosinești, ale spătarului C. Paladi, sub cuvânt că le are din vechea danie a Tudosiei, soția hatmanului Nicoară, cu actele din 20 oct. 7139 (1630) și din 9 iulie 7140 (1632). Paladi, pe lângă „alte împotrivă răspunsuri“, arată Departamentului actul din 8 aprilie 7137 (1629), prin care Nicoară a dăruit aceste moșii unor nepoți ai săi. Dregătorii de la Departamentul Pricinilor Străine care judecau procesul — mănăstirea fiind închinată și vechilul, un grec, fiind cu siguranță sudit — au apreciat că actul prezentat de Paladi, în apărarea moșiilor sale, este cea mai bună dovadă că satele îi aparțin. Intii pentru că este cu „doi“ ani mai vechi ca scrisoarea Tudosiei, arătată de călugări, în care dealtfel nici nu se menționează numele moșiei și, apoi, chiar dacă s-ar menționa, mai multă putere are dania hatmanului Nicoară, de vreme ce și moșiile au fost ale sale și nu de zestre.

¹⁾ Arh. St. Iași, Litere, Dos. St/15, f. 59, (Mai departe, cota dosarelor citate se va nota în rînd, în paranteze)

²⁾ Gh. Ungureanu, *loc. cit.*, p. 57—58.

Cartea de judecată de mai sus a fost semnată de trei judecători și apoi „trecută la condica Departamentului Pricinilor Străine” — ceea ce servește ca indicație despre o bună organizare a cancelariei acestei instituții.

Prin noua organizare judecătorească din 1832, Departamentul a fost desființat¹⁾ și atribuțiile lui juridice trecute instanțelor judecătorești, iar celelalte Postelniciei, în arhiva căreia, cum vom vedea, se găsesc și unități arhivistice aparținând Departamentului.

În prezentarea fondului Secretariatul de Stat se va vedea că mai târziu Postelnicia era numită uneori și Secretariatul de Stat și Ministerul de Externe.

Vechea arhivă a Departamentului Pricinilor Străine. Trebuie să spunem de la început — ca pentru mai toate dregătoriile noastre din trecut — că și vechea arhivă a instituției de care ne ocupăm s-a pierdut. O scurtă informație din 1827 ne arată²⁾ că „întîmplîndu-se cumplitul foc ce au fost la 19 iulie 1827, împreună cu toată arhiva Departamentului au ars și contractul moșiei, cu alte hîrtii ce au avut dumei vorniceasa Anica Buhușoae, în pricina aceasta, lăsate în Departament“.

Prin urmare, în anul 1827, cînd două treimi din clădirile orașului Iași au căzut pradă celui mai mare incendiu din cîte s-au abătut vreodată asupra-i, a ars și clădirea Departamentului și cu ea toată arhiva creată pînă la data de 19 iulie a anului fatal. Cum observăm, din însemnarea de mai sus, odată cu arhiva instituției, au ars și actele particularilor, depuse aici în diverse pricini. De aceea, s-au și făcut diferite publicații, ca acei ce au pricini în curs de judecare sau rezolvare în Departament, să-și aducă alte acte sau mărturii în susținerea cauzelor lor (Șt/15).

Pentru a ne face o vagă idee despre ceea ce a fost arhiva Departamentului Pricinilor Străine, în începuturile sale, trebuie să luăm în considerare doar ce mai găsim prin arhivele altor instituții, cu care a corespondat, sau ceea ce ni s-a păstrat în colecția de documente. O parte din aceste urme le-am văzut în capitolul anterior.

Departamentul a avut însă legături cu toate instituțiile din țară și cu multe de peste hotar. Astfel, amintim: Divanul Domnesc, Judecătoresc, Implinilor, Hătmănia, Vornicia Obștiei și Vornicia de Aprozi,

¹⁾ Problema desființării lui s-a pus în decembrie 1831 (cf. Arh. St. Iași, tr. 1382, op. 1560, Dos. 61, f. 2).

²⁾ Arh. St. Iași, Condici, K/343, p. 180.

Cămara Domnească, Isprăvnicile, Stărostiile, Pîrcălăbiile, Vorniciile, Tribunalele, Judecătoriile, Forum-ul Bucovinei, Criminalul Bucovinei, Consulatele, Agențiile, Casa Răsurilor (Ci/5), P. Pisani (P/37), Viceconsulatul Prusiei, Comitetul „rosienesc” etc.

Dar, fără îndoială, știrile pe care le putem găsi despre Departament în alte fonduri de arhive sînt puține.

Se impune, totuși, o întrebare: cum se face că, arzînd „toată” arhiva Departamentului în 1827, avem, totuși, în fondul arhivistic al acestei instituții, dosare începînd cu anul 1824, așa cum vom vedea în capitolul următor.

Dintr-un dosar, sub cota D/280, aflăm că Departamentul trimitea uneori parte din dosarele sale altor instituții din țară, pentru completarea cercetărilor sau chiar pentru judecare, la ispravnicii sau judecătorii. Acele dosare au rămas acolo, pînă la desființarea Departamentului, cînd C. Conachi, locțiitorul marelui logofăt, care fusese judecător în Departament, se vede că și-a adus aminte de existența lor și le-a cerut¹⁾, de vreme ce din toată țara sosesc zeci și chiar sute de dosare, la Departamentul Judecătoresc și la Logofeția cea Mare. Aceasta este explicația că în fondul arhivistic al Departamentului Pricinilor Străine, există totuși dosare începînd cu anul 1824.

Și, bineînțeles, la desființarea Departamentului în 1832, din arhiva creată după focul din 1827 — deci din arhiva dintre 1827 și 1832 — dosarele proceselor neterminate s-au trimis altor instanțe spre judecare, întrucît instituția care i-a luat locul, (Postelnicia), nu avea și atribuții judecătorești.

Descrierea arhivei Departamentului Pricinilor Străine. La 23 mai 1832, cu adresa Logofeției nr. 2896, s-au depus la Arhivele Statului Iași 85 dosare dintre anii 1825—1831. Opisul este semnat de logofătul C. Conachi, locțiitorul marelui logofăt, ceea ce înseamnă că lucrarea de inventariere s-a făcut sub conducerea sa.

Primind acest fond de dosare, arhivele îl înregistrează la transportul și opisul nr. 10, făcînd rezerva²⁾ că cea mai mare parte din dosare nu sînt în regulă „nu sînt însemnate numărul paginilor în posloviță (în litere) sau iscălite de cel ce le-au numărat, precum și multe din aceste delle, avînd cămeșile lor din coala întregă, să văd și acestea intrate la număr; iar din della cu nr. opisului Logofeției 57,

¹⁾ Arh. St. Iași, tr. 1382, op. 1560, Dos. nr. 65 (Della împărțirii dellilor desființatului Departament al Pricinilor Străine).

²⁾ Arh. St. Iași, Inventare. Opisele Departamentului Pricinilor Străine.

lipsește o filă cu totul, găsindu-să numai 11 și nu 12 file. Eși la 23 mai 1832“.

Din cele de mai sus se subînțeleg și unele reguli care au fost impuse pentru formalitățile ce trebuiau împlinite la predarea arhivelor în Arhivele Statului: dosarele să fie numerotate, să aibă la urmă o încheiere, arătându-se în cifre și litere numărul paginilor, copertile și învelitorile (cămășile) dosarelor să nu fie socotite la numerotare etc...

Au urmat apoi, rind pe rind, alte depuneri ale fondului arhivistic al acestui Departament. Limitele arhivei sale se întind azi pe un interval de 9 ani (1824—1832) și însumează un total de 693 unități. Din acestea, un număr de 618, care au fost depuse în Arhivele Statului din Iași cu transpoartele 10, 11, 12, 14, 15, 19, 27 și 42, se află răspindite în colecția „Litere“; celelalte 75 unități (depusă cu transpoartele 212, 617, 748 și 749), se află — o parte la colecția „Condici“, iar altă parte s-au pierdut în timpul ultimului război.

În 1842, când Postelnicia — care a continuat oarecum activitatea Departamentului Pricinilor Străine — a depus cele două fonduri de arhivă înregistrate sub transpoartele nr. 748 și 749, s-a precizat că transportul 749 cuprinde arhiva Departamentului și transportul 748 arhiva Postelnicieii. În acest din urmă fond însă, primele 7 unități arhivistice făceau parte tot din fondul Departamentului. Din nenorocire, transportul 748 (Postelnicia), s-a pierdut în timpul războiului ultim, deci și cele 7 unități ale Departamentului.

Ce probleme pot fi studiate în fondul arhivistic al Departamentului Pricinilor Străine?

Fiind vorba de o instituție nou creată în organizarea administrativ-politică a țării și avînd atribuții speciale pentru rezolvarea chestiunilor legate de relațiile externe, juridico-economice, vom găsi, în primul rînd, dosare privitoare la străinii stabiliți în Moldova: izvoade de sudiți (I/130), Casele agențiilor consulare (tr. 10, nr. 7/1827), pașapoarte — unele cu cheazășii — pentru cei ce trec peste hotare, rînduirea starostilor și a altor slujbași pe la agenții (C/487), situația celor veniți fără pașapoarte — ca fugari și dezertori, de peste hotar și care erau trecuți înapoi în special prin Vornicia de Botoșani, botezul copiilor polcovnicului de ingineri Șardin (Ș/5), intervenția Hătmăniei de a se porunci sudiților să se supună la „înțepuirea“ (izolarea) caselor molipsite de boli (H/14), „ațepuirea satelor molipsite, eliberări de pașapoarte pe cheazășii, intervenții pentru întoarcerea celor fugiți în stînga Prutului, aducerea țiganilor de peste hotar, neorînduie-

lile străinilor ce vin la Galați, nesupunerea sudiților — la plata dărilor, a cuniței, a agiutorinței (A/45), a poșlinei, a iraturilor cuvenite m-rei sf. Spiridon, a cfitului velniților, la prescrierea locuitorilor¹⁾. La 1827, Ion Sandu Sturza hotărăște procedura de urmat în reclamațiile ce fac sudiții (Șt/15) etc...

În legătură strînsă cu cele de mai sus, sînt dosare de corespondență cu autoritățile Statelor străine — prin consulate și agenții — sau direct cu Statele interesate: „forum-ului Bucovinei“ i se dădeau relații despre moldovenii cu moșii în Bucovina și despre bucovinenii cu moșii în Moldova; tot acestei instituții i se trimiteau relații despre unele acte financiare (C/34); guvernămîntului Basarabiei la fel; tot așa pentru moșiile mănăstirești; guvernatorului Podoliei i se trimiteau știri despre familia lui Petre Turculeț (T/28), guvernatorului din Kazan i se trimiteau rezultatele cercetării cu privire la datoriile bănești făcute de profesorul Mistachi, pe la „fețe“ și mănăstiri (M/99), Judecătoria din „Olhiopol“ din gubernia Podolia cere „niște șprafce“ din condicile Divanului pe 1800, în pricina ce o au „Lupașcii“ pentru moșiile din Orhei (B/148) etc...

Afară de cele de mai sus, multe dosare conțin știri despre afaceri de comerț: datorii bănești, mărfuri, crîșme, case de comerț, pricini negustorești, bresle (casapi, „jidovi“ — Ș/12), asignații false, conflictul lui N. Andrieș (sameșul sau controlorul fabricii de huscă din Lunca) cu locuitorii răzăși (A/41); acest dosar din 1827 e important pentru începuturile industriilor în Moldova și pentru istoricul unei fabrici datînd din anul 1817.

Relațiile despre unele familii și unele persoane cu activitate publică se pot de asemenea urmări: Lokman, un vechi farmacist ieșean. Constantin Peltechi și averea lui, clironomia banului Tanasă Gosan (E/14), vistiernicii Sandu Sturza și Alecu Balș cu fostul domn Suțu pentru datorii bănești din 1828 (S/183), doctorul Peris cere leafa de la Casa Doctorilor (P/157), afacerile bănești ale lui Matei Millo, bancherii Pavli și Carniol, Gh. Papazoglu — vechiul școlilor elinești (C/36), Safta Russo pentru o moșie din Suceava (M/111), tacrirul lui Spiru Curis pentru niște „idarele calpe“ (monede false) — (K/30), stărostele rus din Botoșani, Ion Moroșanul fost cîner în Iași, dat peste hotar; în sfîrșit, alte nume: Triandafil, Calimah, Balș (camerher),

¹⁾ În legătură cu facerea catagrafiilor, amintim importanta unitate arhivistică numită „catagrafia sudiților din Moldova la 1825, care va fi prezentată într-un studiu deosebit. Aceasta este însă opera Visteriei.

Moruzi, Rosetti, Leondari, Ghica, Musleață (baron), Stroescu, Ralet, Hurmuzachi, Cazimir, Holban, Cantacuzino, Flondor, Negel, Mavro-cordat, Alecsandri etc....

Știrile istorice nu lipsesc nici ele: în dosarele P/147, B/121, P/140 și Șt/15 sînt informații despre întîmplări și prădăciuni făcute în timpul revoluției din 1821 și despre un manifest tipărit în legătură cu tratatul de la Adrianopol (Șt/15, f. 269).

În sfîrșit, informații diverse: export și furturi de vite (B/127), tovarășii negustorești, posesii de moșii, cheazășii, stupi, juvaeruri, amaneturi, întărituri de acte (I/15), bareșnicii (misiții) — (T/4), neamuri de mazili (L/9), sechestre, boala ciumei, marșrutul poștelor prin țară (Șt/15), plata ugeritului (taxa poștei) de către curierii ruși, vătăjia moșiilor, feredelele, cererea Agiei de a i se trimite copie de pe formularul „jurămîntului jidovesc“ (L/10), știri despre focul din 1827 (Șt/15 și Condici K/343), Comitetul instituit după arderea orașului Iași (1827), pentru îndreptarea situației, cu un împrumut de 50.000 lei din fondul moșiilor mănăstirești, depozitat la Mitropolie (Șt/15) etc...

Două dosare — della științelor Departamentului și della statului (Șt./15 și 16), din care s-a mai citat cîte ceva, sînt deosebit de importante pentru organizarea instituției, cu începere de la 1827. Găsim aici știri în legătură cu judecățile ce au breslele, apoi despre Cutia Milelor, Casa Doctorilor, Casa Apelor. Alte informații sînt în legătură cu personalul, cu salarizarea și cu cheltuielile de întreținere, pentru ținerea evidenței contabile (cu formulare contabile explicative) etc.

În sfîrșit, în acest fond se mai găsesc un număr de condici inventariate la tr. și op. 27 sub cota K/336, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 348, 349, 350, 351, 354, 355, 357, 359, 360, 361, 363, 364. Între acestea, sînt condici: unele de înregistrarea hîrtiilor intrate și ieșite, de anafore și cărți de judecată, de rapoarte către „plenipotent“, de înscrierea pașapoartelor și răvașelor (sau țidulelor) de drum ș. a.

Cred că nu e lipsit de interes să arăt că în condica pașapoartelor sînt peste 3.000 de persoane, cu numele lor și localitatea unde pleacă — de la boieri pînă la robii țigani (K/364), pe intervalul 1827—1829. Iar condica litera K/343, pe 1827 — 1828, conține întărituri, contracte, vechilimele, copii după acte prezentate — unele destul de vechi, atestate de neam, izvoade de țigani, povesci (adrese, citații) hotarnice etc.

Exemplele date aici sînt suficiente pentru introducerea cercetă-

torului în fondul arhivistic al Departamentului Pricinilor Străine. Sînt și alte probleme care pot fi studiate. În special relațiile acestei instituții cu Consulatele și Agențiile, care se considerau, de multe ori, Stat în Stat.

IV. ARHIVELE ISPRĂVNICIILOR

Istorie

Isprăvniciile au fost înființate în 1742 de către Constantin Mavrocordat¹⁾. În fruntea acestei instituții stătea dregătorul numit ispravnic²⁾; unul la început, apoi doi, administrau ținutul din toate punctele de vedere: ei judecau, ei executau poruncile și tot ei strungeau birul.

După 1832, Isprăvnicia rămâne numai cu administrarea ținutului respectiv.

Isprăvnicia, cu numirea aceasta, se menține până la anul 1858, când începe să se numiască „Administrația ținutului“, iar aceasta din urmă continuă să ființeze sub această denumire până în 1864 când apar Prefecturile.

De la început, ispravnicul avea obligația să țină o condică, sau protocol, în care să treacă, pe scurt, cuprinsul poruncii care-l venea și felul în care a rezolvat-o. Tot în aceste condici trebuia să treacă și actele de învoială și vechilimelele, pentru ca să se poată face probă în diferite pricini ulterioare.

Cu aceste condici, sau „protocoale“ cum le numește Mavrocordat, începea arhiva Isprăvniciilor și, pe lângă acestea, ar fi trebuit să se fi cusut în dosare și diferitele porunci domnești.

Astfel organizată, Isprăvnicia ar fi trebuit să aibă astăzi fonduri începând cu anul 1742.

Până la 1828, dregătorii nu aveau obligația să alcătuiască în cancelaria instituției o arhivă; ei, la plecarea din slujbă, rețineau hîrțiile din timpul dregătoriei lor și aceasta nu era nici greu, deoarece bănuim

1) „Care ispravnici întîlși, dată acest domn l-au scornit, aducînd această muștră din Țara Romînească“ (Letopiseșii, III, p. 198).

Vorbînd de C. Mavrocordat, cronicarul Neculce spune: „Așijdere au mai ales cîte un boer din boerit mazill și au pus la toate ținuturile ispravnici și le-au dat ținuturile cu slujbe în sama lor“ (Letop. II, p. 459—460).

2) La Putna acești dregători se numesc staroști, la Covurlui pîrcălabi, la Botoșani vornici.

că Ispravnicile nu aveau o clădire specială în târgul de capitală a ținutului, ci casa boierului ispravnic era în timpul dregătoriei și „tăcutul” Isprăvniceii.

Că arhivele isprăvnicești, pînă la 1828, nu au fost organizate, și că diferite hîrtii care ar fi trebuit să constituie o arhivă au rămas pe la ispravnici acasă, o dovedește faptul că ulterior s-au găsit aceste hîrtii la diferite familii a căror înaintași fuseseră ispravnici și astfel au ajuns, pe această cale, în păstrarea instituțiilor de stat: Arhivele Statului și Academia R.P.R.¹⁾

Obiceiul vechi de a ține sediul instituției acasă, fapt care avea în primul rînd repercursiuni asupra arhivei, se întîmpină încă și în 1831, cînd postelnicul Iancu Jora, ispravnicul ținutului Bacău, „a mutat cancelaria la cvartira sa, unde nu poate fi nici un fel de siguranță pentru documenturile și delele” ce se păstrează²⁾.

La 12 iulie 1828, Visteria constată următoarele, privind lucrările de cancelarie ale Isprăvniciilor: „de la cîteva ținuturi, înștiințările și răspunsurile către Visterie nu să vād după datornica rînduială, gîos, supt iscăliturile dregătorilor însemnate și de sameșul ținutului, din care se prepune că multe pricini de acele atîrnate de datoria canțileriei acelu ținut urmează a să lucra în particular pe la casele d-voastre, urmare cu totul neertată și neprimită Visteriei. Căutarea slujbei să o faceți la canțilerie neapărat”³⁾.

Se poruncește:

— Pricinile să fie căutate toate în canțilerie.

— Să fie iscălite de ispravnic și sameș, care era și directorul cancelariei Isprăvniceii.

— Toți cinovnicii să știe și să aplice poruncile Visteriei.

În același an, Isprăvniciile primesc ordine ca, pe lîngă condici, să înființeze și delle⁴⁾, adică hîrțiile privind aceeași chestiune, să fie cusute la un loc.

¹⁾ În Arhivele Statului Iași se găsesc depuse (găsite, cumpărate sau donate) multe documente care ar fi trebuit să facă parte din Arhivele Isprăvniciilor; porunci către ispravnici înainte de 1828 sînt multe inventariate și așezate în diferite pachete.

În Arhivele Statului București — Achiziții Noi, CXXVI — a intrat colecția familiei Crupenschi, al cărui strămoș, Crupenschi, a fost printre altele și ispravnic de Hîrlău. Multe documente oficiale ale Isprăvniceii Hîrlău se găsesc în această colecție.

În păstrarea Academiei R.P.R., provenite în aceleași condiții, se găsesc de asemenea multe documente și chiar cîteva condici de ale vechilor ispravnici.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 134, Op. 151, dos. 75, f. 18.

³⁾ Arh. St. Iași, Tr. 627, Op. 680, f. 20.

Se constată nereguli în organizarea arhivelor și, în consecință, la 13 decembrie 1829, Divanul Implinitor primește următorul ordin, privind arhivele: „Pun înaintea Divanului spre a mă înștiința de s-au alcătuit la dînsul arhive ce trebuie pentru păstrarea delor în cuviincioasă orînduială în toate madelele Ocîrmuirii; dacă niște asemenea arhive încă nu sînt alcătuite, apoi fără greșală trebuie de a să aduce aceasta întru împlinire. Pentru păstrarea dellelor întru întregime să să aleagă încăperi fără de primejdii de tot felul, de neașteptate și nenorocite întîmplări ¹⁾“.

Ordinul acesta — de extremă importanță pentru organizarea arhivelor instituțiilor, care a ridicat problema importanței arhivelor și păstrării lor într-un timp cînd această preocupare aproape nu exista — îl considerăm actul de bază în această activitate nouă și care a dus, în 1832 și la înființarea Arhivelor Statului.

Acest ordin, privind organizarea arhivelor instituțiilor, a fost transmis de către Divanul Implinitor tuturor Isprăvniciilor, la 26 decembrie 1829:

„Luînd în bagare de seamă cele cuprinse prin cartea către d-lor dregătorii aceluî ținut cu alăturata copie de pe predlojenia excelenței sale în pricina regularisirii delor și a păstrării lor în arhivă, cu rînduiala cuviincioasă, să scrie d-tale ca să cauți a te mîrgini către urmarea și împlinirea acestei poronci, căci la cele dimpotrivă vei fi supt mare învinovățire“ ²⁾.

Dregătorii nu se țin însă de „datoriile“ slujbei; nu alcătuiesc dosarele cum li se poruncește. Unii umblă numai în interese particulare „pe la satele și moșiile lor“.

Divanul hotărăște: „că la dimpotrivă veți fi scoși din slujbă și dați în giudecată ca niște netrebnici și nevrednici de această slujbă“ ³⁾.

Toți în 1829 se dau și norme „spre înlesnirea registraturei însărcinate în canțilerie“.

Încă în 1830 se constată că ispravnicii nu lucrează conștiincios și arată fel de fel de greutate.

Adresele le făceau „fără lună, fără velet, fără număr“; nu făcuseră încă opisul dosarelor.

Divanul constată că ⁴⁾ „în asemenea încungiurări se găsesc toți

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 288, Op. 316, dos. 31, f. 512; Tr. 627, Op. 689, dos. 232, f. 2; Tr. 132, Op. 149, dos. 57.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 627, Op. 689, dos. 20, f. 31.

³⁾ Arh. St. Iași, Tr. 627, Op. 689, dos. 20, f. 25.

⁴⁾ Ibid., f. 4.

dregătorii și a celorlalte ținuturi“; se cere de urgență „trimiterea unui izvod de cite dele aveți alcătuite și fiește care pentru ce pricină urmează și cite din acestea sint încheiate și cite în lucrare“.

În 1831 Isprăvniciile sint obligate să țină un registru de intrare și ieșire a hîrtiilor și o condică a răvașelor de drum. În acest an — avîndu-se în vedere noua organizare a instituțiilor și separația puterilor de Stat, la fiecare ținut avînd a se înființa odată cu anul 1832 noile judecătorii — Isprăvniciile primesc ordin să aleagă din arhivele lor dosarele pricinilor judecătorești și să le predea noilor judecătorii¹⁾.

Această operație făcîndu-se, ne explicăm de ce în arhivele Isprăvniciilor din perioada 1828—1832 nu găsim dosare de judecată, ci numai dosare administrative și financiare, deoarece directorul cancelariei fiecărei Isprăvnicii era sameșul ținutului care se ocupa cu problemele financiare.

După 1832, arhivele Isprăvniciilor au oarecum o organizare; totuși, în 1848 se constată că „mii de dele stau aruncate în toate părțile“²⁾; dregătorii care fuseseră pînă la această dată „n-au regularisit arhiva precum datoria le cerea“; rapoartele ispravnicilor arată că nici dulapuri nu aveau; Isprăvnicia Neamț arată că lostul sameș „n-au trădat arhiva după formă, din care cauză să găsește în cea mai mare încurcătură și neorînduială“. În aprilie 1832, la Isprăvnicia Dorohoi „starea arhivei a anilor trecuți se află într-o neorînduială“³⁾.

În general, se constată că „delele Isprăvniciilor nefiind regulate după opisuri lămuritoare de către numiții directori nu sã pot teslimarisi precum urmează poroncile“.

Dosarele Isprăvnicii Vaslui „stau pe pămînt din a căruia răceală trăgînd răvencale își monesc putrejune“.

Soluția era depunerea la Arhivele Statului, însă și aceasta se găsea în grea situație, neavînd local. Se cere facerea unui local încăpător pentru Arhiva Statului — ca să se poată aduna toate arhivele; aceasta însă a rămas numai un proiect⁴⁾.

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 162, Op. 180, dos. 8, f. 41. „Drept aceea să scrie Isprăvnicii ca cu înadins stăruință alcătuiindu-să în bună stare toate delele atîngătoare de pricinile judecătorești, cu opis și snuruite, numerarisite și iscălite, negreșit pînă la 10 a viitoarei luni aprilie 1832, să se teslimarisească judecătorilor“.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1768, Op. 2017, dos. 483: „Dosariul pentru regularizarea arhivelor ispravnicilor“.

³⁾ Ibid., Tr. 447, Op. 485, dos. 263: „Pentru regularisirea acturilor ispravnicilor de la 1828 mai 1, pe formele poroncile“.

⁴⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1768, Op. 2017, dos. 483, f. 95—96.

Multe Isprăvnicii depuseseră în anii anteriori, la Arhivele Statului, multe dosare și condici; pe perioada 1846—1850, se constată o stagnare a depunerilor. Lipsa de local, a Arhivelor Statului din Iași în acea vreme, a dus la rămânerea pe loc a multor arhive isprăvnicești, ceea ce a cauzat distrugerea lor. Astfel se explică pentru ce în tabelul ce urmează se vor constata ani întregi lipsă. Cele mai multe dosare sînt dintre anii 1828—1847.

În afară de aceasta, în 1848, februarie 12, Ministerul Dinlăuntru, organul superior al Isprăvniciilor, constată că în orinduirea arhivelor se produce o mare greutate prin sistemul nou adoptat de a se face dosare „de mai multe obiecte într-un singur trup, căci hîrțile fiind alăturate după rîndul primirei iar nu după pricini, cinovnicul lucrător este nevoit să cetească tot trupul delei pînă să găsească hîrtia de care să atinge pricina ¹⁾”.

Intrarea și ieșirea hîrtilor se făcea pe un singur registru: pe partea stîngă intrările și pe dreapta ieșirile; nu fiecare hîrtie intrată avea ieșire și deci numerele nu se mai potriveau; din această cauză nu se mai puteau așeza hîrțile în „dellă într-un singur trup”.

Prin ofisul domnesc nr. 22, din 1848, se hotărăște că pe viitor să se înființeze cîte un dosar pentru fiecare problemă în parte „oricît de puțină ar urma lucrarea pentru dînsa și arhivariul ce va fi însărcinat cu alcătuirea delor să fie îndatorit a le ținea în starea cerută cu opis regulat”.

Se cere ținerea a două registre, unul de intrare și altul de ieșire. Se trimit și formulare.

Materialele arhivistice provenite de la Isprăvnicii, aflate azi în păstrarea Arhivelor Statului:

Bacău,	3568	dosare	dintre	anii	1828-1853
Botoșani,	2958	„	„	„	1832-1856
Covurlui,	463	„	„	„	1831-1859
Cîrligătura,	734	„	„	„	1829-1835
Dorohoi,	1204	„	„	„	1832-1858
Fălciu,	5223	„	„	„	1828-1856
Hîrlău,	322	„	„	„	1828-1835
Herța,	551	„	„	„	1831-1835
Iași,	5184	„	„	„	1828-1860
Neamț,	1005	„	„	„	1828-1855
Putna,	347	„	„	„	1829-1858

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1588, Op. 1818, dos. 1363, f. 23.

Roman,	4032	„	„	„	1828-1856
Suceava,	11196	„	„	„	1828-1852
Tecuci,	266	„	„	„	1832-1834
Tutova,	1386	„	„	„	1832-1860
Vaslui,	2734	„	„	„	1831-1859

Ce probleme pot urmări cercetătorii în fondurile arătate ?

Unitățile arhivistice (dosare sau condici) din arhivele Isprăvnicilor s-au alcătuit, fie din executarea unui ordin privind o situație generală pentru toate ținuturile — deci la începutul dosarului vom găsi o circulară dată de organele superioare din vremea respectivă — fie dintr-o necesitate locală, specifică unui ținut și care trebuia soluționată de către organul local sau de instanțele superioare.

Pornind de aici, în aceste arhive se vor putea urmări, fie probleme generale privind toate ținuturile, fie probleme speciale izvorite din necesități sau întâmplări deosebite, specifice numai unui ținut.

Așa, de exemplu, problema impozitelor diferite din vremea respectivă se poate urmări în toate fondurile; a exploatării păcurii și a sării numai la Bacău; a exportului pe mare la Covurlui — prin Galați; a cherestelei, în ținuturile de munte.

Cele mai multe date pe care ni le oferă acest material arhivistic, privind toate ținuturile Moldovei, sînt acele referitoare la următoarele probleme:

Categoriile fiscale, atît în perioada 1828—1832, cît și acele stabilite în conformitate cu dispozițiile Regulamentului Organic. Datele scoase din acest material, completate cu acele pe care ni le oferă fondul arhivistic al Visteriei, pot ajuta cercetătorul să alcătuiască studii bogate și precise privind această problemă.

Vom găsi, deci, date privind în special locuitorii satelor, împărțiți în diferite categorii: breslele posturilor sau slujitorii, cu locuința prin sate și împărțiți în 45 subcategorii; mazilii, ruptașii și ruptele Visteriei ca „trepte privileghete“, „privileghetii“, birnicii havalegii, scutelnicii, breslașii și slugile, bejenarii hrisovuliți, cei fără dare (clerul, nevolnicii, văduvele), cei fără căpătii; apoi la tîrguri: neguțitorii hrisovuliți, neguțitorii cu dare, breslele (isnafurile), birnicii mahalalelor, oamenii fără căpătii etc....

Statisticești științe. În perioada 1828—1831, Isprăvnicile — din porunca Visteriei — lucrează o sumă de catagrafii și vidomostii privind situația, în ținutul respectiv, a moșiilor, a caselor și grajdurilor,

a velnițelor, arăturilor și semănăturilor, morilor, fînului, vitelor (de negoț, de salhana, de căsăpie), cheresteaua ; apoi, izvoade de cei născuți, căsătorii și morți.

În 1829 se lucrează „statisticești științi“ în care intră și clima, ocupația oamenilor, „boalele lipicioase“ etc. ; acestea se lucrau după un formular tipărit.

Pentru târguri se alcătuiau tabele statistice în care sînt și rubrici privind industria.

Alimentarea publică. Isprăvnicile se ocupă — privind târgurile din ținutul respectiv — de căsăpii, pitării, piețe.

Dezvoltarea pieței interne : import, export, iarmaroace, zile de tîrg, înmulțirea tîrgușoarelor, căi de comunicație noi, prețuri, monedă, mărfuri.

Instituții : școli, pensioane, spitale.

Problema țărănească : materialul arhivistic al Isprăvnicilor ne oferă un bogat izvor de cercetare privind relațiile dintre țărani, lucrători de pămînt și stăpînii moșiilor.

Invoielile dintre săteni și stăpînii moșiilor se găsesc în copie prin dosare ; dacă însăși ponturile oficiale sînt asupritoare, apoi învoielile intervenite ne arată o mărire a exploatării. Invoielile ne arată clar o împletire a obligațiilor în muncă, bani și produse.

Lupta de clasă se oglindește clar în toate documentele vremii. Începînd cu dosarele din 1828, arhivele tuturor Isprăvnicilor cuprind mii de jalbe ale țăranilor, iar pe de altă parte, rapoartele autorităților, că țăranii fug sau se împotrivesc a lucra zilele boierescului, sau cele scrise în învoieli.

Răzvrătirile se țin lanț, iar strămutările de locuitori, mai ales în 1833, iau aspecte îngrijorătoare pentru stăpînire. Dosarele intitulate „strămutările de locuitori de la un sat la altul, sau peste graniță“ sînt des întîlnite ; la fel „răzvrătirile locuitorilor“.

În târguri, la fel, găsim o frămîntare neconținută ; neguțitorii și meseriașii din târgurile înființate pe moșiile boierești se plîng de asupriri și nerespectarea așezării lor de către stăpînul moșiei sau de oamenii lui.

Exploatarea solului și a subsolului : cherestele, ferăstrăe de la munte, plutărit ; vărari, cărămidari, olari ; ocne de sare, păcură, cărbuni, fîntîni cu slatină ; ape minerale.

În cercetările care se vor face atragem atenția asupra dosarelor — și sînt destul de multe și voluminoase — intitulate „Della jalobilor“

sau „Diferite pricini extraordinare“, „Pricini politicești“, „Științi diferite“ sau „Acte în diferite madele“.

Aceste dosare, din care unele ating cifra de 2000 file, cuprind diferite documente referitoare la foarte variate probleme.

Cercetînd un dosar din anul 1828 — din fondul Isprăvniceii Iași — intitulat „Della jaloabilor“, cu 776 pagini, am constatat că, în majoritatea lui, se compune din diferite jaloabe ale țăranilor care se plîngeau împotriva asupririlor ce le făceau stăpînii moșiilor; tot de acolo am constatat și nesupunerea lor la lucrul boierescului pe care o reclamau stăpînii cînd se cerceta pricina.

Dacă problema urmărită în inventarele existente, după titlul dosarelor, poate conduce cercetătorul la găsirea materialului necesar, dosarele arătate mai sus, după titlu nu ne spun nimic. De aceea este necesară cercetarea în cuprinsul lor...

Am constatat că, dacă cineva cercetează amănunțit dosarele din aceste fonduri, poate găsi și date privind anumite evenimente sau situații dinainte de anul 1828, anul cu care încep în general arhivele Isprăvniciei.

Astfel, în unele dosare vor fi pomenite evenimentele din 1821, în altele vor fi anexate documente dinainte de 1828 pentru a susține o situație arătată în 1828 sau ulterior.

Evenimente locale întîmplate în ținutul respectiv sînt la fel de bogat arătate în dosarele respective, starea timpului : grindină, lăcuste, inundații, boli ; „vorbe presarate prin ținut de către unii și alții“ ; măsuri locale pentru „buna petrecere a locuitorilor etc....

V. FONDUL ARHIVISTIC CREAT DE „COMISIILE REVEZUITOARE A CATAHRISURILOR DIN MOLDOVA“ ÎNTRE ANII 1830—1831

Arhivele Statului din Iași păstrează și unitățile arhivistice create de așa numitele „Comisii revezuitoare“, „Comisiile cercetătoare a catahrisurilor (abuzurilor) din Moldova“.

„În acea vreme s-au rînduit de contele Kiselef trei comisii mari revezuitoare în toată țara, pentru abuzurile urmate de către amplexații țivilii în vremea războiului, cu luarea proviantului pentru oști, a călăturilor și altele, ca să nu rămîie pata învinovăției asupra rușilor ; care comisie alcătuiindu-se de doi boieri însemnați, un secretar și trei scriitori, la fiește-care li s-au dat a cerceta cîte 4 ținuturi ; dar, fiind că și ei pășea peste instrucțiunile ce avea de la Plenipotentul, intrînd în dezbateri de pricini din vremea turcilor și alte tînguiri a locuitorilor cu proprietarii sau posesorii, pentru împliniri și bolesesc, s-au încurcat în acte nesăvîrșite și s-au chemat în capitalie după 4 luni, fără a face nimică, desființîndu-le cu nici un rezultat pentru acei ce reclama-seră“¹⁾.

În anul 1833, la 23 decembrie, Arhivele Statului primeau spre păstrare de la Departamentul Trebilor Dinlăuntru(Ministerul de Interne) 1283 dosare și condici, ale acestor comisii.

Sistemul de aranjare în Arhive era atunci pe litere și, în consecință, aceste dosare au fost amestecate cu alte fonduri. Acest sistem, cu totul defectuos, de a răsleți un fond arhivistic, a mers pînă a ajuns la circa 35.000 dosare, pînă cînd au constatat înșiși acei de atunci că nu se mai poate continua și au părăsit acest sistem, continuarea făcîndu-o pe transpoarte și opise, păstrîndu-se oarecum integritatea fondului adus.

Datorită vechiului sistem, astăzi nu este în evidență, în Arhivele Statului din Iași, fondul arhivistic creat de numitele comisii.

¹⁾ Manolache Crăghici, *Istoria Moldovei* Iași, 1857, p. 183.

Cercetînd însă opisele vechi am găsit și opisul tuturor dosarelor depuse în 1833 pe seama acestor comisii și deci am putut preciza la ce litere au fost dosarele depozitate.

După însăși numirea care o au aceste comisii, adică de „**cercetare a catahrisurilor întîmplate în Moldova**“ în vremea aceea, se poate bănuir ce date importante putem găsi în cele 1283 dosare care se păstrează.

Dar mai întîi un scurt istoric al acestor comisii: în 1830, Kiselef „după ștîințele și jalozele ce au primit, că prin dregătoriile ținuturilor Valahiei din partea stăpînirilor pămîntești să urmează neorîndu-eli și rale întrebuițării, care s-au cuvenit de a să curma, dînd flește-căruia dreptate, ca la stările locurilor, fără sflală deadreptul să dei jaloze pentru strimtoririle și asupririle ce să pricinulesc“, a alcătuit comisii pentru cercetarea lor în Valahia și după același exemplu, trimite hotărîre ca asemenea comisii să se înființeze și în Moldova; astfel iau ființă în Moldova, la 1 aprilie 1830, trei comisii, fiecare avînd repartizate mai multe ținuturi:

Comisia I: **Dorohoi, Botoșani, Neamț, Hirîlau, Suceava, Herța.**

Comisia II: **Roman, Cîrligătura, Iași, Fălciu, Vaslui.**

Comisia III: **Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova.**

Fiecare din aceste trei comisii, alcătuite din doi membri moldoveni și 1 procuror rus, urmau să se deplaseze în ținuturile respective și să îndeplinească următoarele sarcini, arătate clar, în ordinul de înființare¹⁾.

Prescrierea norodului și dăjdiilor de obște. Aici, comisiile trebuiau să constate:

„Din ce pricină să urmează o însemnată împuținare a birnicilor, pe la care moșii s-au făcut prefaceri întru cel de prisos număr de locuitori“.

De plătesc toți birul cu dreaptă cumpănire.

Nu cumva ispravnicii și oamenii, cînd primesc birurile de la locuitori, fac prisos încărcare peste havalele și în ce măsură?

Dacă nu se fac abuzuri cu strîngerea rusumaturilor.

Să cerceteze „și uneori tainic“, cum își îndeplinesc slujba „cinovnicii pămîntești“, pentru că, zice Kiselef, „din înștiințările luate, iaste știut că cinovnicii pămîntești și slujitorii să învoesc de la sine de a aduna mai mult, și că locuitorii nu știu de acela adevărată sumă de bani pentru madelele ce alcătuesc rusumaturile“.

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/110, fila 13—15.

Aceste comisii trebuiau să cerceteze și situația atât de încurcată a vămile și ocnelor, care pînă în 1828 erau în majoritate venituri ale Cămării domnești.

Trebuiau să cerceteze abuzurile nenumărate, făcute de ispravnici și ceilalți funcționari, în legătură cu aprovizionarea oștilor și care, în numele acestora, făceau fel de fel de afaceri dubioase pe spatele locuitorilor.

Aceleași comisii aveau sarcina principală de a cerceta de aproape și **„pentru cele ce se ating de Ocîrmuirea din lăuntru“**.

Aici trebuiau să aibă în vedere și să afle **„de nu să întrebuițează niscaiva asprimi, strimtoriri și pedepse întru ceea ce se atinge de Cîrmuire“**.

„De să face locuitorilor cuvincioasă dreptate după jalobele lor și de nu să lasă acele jalobe a lor fără băgare în seamă pentru niscaiva particularnice folosuri sau scoposuri“.

„Dacă nu să strîmtorează locuitorii în alișverișul lor pe la iar-maroace și prin tîrguri și de nu să ia pentru aceasta vreo plată“.

Comisiile aveau deslegare a intra „în cea cu mai de-amănuntul și pătrunzătoare cercetare a Ocîrmuirii pămîntești, să facă locuitorilor îndeustulare după toate jalobele lor, să se silească îndeosebi ca banii ce să vor fi luat de la dînșii pe nedrept, de către funcționarii pămîntești, negreșit să li se întoarcă înapoi“.

Comisiile trebuiau să arate locuitorilor folosurile tratatului de la Adrianopol „ce s-au dăruit Prințipaturilor prin purtarea de grijă a prea puternicii împărății a Rosiei, ocrotitoare a acestui pămînt și să li se facă cunoscut că după tratat, locuitorii nu vor da mai mult turcilor, nici pîine nici vite și că de atunci înainte producturile Prințipaturilor să vor vinde *pretutindenea* solobod și că tot felul de neguțătorie pentru dînșii va fi slobodă și dar ei înșiși spre al lor folos, după aceasta, trebuie să să silească cu lucrarea pămîntului și de către stăpînire nu li se va lua nici un fel de producturi și că la trebuință de pîine să vor cumpăra cu bani după prețul ce să va hotărî“.

La sfîrșitul lucrărilor comisiiile trebuiau să raporteze cele constatate și măsurile luate.

Pășind pe teren, aceste comisii de îndată au fost asaltate cu o mulțime de jalobe ale locuitorilor de prin sate, sau a negușitorilor de prin orașe, în care ei arătau nedreptățile ce li se făceau.

Aceste jalobe, în care se oglindește în chip neîndoios starea socială a aceluia timp, abuzurile și asupririle nemiloase, formează dosare întregi din arhiva acestor comisii.

Comisiile lucrînd în fiecare ținut, au descoperit pe teren o sumă de situații încurcate și ei cereau atunci, de la diferite autorități ale timpului, lămuriri în legătură cu aceste probleme.

Aceste documente ne sînt astăzi foarte folositoare pentru înțelegerea mai bine a anumitor situații ale epocii și cuprind în majoritatea lor știri cu totul necunoscute.

Exemplificăm cu o lămurire dată comisiei a 3-a de către Divanul Implinitor, în legătură cu breslașii, slugile moșiilor, slugile rangurilor.

„Divanul Implinitor“

Nr. 17764

1830 august 2.

Către

Cinstita Comisie al 3-lea revezuitoare
prin Cnejie
(Putna)

Spre dezlegare la cererile acelei comisii, cuprinse prin oțnoșenia sa din 25 a trecutei luni iulie, sub nr. 659, pentru ceea ce să atinge de așezămîntul breslașilor și al slugilor boierești; Divanul prin aceasta are cinste a însemna acei comisii că breslași să cuvine a ave numai acei ce au adevăratele moșiile lor cu locuitorii după rangul boieriei, număr hotărît; să slobod și la razeși însă acelor a căroră parte iaste osăbită și stîlpită, avînd locuitori pe acea parte.

Și, acești breslași se socotesc din starea al 2-lea și al 3-lea din lăcuiitori.

Precum și slugile moșiilor iarăși după Așezămînt să slobod moșiilor de la 2 pînă la 6 liude din oamenii fără bir, după starea moșiei, înțelegîndu-se din aceasta că la o moșie de frunte să cuvine a să lăsa 6 slugi pentru slujba moșiei.

Iar slugile rangurilor să slobod fiește căruia boieriu după rangul său, unde le poate închipui, și prin sate străine, numai din oameni fără bir.

Și, spre cuviincioasa lucrare acei comisii, să însoțește pe lîngă aceasta și izvod de numărul breslașilor și a slugilor legiuite pentru fiește care rang“. (Arh. St. Iași, dos. lit. K. 877, fila 271).

Uneori comisiile erau silite să ceară diferite informații de la unele Isprăvnicii sau alte posturi, sau chiar de la slujbașii ieșiți din slujbă.

Iată, de exemplu, lămuririle pe care le cere Comisia a II-a, sameșului Agiei ținutului Iași :

Comisia II-a a revedăției

către

Sameșul Agiei, pah. Vasile Lazarache.

După mulțimea și învechimea rămășițurilor ce să descoper din vreme ce ai fost d-ta samiș și îngreueră cu care să face împlinirea lor, Comisia găsește de trebuință a-ți cere :

În care vreme ai fost rînduit samiș la Agie ?

Ce dări și în care vreme s-au poruncit de către Visterie și Divan a să împlini din oraș ?

În ce vreme acum acele dări s-au poruncit de către Agie ca să să îplinească ?

În ce să atinge de fumăritul dughenilor, ce temei s-au luat întru analoghia lui, adică pentru crîcime, fumăritul socoteala după suma vaselor de vin ce avea în vremea scoaterei fumăritului sau numai după singură voință și mijlocire ?

Precum și pentru dughengii care se văd împărțiți în patru stări. Această împărțire a stărilor pe ce temei s-a făcut ? Pilda : Între lips-canul de starea I și între bărbierul sau precupețul de starea I ce deosebire s-au chibzuit ?

Cum și pentru locul de alișveriş întru care fieștecare dughengiu s-au aflat, făcutu-s-au vreo osebite sau nu ?

Aceste științi fără zăbavă să cer de la d-ta¹⁾.

Întrebările erau făcute clar și logic puse, dar răspunsurile îngăimate și de multe ori vedem că îndărătul lor se ascundea abuzul, lenea și bunul plac, care domnea pe vremea aceea.

Iată răspunsul sameșului :

„Pentru care întru neștiința altor instrucții, în urmarea vechiului obicei, îndată s-au și rînduit zlotăși a prescrierii după vechiul obicei stările dughengiilor, ca niște ispițiți întru această și de mai înainte, și făcîndu-se tablă și izvoade de analoghie de patru stări obicinuite, s-au și pornit împlinirea lor și cîți iarăși s-au putut împlini după tot nesupunerea plății, acei ce-și au hrisoave : boieri, preuți și supuși străini, care în glăsuirea pomenitei poronci urma însărcinare fără alegere și de pe altă parte boala ce“...²⁾).

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. R/232, f. 128.

²⁾ Arh. St. Iași, Lit. R/232, f. 197.

Comisiile alcătuiesc catastife de numărul locuitorilor aflați în sate, sub numirea de table, deosebite pentru birnicii havalegii, pentru trepte (mazilo-ruplași), pentru ruptele Visteriei, pentru breslași, slugi, sudii; la târguri pe bresle, neguțitori dughengii, birnicii mahalalelor.

Aflăm de aici știri pentru diferite bresle din târguri; exemplificăm cu o situație alcătuită pentru tg. Focșani;

Tabelă de banii agiutorinței dughenilor, 1828—1829¹⁾.

	Banii visteriei	Banii poștelor
29 — Bogasterii și lipțcanii	1002	341
8 — Postăvării și abăgerii	203	51
11 — Blănării	224	56
8 — Cojocării	166	43
5 — Calpaccii	72	18
8 — Brașovenii	147	37
8 — Cășăpille	173	43
4 — Ciubotăriile	40	11
5 — Mătăsăriile	69	17
4 — Curălăriile	62	16
7 — Boengeriile	56	16
3 — Tiutlungeriile	18	5
1 — Argintării	9	2
1 — Paplumerii	12	3
3 — Căldărării	82	20
8 — Bărbierii	69	29
29 — Băcăliile	490	124
33 — Precupiile	328	90
8 — Rachierii și vutcăriile	107	18
3 — Mungeriile	72	18
9 — Pităriile	122	31
8 — Olăriile	75	20
61 — Crășimele	877	224

Sînt, în acest fond, dosare în conținutul cărora vom găsi date precise despre categoriile fiscale ale locuitorilor așezați pe moșii mănăstirești, boierești și răzășești.

Față de catagrafiile cunoscute, care ne dau în general numărul locuitorilor ca birnici, datele pe care ni le oferă aceste dosare sînt cu mult mai bogate; ele ne dau situația reală din diferite sate și nu așa cum se oglindește în tabelele Visteriei, unde nu se avea în vedere decît încasarea impozitelor.

Importanța deosebită a acestor dosare constă în aceea că multe din ele cuprind situații pe sate și pe oameni.

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/877 f. 169—182.

Aici vom găsi, arătate pe larg, obligațiile diferite ale locuitorilor față de stăpînii moșiilor, munca ce trebuiau s-o presteze și asupririle acestora de către stăpînii sau oamenii lor, ajutați și de organele de stat care dădeau tot sprijinul pentru ca stăpînii moșiilor să obțină cît mai mult profit de la acei care locuiau pe moșiile respective; o jalbă a unor locuitori arată că sînt bătuți „cu iataganul, cu biciul, cu baltagul, cu parul, de la cap pînă la picioare, închidere la grosul Isprăvniceii, sau prin beciurile caselor boierești“, de multe ori fără să aibă oamenii vină.

Tot atît de importante sînt și jaloarele tîrgoveților și în special ale breslelor. Aflăm din acestea, date prețioase privind vechimea și existența anumitor bresle de meșteșugari prin tîrguri; raporturile lor cu autoritățile tîrgurilor, abuzurile comise de către dregători asupra acestor bresle.

În unele dosare găsim și documente mai vechi, și care fiind necesare comisiilor, au fost cerute de la diferite autorități de stat.

Astfel se găsesc ponturile ¹⁾ pentru **desătina, pogonăritul de tun, goștina, vămile și ocnele**, precum și ponturile boierescului din 1777 cu diferite adăugiri.

Tot pentru lămurirea lor, comisiile cer de la Divanul Împlinitor diferite tabele și extracte privind locuitorii de la sate cît și din tîrguri. Acestea de asemenea se găsesc prin diferitele dosare alcătuite de numitele comisii ²⁾.

În luna martie 1831 comisiile primesc ordin să „**contenească lucrările sale în predmetul prescrierii numărului de locuitori**“ pentru care lucrare se numiseră comisii speciale, care au și alcătuit cataagrafiile din 1832.

În luna mai, comisiile sînt desființate. Ele depun la Divanul Împlinitor dosarele și condicele și diferite tabele.

Un raport al „desființatei comisii al III-lea revizuitoare“ din 17 mai 1831, ne lămurește cam ce fel de dosare s-au depus la Divan:

1. Dosare privind „regularisirea slugilor boierești, din ținutul Putnei, cuvenite rangurilor, moșiilor — chelari la vii și treptele privilegiate, după cărțile gospod ce au, din acei fără bir“.

2. Asemenea, privind prisosnicia uniți către satele birnice după formularul dat de cinstitul Divan, tot de la acest ținut al Putnei cu cîsla lor.

3. Asemenea a slugilor din tg. Galați.

¹⁾ Arh. St. Iași. Lit. K/110.

²⁾ Ibidem.

4. Asemenea a slugilor rangurilor.
5. Asemenea a slugilor moșiilor și chelari la vii.
6. Asemenea a slugilor, breslașilor a ținutului Covurlui.
7. Asemenea a slugilor, breslașilor a ținutului Bacău.

Comisia arată că „desființându-se, n-a mai rămas la ea nici o hîrtie sau condică“.

Tot în legătură cu unitățile arhivistice create de acele comisii și felul cum au lucrat, ne folosim de raportul din 11 martie 1831, pentru a arăta că acestor comisii le-a fost cerut să alcătuiască „**extracturi**“ pentru numărul locuitorilor, a treptelor și a stării lor din ținuturile încredințate fiecăreia; aceste „**extracturi**“ au mai fost numite și „**perigrafii**“ și sunt deosebit de importante pentru cunoașterea stării economice a ocoalelor fiecărui ținut.

Iată de exemplu o „**perigrafie**“ din 1830 noiembrie 18:

„**Perigrafie, ocolul Zeletin și Berheciul (Tecuci).**“

Locuitorii acestor ocoale sînt de multe feluri: în ostenele lor sau mai bine a zice razimul alișverișului lor.

O parte, și care ieste mai multă, cu vii, al doilea cu pămînt, a treia cu tiutiuul, al patrulea cu lemnării, adică: scinduri de tei, doage, poloboace, cercuri, roate, coveți, lopeți, casă, funii și altele.

Lucrarea pămîntului o cumpănesc a nu trece peste trebuința lor și cînd se întîmplă belșug au de prisos, iar în nerodire sînt neguțitori de pîine și aceasta urmează din pricina lenevirii mai ales acei ce au pomete; îndată cum au văzut că florile au legat stau pe la rădăcinile copacilor și să uită la rod.

Alișverișul acestor ocoale, mai obicinuit cu tîrgul Bîrladului, odată pe an la 24 iunie, și cu tîrgul Tecuciului, iar în vremea toamnei cu Nicoreștii.

În anul acesta tot ce au ieșit din ostenele lor au fost bine plătite. În stare se pot socoti de mijloc“.

Odată cu aceste „**perigrafii**“ s-au mai alcătuit și „osebite **extracte**“ în care s-au trecut „**de la oaltă ținuturile cu locuitorii lor, starea și spiculația fieștecăruia ținut de alișverișul negoțului lor în ce este și cu ce îl politicesc**“; acestea s-au alcătuit pe sate, ocoaie și ținuturi. Se face observația că în ceea ce privește starea locuitorilor „adevărul nu să poate lumina din pricina numai a prefacerii ce urmează totodată în stările lor mai ales la toate zilele de tîrg și iarmaroace, cînd uneori sporesc, iar alte ori scad cu îndoită îngloșire după întîmplarea vremilor“.

Pe lângă acestea se mai face un „**extract mare**“, care se scrie și în „**dialectul franțozăsc**“ și se trimite „într-un loc de tiniche ca să nu se strice la drum“.

Unitățile arhivistice create de către Comisiile revizuitoare în anii 1830—1831, sînt prețioase pentru cunoașterea mai amănunțită a vremii dinaintea Regulamentului Organic.

Cercetătorii istoriei patriei noastre pot folosi aceste materiale documentare de mîna întîia, rămase pînă azi neutilizate.

Prezentarea de față are scopul în primul rînd de a arăta importanța acestui fond și de a ușura munca cercetătorilor.

VI. ARHIVA DIVANULUI IMPLINITOR AL MOLDOVEI (1828—1832)

Divanul Implinitor este una din cele mai importante instituții dintre anii 1828—1832.

Arhiva creată de acesta (care se păstrează la Arhivele Statului din Iași, înglobată în colecția „Litere“), este bogată și îmbrățișează aproape întreaga activitate politică și economică din acea vreme. Cu timpul sperăm să arhivăm fondul arhivistic creat de acest Divan, fond ce va începe cu actul său de naștere — din 28 decembrie 1828 — va continua cu toate dosarele și condicile care s-au format din activitatea zilnică și sfârșind cu prefacerea lui — în 1832 — într-o mare instituție numită „**Sfatul Ocîrmuitor**“ sau „**Sfatul Administrativ al Moldovei**“.

Să urmărim mai îndeaproape istoricul acestei instituții.

La 27 aprilie 1828, administrația militară rusă constatînd că „mărirea indeletnicirilor pusă după împregiurările de acum asupra stăpînirii de aici, cer grabnică curgere a pricinilor și fără prelungire punere la cale a mai înaltei puteri și privind că Obșteasca Adunare a Divanului care nu urmează în toate zilele“, hotărăște înființarea, în cadrul Divanului, a unui **Comitet Implinitor**, alcătuit din mitropolit, „tovarășul“ visternicului, și patru boieri ai Divanului obștesc printre care și vornicul Mihalache Sturza, viitorul domn din 1834.

Acest Comitet urma să lucreze zilnic, să dea poruncă tuturor locurilor dregătorești, care porunci „trebuie a fi cinstite¹⁾ ca cum s-ar da de către însuși Ocîrmuirea Rusienească“.

Acest Comitet Implinitor al Divanului a funcționat pînă în decembrie 1828 cînd se va înființa noua instituție a Divanului Implinitor.

Prin „predlojenia deplin împuternicitului prezident, graf Teo-

¹⁾ Arh. St. Iași, Condici, K/347, f. 2—3.

dor Petrovici Pahlen“, către Divanul Obștesc al Principatului Moldovei, se arată că pe temeiul articolului 5 din jurnalul încheiat la 8 decembrie 1828, „s-au socotit a să însămnă în amîndouă pămînturile, Divanuri Implinitoare¹⁾, întru a căruia purtare de grijă și punere la cale să vor supune toate pricinile care să ating de îndestularea oștilor, adunarea dărilor, însămnarea havalelelor și deobște acele ce privesc la rînduiala împlinitoare“²⁾).

Se cere Divanului Obștesc desemnarea a 15 boieri, din care 5 să fie numiți ca membri ai noului Divan Implinitor, vel visternicul întrînd ca membru de drept. Lista celor 15 boieri se trimite, iar la 28 decembrie 1828, se primesc „Instrucțiile³⁾ Divanului Implinitor a Cnejeii Moldaviei“.

„Instrucțiile“ încep prin a arăta că „Înalta stăpînire, găsind de cuviință a prefăce partea atingătoare de punerea la cale a ocărmuirii de acum și a închiega puterea, împlinitoare, a hotărît a pune nouă temeuri, rînduiei și tractarisiri pricinilor acelor atingătoare de punere la cale“.

Pentru aceasta „să alcătuieste o deosebită parte a Divanului, numindu-să Divanul Implinitor, care are să fie de 6 boieri de starea I: logofătul Grigore Sturza, vist. Iordache Roset Roznovanu, vornicul Grigore Ghica, hatmanul Alex. Ghica, hat. Costache Balș, vel vist. Alexandru Sturza“.

Pentru buna rînduială, pe lîngă acest Divan, urma să mai fie și un „cilen din partea oștenilor, care va avea glas numai la pricinile atingătoare de îndestularea oștenilor și de împlinirea rînduieiilor oștenești“. Tot pe lîngă acest Divan, va mai fi și un cinovnic rus „care are să privegheze pentru grabnica săvîrșire a pricinilor în chip de procuror“.

Din cercetarea condicilor, constatăm că acest cinovnic rus era priceput și în organizarea arhivelor, dînd directive pentru felul în care trebuiau întocmite condicile diferite ce nu existaseră în vechea cancelarie (condici de intrare și ieșire, protocol, jurnal, nastolnii registru etc).

Se dau apoi pe larg „datoriile Divanului Implinitor“, cuprinse în 22 de articole. Se constată o grijă deosebită față de modul în care va

¹⁾ În Țara Romîneasca s-a numit „Divan Săvîrșitor“ sau „Divan Executiv“.

²⁾ Arh. St. Iași, Condici, J/11, f. 5.

³⁾ Arh. St. Iași, Condici, J/11, f. 6 (publ. în Hurmuzaki, XVII, 127—130, în limba franceză).

trebui să funcționeze cancelaria, fixându-se totodată și atribuțiile fiecărui membru.

În art. 5 din „Instrucții”, se arată că „fieștecările din cilenurile Divanului Implinitor va avea o deosebită priveghere pentru una din părțile ce alcătuiesc crugul datoriilor sale și anume: partea statisticească, partea cercetărilor, precum și a banilor și altor părți, și împărțirea acestor părți să va face de către cilenurile Divanului însuși, întru sine cu unire obștească; fieștecările dintre dinșii dator este a da socoteală pentru partea ce va alege fieștecare zi la presudsfia obștească”.

Pe baza celor de mai sus s-ar putea afirma că Divanul era împărțit în secții cu atribuții bine precizate; totuși „lucrarea cilenurilor fiind obștească”, aceste secții n-au lucrat separat, ci pricinele s-au amestecat în „presudsfirea obștească”, care, desigur, a dus la reorganizarea lui de mai târziu.

În art. 6, se arată că Divanul Implinitor va avea sub stăpînirea sa Visteria, ispravnicii și pe toți cinovnicii părții implinitoare; instituția veche a Visteriei devine acum, deci, o secție (otdilenie) a Divanului Implinitor, ne mai putînd lucra singură. Putem afirma că în acest timp Visteria dispărea ca instituție de sine stătătoare, iar toate dosarele și condicile lucrate în materie financiară sînt acum trecute pe numele Divanului Implinitor.

Divanul Implinitor era obligat să aibă „lămurite științe pentru chipurile acestei provincii, atît întru lucrarea pămîntului, cît și în alte părți atingătoare de neguțitoriile pămîntești; științele acestea trebuie să fie întemeiate pe adevăr, trimițîndu-le stăpînirii după cea întîi cerere ce se va face întru aceasta”.

Din aceste sarcini, trasate prin „instrucții”, vom vedea că Divanul se ocupă cu alcătuirea diferitelor „vedomostii” de arături și semănături, produse, prețuri, import, export, dughene de prin tîrguri, bresle, breslași, scutelnici și alte trepte.

În 1829, Divanul dă ordine pentru a se întocmi „statisticeștile științe” după anumite formulare, lucrare care s-a și executat.

Divanul Implinitor prefa asupra sa și sarcinile Comisiei îndestulării oștilor, care se desființează acum. Toate hîrțile, dosarele și condicile acestei Comisii trec în arhiva Divanului Implinitor.

Toate „casele obștești” (Casa spitalurilor, Casa doftorilor, Casa milelor, Casa cișmelelor, Casa școalelor, Casa menzilor — poștelor, Casa podurilor) erau supuse acestui Divan.

Divanul Împlinitor era obligat să fixeze sumele pentru toate iraturile, de asemenea și felul, cît și modul vînzării lor.

Tot în sarcina Divanului Împlinitor intră și întocmirea catagrafiilor locuitorilor Moldovei; această lucrare a început în 1831, alcătuiindu-se comisii la fiecare ținut; condicile acestei importante lucrări se găsesc astăzi în păstrarea Arhivelor Statului din Iași, întabulate la fondul arhivistice al Visteriei.

Pentru revizuirea exactității acestei lucrări s-au alcătuit, din ordinul aceluiași Divan, „comisii revezuitoare“, a căror activitate se oglindește în dosarele care se păstrează întabulate la „Litere“ și la Visterie, în Arhivele Statului din Iași¹⁾.

Divanul Împlinitor, primind în 1831 sarcina de a face „formăluirea străjei pămîntești“, a început lucrările prin alcătuirea de comisii în fiecare ținut. Lucrările, atît ale catagrafiei din 1831, cît și a „formăluirii străjei pămîntești“, au fost mult îngreuiate de „buntu-luirea țăranilor“.

Pentru cunoașterea cauzelor acestor răscoale țăărănești, care s-au întins în aproape toate ținuturile, Divanul Împlinitor a instituit comisii ale căror cercetări formează dosare voluminoase, păstrate în Arhivele Statului din Iași.

Hătmănia veche „prințpalnica poliție pămîntească“ și Agia „poliția moldovenească a Eșului“, primeau ordine tot de la acest Divan.

Tot acest Divan avea sarcina de a introduce „condicile mitricești“, de născuți, căsătorii și morți, hotărînd prin aceasta o deosebită parte a cancelariei sale. Ispravnicii de ținuturi trebuiau să țină aceste condici și să trimită Divanului, lunar, isvoade lămurite; lucrarea urma să se facă în legătură cu „puterea bisericească“, în care scop se va lua legătură cu Mitropolia.

Este pentru prima dată cînd se pune problema actelor de stare civilă.

Cu această primă organizare funcționează această instituție pînă la 26 mai 1829 cînd, constatîndu-se multe lacune în activitatea ei, se dau noi instrucțiuni care tîneau la înlăturarea lipsurilor constatate pînă atunci.

Din „predlojenia“ cu nr. 3924 din 25 mai 1829, cu care se trimit

¹⁾ Pe baza revizuirilor făcute de aceste comisii, „mătcilor“ catagrafiilor din 1831, s-au definitivat situațiile catagraficești din 1832, constituind catagrafia locuitorilor Moldovei din 1832, conf. prevederilor Regulamentului Organic; catagrafiile s-au întocmit apoi din 7 în 7 ani.

noile instrucțiuni, se constată că „deplin împuternicitul prezident a găsit că chipul cu care să caută acum lucrările, în Divanurile amăn-
duor Cnejiilor, este însoțit cu întârzieri“, pricinile trebuind să fie ho-
tărâte cu „obștească socotință“, a membrilor Divanului. De aceea ho-
tărăște a se orîndui fiecărui membru al Divanului, câte o secție din
Divanul Implinitor ¹⁾.

Divanul va fi împărțit în trei „otdilenii“; fiecare membru al unei
otdilenii va cerceta „madelele“ îndatoririlor lor, fiecare otdilenie va
primi cu opis, toate dosarele și condicile privind competența ei.

Dosarele vechii Visterii și a Comisiei îndestulării oștilor se vor
da de îndată la otdilenia a doua și a treia. Deci de la această dată,
Divanul Implinitor își avea cancelaria împărțită în **3 secții** (otdilenii)
și **o registratură**.

Pentru fiecare din acestea, se dau instrucțiuni lămurite.

Otdelenia I-a va fi Visteria, la care se adaugă și pricinile ce „se
ating de datoria sameșului“ sau „caznaceiu ²⁾“ a Cnejieii“; apoi, Casa
răsurilor și lefile cinovnicilor; breslașii, adică „acei ce sînt în slujba
boierilor“; ținerea condicilor și a **delelor pentru mazili, ruptașii** ce
slujesc pe la Isprăvnicii și ruptașii străini ce plătesc dajdie la Visterie.

„Ocnele și toate de obște venituri de acolo“; ținerea condicilor
pentru toți acei ce plătesc bir și „de obște ținere a tuturor acturilor
a casălor Cnejieii; „împlinirea a tot felul de bir și havalele, stăruire
pentru plata lor, alcătuire de piroforii pentru sumele de bani și rămă-
șițuri; primirea, slobozirea și depărtarea cinovnicilor din slujbă“...

Otdelenia 2-a va ține, „corespondenție întru cele ce se ating de gos-
podărie și buna întemeiere a Cnejieii; lucrarea pămîntului, apărarea
lăcuitorilor de asupra, poștele, spitalurile, curățenia țărgurilor și în-
*frumusețarea lor, precum și a satelor; măsuri pentru stîrpirea lipi-
cioaselor boale și a lăcustelor; pricinile tuturor întîmplărilor și adu-
narea științelor pentru statistică.*

Otdelenia 3-a va rezolva pricinile oștenești (cvartiruri, magazaua
mișcătoare, zaharele, fîn, salahori pentru drumuri, tăierea și transpor-
tarea cherestelelor pentru poduri).

Registratura avea în grijă hîrțile ce veneau și ieșeau, precum
și întocmirea condicilor pentru bunul mers al cancelariei.

Registratura era dată în seama „cinovnicului ce se află lîngă

¹⁾ Arhivele Statului Iași, Lit. A/18; „După predlojenia d. vite prezi-
dent întăritoare Așezămîntului ce s-au alcătuit a să urma în lucrările Divanului
implinitor din acest Principat“.

²⁾ Casier.

Divan în fel de procuror". Se dau instrucțiuni lămurite despre felul cum trebuie ținută registratura și cum trebuie rezolvată o hîrtie.

Se simplifică mult procedura atît de încărcată ; vice președintele urma să iscălească numai hîrțiile care porneau către „mai înalta na-celstvă“, iar celelalte hîrtii erau iscălite de către șefii secțiilor.

Se înființează condici de intrare și ieșire pentru înregistrarea tuturor hîrțiilor. Nici o hîrtie nu trebuia să intre sau să iasă din cancelarie, fără a trece prin registratură.

Instrucțiunile date pentru ținerea registraturii, fiind primele în această materie, sînt importante pentru cunoașterea formării arhivelor moldovene :

1. „Pînă la 15 iunie 1829, să se regularisească toate dellele iucrate în comisia desființată, în Visterie și însuși la acest Divan pe vremea trecută și să se împărtaşcă cilenurilor ocărmuitori odelenilor, supt a lor „rospisce“; după aceia fieștecarele din ei va păși către împlinirea îndatoririlor sale.

2. De astăzi, toate hîrțiile ce vor intra, se vor da pe la odelenii pe temeiul noului Așezămînt, care spre cea mai cu grabă lucrare ce atîrnă de la dînsa se încredințează d-lui procurorului, care urmează a să înființa, după chipul următor, adică : toate pacheturile în dialectul rusăsc sau moldovenesc, adresarisite pe numele acestui Divan, să vor deschide de către procurorul în ființa și a pravitelului canțileriei, sau logofătului de Visterie și, cetîndu-să de aceștia, acele hîrtii în dialectul rosienesc să vor supune d-lui vițe-prezidentului spre rezoluție, dar acele moldovenești, înșămînîndu-să după cuprinderea lor, să vor împărți pe la odelenii, potrivit cu lucrările însemnate la fieștecare ; pe acestea, boierii ocîrmuitori de odelenii citîndu-le cu luare amînte, hîrțiile acelea cîte nu vor cere trebuința de deslegare d-lui vițeprezident, le vor pune rezoluții potrivite cu felul și prițipurile pricinei, iar acelea cîte vor avea trebuință de deslegări, înșămînîndu-le spre tălmăcire, le vor da procurorului spre aceasta, carele după ce se vor găti le va da odelenii spre docladarisirea presudsfiei după a căreia rezoluție apoi să vor închipui și lucrările.

Registratura să va urma după chipul de mai gios : procurorul va regularisi numai hîrțiile cele în dialectul rosienesc cum și din acele moldovenești cîte numai vor fi înșăm_nate cu rezoluția d-lui vițe prezident, sau al obșteștei presudsfii, iar logofătul de Visterie este datoriu a regularisi după asămîne prințipuri și rînduială, toate hîrțiile ce vor intra și acele ce vor eși fără osebite, precum în dialectul moldovenesc, asămîne și în acel rosienesc.

3. Fieștecare din cilenurile lucrătoare își vor alcătui stolnacealnicii după madelele atingătoare de datoria sa, iar pravitelul canțileriei sau logofătul de Visterie va fi cu neadormită priveghere pentru lucrarea fieștecăreia hărtii, din toate odeleniile, **cum și fără zăbavă pornire a privilegia pentru buna rînduială a păstrării dellelor de către fieștecare stolnacealnic**; dar la împotrivă întîmplare, a docladarisi cilenului cîrmuitor odeleniei de la care spînzură acel stolnacealnic pentru rea purtare a sa¹⁾.

Cu această organizare, instituția funcționează pînă la 1 ianuarie 1832, cînd iau ființă noi instituții, conform prevederilor Regulamentului Organic.

Desființarea acestei instituții s-a adus la cunoștința²⁾ tuturor Isprăvniciilor „spre a se publicărisi în toate satele“.

Cu lichidarea problemelor încă nesfîrșite de către desființatul Divan Implinitor, precum și pentru lichidarea arhivei, a mai rămas să funcționeze un timp otdilenia (secția) a III-a, condusă de către vornicul Lupu Balș³⁾. Această secție, după ce mai întîi a împărțit arhiva la „Departamenturile Sfatului Administrativ“ (Ocîrmuitor), adică: Interne, Finanțe, Justiție și Secretariatul de Stat, se desființează⁴⁾ la 24 martie 1832.

Din fondul arhivistic creat de către Divanul Implinitor, în activitatea sa dintre anii 1828—1832, se păstrează astăzi la Arhivele Statului din Iași un număr de 135 dosare și 82 condici⁵⁾.

1) Arh. Stat. Iași, condici, K/274, fila I—4 și dos. lit. A nr. 18.

2) Arh. St. Iași, Lit. D/57, f. 2.

3) Arh. St. Iași, Tr. 1764, dos. 299.

4) Arh. St. Iași, Tr. 1382, dos. 67, f. 5.

5) Deși întreaga arhivă a Divanului Implinitor este amestecată la colecția „Litere“ cu alte fonduri, totuși se păstrează și un inventar al fondului, cu indicația fiecărei unități arhivistice la ce literă se găsește.

VII. ARHIVA NAZIRIEI ȚIGANILOR DOMNEȘTI (1830—1844)

Cu stringerea dajdiei Țiganilor domnești (Țiganii Gospod, Țiganii Coroanei, iar mai târziu, după 1828, Țiganii Ocîrmuirei) și desigur cu ținerea catastifelor în care erau înscrise numele acestora, se ocupa instituția numită „Năzîria Țiganilor domnești“.

De la această instituție — pe care o găsim pomenită în documentele de după anul 1800 — nu se mai păstrează astăzi decît un număr de 405 dosare dintre anii 1830—1844 decembrie 31, dată la care Năzîria a fost desființată¹⁾.

Aceste dosare au fost depuse²⁾ spre păstrare la Arhivele Statului din Iași, în anul 1846 și constituie fondul arhivistice nr. 57 (Tr. 999, Op. 1146).

Se pare că această instituție, care administra veniturile adunate de la Țiganii robi ai Domniei, nu avea înainte de 1830 o cancelarie în care s-ar fi păstrat arhiva curentă; la o întrebare făcută Divanului Implinitor, de către vicepreședintele Divanului Moldovei Mircovici³⁾, i se răspunde: „Din aceste dar așezămînturi se lămurește că epistatul (nazîrul) avea întru a sa însărcinare cîrmuirea Țiganilor, acea atîngătoare de pricini și de giudecăți și altele. Iar rînduirea birului lor se făcea din Visterie și intra la Camara domnească, adică în veniturile cele osăbite ale domnului. În vremea celui din urmă domn, Sturza, venitul acesta al Țiganilor fiind ca să-l tragă soția domnului, aceasta uneori vindea acest venit în oțcup, iar alteori avea pre fiul său însărcinat și dar, într-această vreme, și cîrmuirea și adunarea banilor se făcea de către aceștia.

¹⁾ Pentru aplicarea dispozițiilor privind pe robii Ocîrmuirii, s-a înființat la 1 ianuarie 1845 „Comisia statornicirii dezrobiților Țiganii al Ocîrmuirii pe la sate“ (Arh. St. Iași, Tr. 1013, Op. 1160).

²⁾ Cu adresa Ministerului de Justiție nr. 442 din 30 iulie 1846.

³⁾ Arh. St. Iași, Litere, T/29, f. 4.

„După intrarea oștilor în Principat, fiindcă toate veniturile — cele ce să trageau în osăbit folos, a domnului, după predlojenia exselenței sale din 2 mai 1828, nr. 221 — s-au dat a se aduna prin Visterie, aceasta; după urmarea vechilor așezămînturi au despărțit acele două ramuri a cîrmuirii țiganilor și cît pentru aceia atingătoare de banii și de alte corespondenții a țiganilor, au rînduit înadins masă în canțileria sa, care și prin statul canțileriei Divanului s-au întărit. Iar pentru cîrmuirea lor cea politicească, atingătoare de giudecăți și altele, prin predlojenia domnului deplin împuternicit prezident, ce au fost graf Pahlin, din 24 mai 1828, sub nr. 689, s-au rînduit pe dumnealui cinovnicul Scopovschi, hotărîndu-i-să și lea-fă cîte 200 lei“.

Din cele de mai sus, putem deduce că și între anii 1828—1830 nu ar fi funcționat această instituție.

Dosarele dintre anii 1830—1844, ale Nazîriei, cuprind informații importante cu privire la acești oameni. Un tabel statistic făcut în 1832 ne dă următoarele date:

Robii Ocîrmuirii — lingurarii și ursarii — erau organizați în 116 cele, fiecare ceată avînd un bulcbaș. Față de bir, erau împărțiți în: 3141 familii de gospodari, 273 burlaci, 331 nevolnici.

Nazîria ținea evidența lor pe ocoale. Se cunosc: ocolul **Vorniciei**; ocolul **Vaslui**, ocolul **Cîrligătura** și ocolul **Tecuci**.

Pentru fiecare ocol, Nazîria avea cîte un ocolaș, plătit cu lea-fă. De asemenea și alți slujitori panțiri pentru executarea ordinelor.

Cele 405 unități arhivistice ale acestei instituții ne mai dau știri importante privind transformarea acestor robi în clăcași, pe moșiile boierești. Așa numita „dezrobire“ a țiganilor statului, din 1844, nu a fost în realitate decît o transformare a lor în clăcași pe moștile boierești și în restul timpului salahori la diferite lucrări publice sau pe moșiile lui Mihai Sturza. Adevărata lor eliberare a venit odată cu a țaranilor, la 1864.

Exploatarea acestor oameni, după punerea în aplicare a Regulamentului Organic, a fost mult mai mare decît înainte. Ei erau forțați uneori să facă munci peste puterile lor. Cu sutele au fost întrebuințați ca salahori pe moșiile lui Mihai Sturza și ale altor boieri.

Mîna de lucru, căutată din ce în ce mai mult, mai ales pentru munca agricolă extensivă și pentru noile lucrări edilitare care luaseră avînt în acest timp, s-a găsit la acești oameni ieftină și sigură.

Astfel, 200 salahori sînt dați la lucrul zidirii catedralei Mitropoliei, 120 la viile lui Sturza de la Socola, 170 la Flămînzei, 100 la ca-

rantina de la Galați, în 1838, cîteva sute lucrau șanțul (hindichiul) din jurul Iașului etc. Tocmelile, condițiile de lucru, plata și întreținerea lor se pot constata din aceste dosare valoroase pentru cunoașterea unei categorii de oameni prea puțin studiată pînă acum.

VIII. ARHIVA MINISTERULUI DE JUSTIȚIE (1832—1862)

Fondul arhivistic creat de Ministerul de Justiție din Moldova, între anii 1832—1862, se păstrează în cea mai mare parte¹⁾ la Arhivele Statului din Iași.

Această instituție, care înlocuiește vechea Logofeție a Dreptății dinaintea de Regulamentul Organic, o mai găsim intitulându-se Departamentul Dreptății, Departamentul Justiției, Logofeția Dreptății sau simplu Logofeția.

Noua instituție creată de Regulamentul Organic nu a mai fost o instanță de judecată, ci numai organul ierarhic superior, care supraveghea și îndruma funcționarea tuturor instanțelor judecătorești.

Tot Ministerul Justiției alcătuia proiectele de legi pe care le supunea, spre aprobare, Sfatului Administrativ sau avea grijă să traducă diferite legiuiri pe care le găsea necesare în practica judecătorească; de asemenea, avea obligația să tipărească noile ediții a pravelor mai vechi, dovedite a fi necesare instanțelor judecătorești.

Ministerul de Justiție făcea numirile tuturor „cînovnicilor în ramul judecătorec” și tot aici se țineau „condicile de calitate” ale acestor funcționari.

Tot în Ministerul de Justiție funcționa și biroul jurisconsultilor Statului, cu jurisconsultii Flechtenmacher, Bojinca și Docan, birou care a durat pînă la înființarea Curții de Casație (1863). Acest birou avea ca sarcină pregătirea proiectelor de legi și de a face „observațiile juridice” în ultimă instanță, asupra anaforalilor care urmau să fie întărite cu hrisov.

De Ministerul Justiției depindea în această vreme și Arhiva Statului din Iași.

¹⁾ O mică parte se păstrează astăzi la Arhivele Statului din București.

Primul regulament de funcționare a Arhivei Statului din Iași a fost făcut de către Ministerul Justiției în 1832.

Prin urmare, în acest fond vom găsi și dosarele privind diferite probleme în legătură cu organizarea și funcționarea Arhivelor Statului din Iași.

Ministerul Justiției, ca o instituție diriguitoare a tuturor pricinilor judecătorești, va avea în arhiva sa multe dosare în legătură cu judecățile privind moșiile boierești, răzășești și mănăstirești; la fel și pentru afaceri comerciale.

Dosarele de corespondență privind organizarea judecătorească din întreaga Moldovă, corespondența cu cele 16 judecătorii ținutale (din 1835 au rămas numai 13, prin desființarea ținuturilor Hîrlău, Cîrligătura și Herța), state, concedii, „foi de calități“ ale tuturor ci-novnicilor judecătorești și ai Arhivelor Statului, statistici judiciare (vedomostii), sînt deosebit de importante pentru cunoașterea istoriei instituțiilor judecătorești din acea vreme și în general a tuturor problemelor legate de întreaga activitate privind justiția în Moldova.

Și în materie penală arhiva Ministerului Justiției conține dosare importante, mai ales pentru timpul cît s-a aplicat pedeapsa cu moartea. În acest fond arhivistic se găsește dosarul privind „călăul rînduit în Moldova“. Este vorba de Gavril Buzatu, vestit tilhar condamnat la moarte și care, în schimbul suspendării osîndeii, a primit să fie călău (gealat).

Și în acest fond arhivistic se găsesc multe dosare intitulate „spre știință“, „felurite pricini“, „dellă de peripiști în feluri de predmeturi“, sau „dellă slovesnoi“; aceste dosare — uneori cu peste 1000 file — trebuiesc cercetate în cuprinsul lor, deoarece titlul de pe copertă nu ne spune nimic.

Din acest fond arhivistic se păstrează azi, la Arhivele Statului din Iași, 24.911 dosare; există inventar și pot fi cu ușurință cercetate.

IX. CASELE OBȘTEȘTI DIN IAȘI ȘI ARHIVELE LOR PÎNĂ LA REGULAMENTUL ORGANIC

Scurtă privire istorică. Problema cunoașterii istoricului caselor obștești din Moldova nu a preocupat pînă acum pe cercetătorii trecutului cu toate că aceste case au avut un rol foarte important în viața noastră socială și economică, activînd paralel cu instituțiile de Stat și celelalte case (Casa poștelor, Casa vânilor și Casa zaharelor). Aceste case obștești s-au născut și dezvoltat în special din necesitățile sociale și economice ale clasei dominante — boierimea — care le și conducea, de fapt și de drept, prin epitropi sau efori, una din ele prelungindu-și activitatea pînă în secolul nostru. (Epitropia sf. Spîridon, desființată în 1948).

Chiar dacă în cuprinsul documentelor acestor case se găsesc fraze din care s-ar putea deduce grija pentru „săracul norod” sau „folositoare de obște”, din cercetarea amănunțită constatăm că nu pentru săracul norod s-au adus apele în centrul Iașului, la curțile boierești și în cîteva cișmele monumentale, și nici podelele de pe cîteva uliți centrale pe care treceau bulcele boierești.

Cît privește milele erau de-a dreptul ajutoare „ipochimenelor scăpătate”, pensii viagere date acelor milogi din aceeași clasă asupritoare.

Aceste case obștești au obținut felurite venituri pe care le administra epitropia sau eforia respectivă; din cunoașterea amănunțită a arhivelor lor, s-ar putea scoate date importante despre felul cum au înțeles boierii epitropi, sau efori, să le administreze. Dar aceste arhive le țineau epitropii sau eforii acasă la ei, și numai puține documente au rămas pînă astăzi. Totuși, din anumite conflicte și reclamații cercetate de către instituțiile de Stat și din corespondența cu Visteria sau Divanele Moldovei, se poate deduce că administrarea fondurilor acestor case a fost cît se poate de anarhică, în adevăr putîndu-se spune că lucrau după bunul plac.

Aceasta a și dus, încet, încet la desființarea lor și trecerea atri-

buțiunilor lor „plăcute lui Dumnezeu“ după cum le defineau boierii epitropi de atunci, pe seama instituțiilor de Stat, ca să le facă să fie plăcute și obștei norodului.

Această dezorganizare și nereguli în casele obștești — ca și în celelalte instituții și case, l-a făcut pe Kiselef, la 13 martie 1830, să ceară „Divanului Obșteștei Adunării“ a Moldovei, dări de seamă amănunțite asupra acestor case obștești, completându-se următorul formular :

1) Ce case anume, atingătoare de fapte plăcute lui Dumnezeu, sînt în această provincie alcătuite, unde anume și în ce se închei ?

2) Cine ocîrmuiește aceste case și cine priveghează pentru buna rînduială ?

3) Din ce anume se adună sumele de bani trebuitoare întru aceasta, cîți bani se adună în curgerea unui an, și unde se dau acești bani ?

4) De se supun pricinile și socotelile acestor case vreunor cercetări, unde anume și pentru cîtă vreme să dau acest fel de socoteli, ce încredințări să primesc pentru adevărul cheltuielilor ce să face și de obștii, în ce vreme să reveduesc aceste case ?

5) Ce așezămînturi pămîntești urmează întru acesta pentru cele atingătoare de organizația tg. Iași ?

6) Intru a cui neapărată datorie se socotește curățenia orașului dinăuntru de a-l avea totdeauna curat ?

7) Cine are cea mai de aproape îngrijire întru buna alcătuire și șăderea lor și înfrumusețarea tîrgului ?

8) Iaste știut că spre a avea podurile în oraș în bună stare, sînt hotărîte cîteva sate de locuitori, dar apoi trebuie a lămuri și aceasta, ce număr de locuitori este și în ce să deosebesc în obșteștile dări a pămîntului, din ce anume să alcătuiască suma pentru poduri, cît să strînge într-un an, cui anume iaste dator „podar-baș“ din boieri să dea socoteală, și de nu au fost rînduieli ca tîrgoveții cu a lor cheltulală să întîmpine trebuințele tîrgului, precum să țină în curățenie tîrgul, lumina cu fânare, cumpărarea instrumenturilor apărătoare de foc și altele, ori că aceste trebuințe se întîmpină cu alte mijloace și care anume ?

9) Pe ce anume temeiuri mai înainte era ținerea arestanților în aceia ce să atinge de hrana și îmbrăcămîntea lor și de nu sînt alte mai îndemînatice chipuri a să îndrepta starea ținerii lor fără să se întoarcă cheltuiala ținerii lor în arest de la hazne ?

Obșteasca Adunare a Divanului a numit o comisie formată din vornicul Ioan Luca și vornicul Vasile Hrisoverghi. Această comisie,

pînă la 30 martie același an, chibzuiește că ar fi bine să ceară Divanului lămuriri cum să facă această lucrare, adică „să ni să în-sămneze toate acele ce pot fi cunoscute întru lămurirea ponturilor“, și adaogă încă să li se trimită „fără prelungire“. În adevăr, după alte cinci zile de gîndire, Divanul răspunde că „obșteștile case nu sînt atîrnate în căutarea Divanului, ci avînd ele osăbite epîtropii, la dînșii să păstrează și toate ștaturile și așezămînturile“.

Abia la 30 aprilie 1831 — adică după un an de cercetări, comisia alcătuită înaintează cîteva memorii încurcate, așa fel că Kiselef numește o nouă comisie pentru cercetarea acestor sămi, în care se găsesc contraziceri izbitoare în ceea ce privește exactitatea sumelor încasate și cheltuite.

Orice situații încurcate, documente pierdute, conturi de gestiune nepuse la punct, se arată că se datoresc „răzvrătirilor trecute“.

Din aceste dări de seamă încurcate și din alte documente și con-dici vechi, precum și din dosarele de corespondență cu aceste case, după 23 aprilie 1828 cînd ele intră în legătură cu instituțiile de Stat, am încercat să reconstitui o scurtă privire istorică asupra caselor ob-ștești pînă la Regulamentul Organic.

Desigur, fiecare din ele ar putea face obiectul unui referat separat dar, deocamdată, vom prezenta numai următoarele: 1) **Casa spitalu-rilor**, 2) **Casa școalelor**, 3) **Casa milelor**, 4) **Casa cișmelelor**, 5) **Casa podurilor**, 6) **Casa doctorilor**, 7) **Orfanotopia** (casa copiilor găsiți), 8) **Casa jalobilor**.

1. **Casa spitalurilor**. La 22 decembrie 1759, prin hrisovul lui Ioan Teodor Calimah „se pornește formarisirea spitalului“ la m-re-a sf. Spiridon. ¹⁾

Hrisovul amintit arată că „fiind mîhnit orașul de un lucru foarte trebuitor după atîta norod ce iaste, și scaun domnesc, a nu avea spital“ se hotărăște înființarea în această m-re a unui spital „pentru căutarea și buna odihnă a bolnavilor și a neputincioșilor să-raci ce să adună din pămînteni și streini pururea în orașul acesta“.

Pentru întreținerea acestui spital, cu doctorii și spițăria nece-sară, se hotărăsc următoarele venituri.

O para de tot drobul de sare ce se va pogorî din dealul Ocnei; 15 lei de tot carul cu marfă de Lipsca ce s-ar descărca în țară și ju-mătate dacă va fi numai tranzit. Se va mai încasa un leu de bucată de postav subțire.

¹⁾ Arh. St. Iași, dos. Lit. O/135, f. 51.

Venitul mortasipiei orașului Iași — care era al Domniei — de asemenea este dat pentru întreținerea spitalului, printr-o carte de donație.

Pentru administrarea acestui spital, cu toate bunurile și veniturile lui, se înființează epitropia spitalului. Deasupra epitropiei se înființa o eforie cu 4 efori: vel logofătul, vel hatmanul, vel postelnicul și vel visternicul „care vor fi după vreme“.

Acești efori aveau obligația de a controla, odată pe an, a treia zi după praznicul sfântului Spiridon, administrația epitropilor, veniturile și cheltuielile, la care cercetare trebuiau să mai fie față și egumenii de la Galata și Golia.

Aceste socoteli erau ținute într-o condică șnuruită, unde eforii trebuiau să iscălească de aprobarea sau neaprobarea gestiunii.

Ca venit al spitalului intră și primele donații de moșie, făcute către m-reă sf. Spiridon la înființarea ei, toate administrându-se de către epitropie. Intre aceste moșii intră, în primul rând, moșia domnească a Tg. Ocnei „cu tot hotarul și cu tot dealul unde să scoate sare“.

Epitropiei spitalului sf. Spiridon i se dau an de an diferite venituri: astfel în 1761 i se dă venitul de pe ceară, de pe butea de vin, de pe lemne și din cheresteaua ce se vindea la Galați. În același an i se mai dă venit cîte 12 bani de leu din valoarea vilelor ce se tăiau la zălanaua de la Galați, de vita ce se tăia 10 bani și 1 ban de capră.

În 1766 mai 1, Grigore Ghica dă și venitul cotăritului: „care pînă atunci era venitul lui vel camaraș“, de la acei negustori ce vînd marfă cu cotul lung, cîte 3 și 2 lei după starea dughenii. Vedem aici că fiind vorba numai de două sume 3 și 2 lei, înseamnă că dughenile erau de două stări, fapt pomenit și în prima jumătate a sec. XIX.

După plecarea acestui domn, vel cămărașul, care pierduse un venit important, intervine și își ia înapoi venitul, hrisovul rămînînd „răsuflat“.

În același an, la 15 noiembrie, i se mai dă Epitropiei spitalurilor și venitul „cîntarurilor“ din toată țara, afară de ȋrgurile Focșani, Galați și Botoșani, care erau date altor mănăstiri. Apoi i se mai dă un hrisov să scutească 2 crîșme și 2 „trunchiuri“ ce le avea epitropia în tg. Iași.

În 1767 i se dă și venituri constînd din 2 parale la drugul de fier ce se vindea, și venitul cîntarului tg. Iași și a pîrcălăbiei Tg. Fru-

mos ; de asemenea și mortasipia din Tirgușor (Iași) și orinzile băuturilor Tg. Ocnei.

Pentru ca spițaria spitalului sf. Spiridon să aibă un venit mai mare din vânzarea drogurilor, se hotărăște în acest an ca nimeni altul în tg. Iași să nu poată deschide spițarie.

Epitropii erau împuterniciți a numi sau scoate din slujbă pe egumenul m-rei sf. Spiridon.

În 1776 decembrie, Grigore Ghica vodă dă sub ascultarea acestei Epitropii, m-rea Precista din Roman cu bolnița ei, și m-rea Proorocul Samoil din Focșani, precum și biserica din Bodești ținutul Neamț. Se dă drept epitropiei să țină două cutii pentru milostenie și se ridică dreptul de a strînge 2 parale la drugul de fier ce se vindea în Iași și Galați.

Se ridică acum de asemenea și dreptul de a strînge mortasipia din Iași și Tg. Frumos și se dă în loc venitul „Păhărniceii cei Mari care acum se numește Spiridonie“, adică să ia 60 bani de butea cu vin și 30 de poloboc, un leu de pogonul de tiutiu și solăritul Vrâncii, o para de toată vadra de holercă ce intra în Iași, 6 bani de rimătorul ce va trece peste hotar, și 24 bani de toată vita ce se vinde în Iași și în Tg. Frumos.

În 1785 i se dă spitalului — statornic venit — slujba cuniței, care slujbă mai înainte se strîngea la Visteria domnească.

În loc de 2 parale de drobul de sare din Ocnă i se dă acum 2000 lei din Vama cea mare.

În același an se hotărăște ca doctorul cel mare al Curții să nu aibă voie a să amesteca la spital, nici la spițarie, ci numai Epitropia.

În acest an Epitropia mai primește și alte întărituri și privilegii. Împlinile diferitelor venituri aveau să fie făcute cu zapcii domnești ; în 1792 se scutesc bărbierii și teslarii necesari spitalului ; îndată alt hrisov dă scuteală Epitropiei spitalurilor din Iași ca să scutească lucrătorii necesari, teslarii, pietrarii, butnarii, să nu iie supărați.

Astfel la începutul sec. al XIX, veniturile acestei mari case obștești se puteau împărți în 21 de articole din care cel mai îmbelșugat era venitul moșiilor și dughenilor, care se strîngea „după obiceiul pământului“. Apoi veneau la rînd veniturile din zalhanale, magazii, case și dugheni, cherestea din Galați ; venitul cîntarului, de la tîrgurile arătate, cîte 3 bani pe 100 ocă sare și 6 bani pe 59 ocă fier, (nimeni nu avea să țină cîntar mai mare ca 40 ocă), venitul tiutunăritului, adică 1 leu de pogonul de tutun semănat în țară.

Pentru solăritul Vrancii (sarea ce scot vrâncenii în trebuința caselor lor, sare mărunță, m-reă sf. Spiridon urma să ia o plată „după așezarea ce să va face cu vrâncenii” asemenea venitul berăriei din Iași din mahalaua Muntenimei de Sus și celelalte venituri arătate mai înainte. Toate aceste venituri se cheltuiau pentru întreținerea spitalurilor, lefii doctorilor, gerahilor, moașelor, lucrătorilor și altor slujbași, apoi pentru haine, rufăria necesară spitalurilor, medicamente și altele.

În anul 1828 toate veniturile acestei case se ridicau anual la suma de 154.104 lei, iar cheltuielile se ridicau la 170.179 lei. „Suma covârșitoare” este justificată prin faptul scăderii veniturilor datorită întâmplărilor trecute în „tulburările anului 1821”.

Cea mai mare sumă la cheltuieli era pentru salarii, de 51.109 lei anual.

La întrebarea dacă se țineau socoteli precise în anumite condicii de venituri și cheltuieli, se răspunde că nu au fost „decît numai cugetul epitropilor”, deși prin hrisoavele de întemeiere și funcționare se prevedea ținerea unor asemenea condicii. Din cercetări se constată că cheltuielile au întrecut cu mult veniturile, datorită faptului că s-au dat și mile la locurile scăpătate, la familii boierești ce erau pierzătoare în străinătate și s-au hrănit în pribegirea aceia.

Această casă obștească a durat pînă în anul 1948 cînd a fost desființată.

2. Casa școalelor. Ca și celelalte case obștești a fost cercetată și Casa școalelor în 1830; epitropia acestei case a depus un memoriu întovărășit de mai multe rezumate de pe hrisoavele vechi, totodată anexînd și un regulament provizoriu de funcționare a Gimnaziei Vasiliene, din 22 aprilie 1830, document care nu ne este cunoscut pînă azi.

Spre deosebire de celelalte case, istoricul acesteia a stat în preocupările diferiților cercetători; totuși din documentele găsite se mai pot încă desprinde date necunoscute și pentru aceasta.¹⁾

Astfel aflăm că această casă a fost înființată în 1766, prin hrisovul domnului Grigore Ghica vodă cînd se reorganizează total școlile și se rînduiește epitropia alcătuită din mitropolit și șase boieri, care să aibă grijă de o bună administrare.

Arhiva creată de această casă nu este cunoscută; desigur ea s-a pierdut în atîtea întâmplări ale vremurilor care au urmat și în spe

¹⁾ Arh. St. Iași, dos. Lit. O/135.

cial, credem, în focul din 1827 când, după cum afirmă actele prezentate în 1831, „școala au ars în 1827“.

După focul din 1827 se strîng pentru reorganizarea școalelor 41.032 lei, provenind în primul rînd „din materialul școalei ce au ars în 1827“ (10 000 lei), apoi restul de la preoții eparhiei, din peciuri, de la mănăstiri și 500 lei pentru deschiderea unei „fabrici de tabac“; pe 1824, 1828 și 1830 aceleași venituri.

Din cheltuielile școalelor pe acești ani se pot scoate date importante. Vedem că în 1827, după foc „se merimetisesc casele școalei de lîngă Mitropolie ce au ars în 1827“, se cumpără *Lexiconul conversației* în 14 tomuri cu 360 lei. În anul 1827, deci înainte de reorganizarea din 1828, funcționa un dascăl grec, apoi, Fabian, Săulescu, Todor Verescu profesor la lancastru și aga Gh. Asachi referendar.

În 1828, la începutul anului, se fac gratii de fier la ferestre, din 18 oacă de fier, se fac cercuri și cîrlige la lancastru și 20 verigi cite 30 parale una; se face un clopot de 18½ oacă, costînd 240 lei, se cumpără un ceasornic cu 100 lei și o încuietoare la **bibliotecă**.

În 1829 decembrie 1, se adaogă leafa **profesorului de limba rusă**, Vasile Peltechi. Aflăm că imobilul pentru școală era în poarta Mitropoliei lîngă Stratenie. Pentru bibliotecă se mai cumpără în acest an, cu 315 lei în 10 galbeni, 20 tomuri de la generalul Sturza și cu 300 lei **Istoria Rosiei de Caramzin**.

Important este „**Regulamentul provizoriu pentru Gimnazia Vasiliană**“¹⁾ din 22 aprilie 1830, care este anexat la memoriu și în care se arată pe larg programul, îndatoririle elevilor și corpului profesoral.

Această Casă a școalelor a funcționat și după 1832, numindu-se mai des „**Epitropia Școalelor**“ sau „**Epitropia Școalelor Naționale**“.

3. **Casa răsurilor**. La 1 septembrie 1776 intră în vigoare noua orînduire făcută de Grigore Ghica vodă²⁾ în ceea ce privește veniturile boierilor, în slujba dregătorilor, breslelor, (slujitorilor).

Această nouă orînduială se face în urma constatării că modul de strîngere a banilor pentru lei, pînă atunci „pricinuia la toată obștea strîmbătate și asuprelnică supărare“. Aceasta ținea „și spre odihna obștescului norod, care se supăra mai înainte cu acele în multe feliiuri venituri asuprelnice“.

Deci vodă, „rupînd și surpînd toate condicile vechi, ce au fost

1) Arh. St. Iași, dos. Lit. O/135, f. 41.

2) Arh. St. Iași, Ms nr. 56.

pînă acum, hotărăște să se urmeze după noua condică de veniturile boierilor și de alte rînduiele“.

Venitul acesta urma să nu mai aibă nici un amestec cu celelalte venituri și nici să se numească venit al Visteriei domnești, și nici să se strîngă la Visteria domnească, ci să se numească evghenicon adică venitul boierilor. Acești bani urmau să se strîngă într-o casă deosebită, la Casa Thesavrofilachion și din acesta urma să se plătească toate lefii.

Asupra acestei case se instituie o epitropie formată din boierii care vor ocupa dregătoria de vel logofăt, vel vornic, vel spătar și vel ban.

Plățile lefii urmau să se facă lunar, cu liste iscălite de epitropie în care se va arăta lămurit, conform hotărîrei hrisovului amintit, drepturile fiecăruia.

Leafa breslelor, adică a slujitorilor, să se dea după un izvod iscălit de zapciul lor, arătîndu-se cîți bani și pe ce lună.

În afară de lefi se prevedea și o sumă oarecare pentru mile „la locuri scăpătate și lipsite de chiverniseala hranei lor“. Aceasta se va despărți peste puțin timp din Casa răsurilor, formînd Casa milelor.

Condica aceasta prevede veniturile tuturor dregătoriilor, începînd cu Logofetia cea Mare, apoi Hătmănia, Visteria, Postelnicia, Comișia, Cămărășia, Agia, la care sînt trecuți fanaragii și străjile orașului, Armășia cea mare, Portăria cea mare și celelalte dregătorii. Tot aici este trecut și Rufetul căpitanului de poduri, despre care vom vorbi mai pe larg atunci cînd se va înființa Casa podurilor.

Această Casă a răsurilor își are bugetul și sama ei, deosebită de cea a Visteriei. Din aceste condici se mai găsesc cîteva în păstrarea Arhivelor Statului Iași.

În momentul cînd se înființa această Casă a răsurilor, în Iași nu era în ființă decît Casa spitalelor sf. Spiridon, al cărei venit este totuși prevăzut în noul așezămînt.

Încet, încet, însă din această casă se va desface Casa milelor, a doftorilor și apoi și celelalte, așa că în anul 1823, sama acestei case ne dă următoarele date interesante, privind veniturile și cheltuielile ei.¹⁾

Veniturile constau în primul rînd din rásurile analogiei la birul

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1352 condica 1269, f. 3; Tr. 166, condica 4; vezi și Uricar, I, 213—222.

Visteriei, cîte 15 parale la leu, apoi din rásurile din slujbele rusumaturilor (desetina, vâdráritul, goşlina, Botoşani), rásura din venitul vămii, analogon la 10 unul, rásura din Ocnă, analogon la 10 unul, rásura la venitul din boi de negoţ, din hacul surugiilor, peste tot strîngîndu-se 1.144.280 lei.

La cheltuieli sînt lefile, arătîndu-se lámurit sumele plătite fiecărui slujitor.

Sînt deosebit de interesante aceste izvoade de lefi, pentru că în ele putem afla exact ce instituţii şi dregătorii erau în timpul acela precum şi pe toţi slujbaşii cu lefurile respective.

Exemplificăm în 1823 cu următorii slujbaşi :

Din taifaoa Divanului : vel logofătul, al doilea logofăt şi scriitorii, treti logofăt, biserica gospod, vornicul de poartă, diecii Divanului, izbaşa şi fustaşii de Divan.

Hătmănia oraşului şi taifaoa : hatmanul 250 lei, căpitanul de leficii 40 lei, apoi vel căpitanul, poroşnicul, başbulucbaşa hătmănesc, 2 bulucbaşi, trîmbaci, başbulucbaş al curţii, stolnicul, stegarul, polcovnicul de Lunca Mare, tulumbagibaşa, aparii şi al doilea bulucbaş al curţii.

Postelnicia cea Mare (mai tîrziu Secretariatul de Stat) cu toată taifaoa : vel postelnicul 1000 lei, vel gramaticul 1000 lei, apoi al doilea postelnic, al doilea gramatic, al doilea spătar, al treilea postelnic, al treilea gramatic, muhurdariul, divictariul, vataful de Divan, polcovnicul Postelnicieii, tătarii, postelnicieii, gramaticul Postelnicieii, vataful de călăraşi şi odabaşa de lipcani.

Armăşia şi taifaoa : vel armaşul cu al doilea şi al treilea armaş, condícarul, logofătul temniţei, duhovnicul şi gealatul, vataful temniţei, ispravnicul, trîmbacii, tacîmul meterhanelei, masalagii şi cheltuiala masalalelor.

În taifaoa ispravnicului de curte intrau ca salariaţi teslari, pietrari, tăietori de lemne, bucătari, măturători.

La fel de bogată în slujbaşi erau vel Comişia şi Agia.

La ţinuturi găsim cîte 16 ispravnici, judecători şi sameşi.

Odată cu noile dispoziţii regulamentare, se fixează un singur buget al Statului aşa că plata salariilor intră în bugetul general, iar Casa rásurilor se desfiinţează.

4. Casa milelor. Casa milelor îşi are începutul în acelaşi hrisov de organizare a Casei rásurilor, cînd s-a avut în vedere şi a-

jutorul celor scăpătați și săraci.¹⁾ Prin acel hrisov se hotăra că din lefiile ce să dădeau pe toată luna, afara de „taifaoa Curții domnești“, de la toți ceilalți se oprea câte $\frac{1}{2}$ leu de 100 lei și acești bani se adunau la Curtea Domnească de unde se dădeau mile la cei scăpătați și săraci. Asemenea și prisosul de la Casa răsurilor era întrebuințat tot în același scop.

Din cercetările listelor de cei ajutați, atâtea câte se mai păstrează, putem afirma că această Casă a milelor era ceea ce azi ar fi Casa pensiilor, deoarece ajutoarele se dădeau lunar, intitulându-se „lefi“ și în majoritate celor ce fuseseră în slujbă, sau soțiilor lor; majoritatea cu grade de boierie „ipochimene“ scăpătate.

Domnii următori păstrează această organizare pînă la 1799 cînd Constantin Ipsilante adaogă mai multe venituri și instituie și epitropie asupra casei numită și Cutia milelor.

Astfel se strîngeau de mitropolit și episcopi, 50 de lei la fiecare caftan de la vel logofăt pînă la vornicul de aprozi, câte 35 lei de la vel spătar pînă la căminar, 25 lei de la paharnic pînă la șatrar și 10 lei de la cei mici.

Fiecare ispravnic nou numit, trebuia să dea câte 40 lei; 500 lei lua de la vâni, 500 lei de la ocne și 1500 lei de la 3 rusumaturi, goștină, desetină și vădrărit; 500 de la cumpărătorii poștelor, adică de la menzilgii; 500 lei de la saigii, adică neguțitorii ce strîngeau oile mumbaelei împărătești; 1 leu pe an de la fiecare mazil, ruptaș și ruptele cămării; 2 lei de fiecare nume de la neguțitorii din Iași și din afară care plăteau bir, nefiind hrisovuliți. Mai puneă „bănuțul din vădrărit“, adică pe suta de vedre 20 bani, 10 lei de la fiecare hrisov ce se înnoia și 3 lei de cartea de judecată.

Milele erau gradate de la 5 lei la 40 lei pe lună.

În anul 1829 venitul acestei case era de 125.021 lei.

Primul epitrop în 1829 era mitropolitul, iar răspunzător cu strîngerea banilor era vornicul Obștei. Aflăm că această casă își avea sediul acum la Mitropolie.

Regulamentul Organic se ocupă în de aproape de această Casă a milelor însă nu mai numește lefi aceste mile, ci pensii. Se atrage atenția că aceste mile sau pensii să se dea ținîndu-se seama de „starea ce au putut avea în societate mai înainte, și vor da dovezi de lipsă și osebit, persoanele acelea care după starea lor nu le e cu puțință a se micșora pînă la giosirea aceia de a cere din casă în casă

¹⁾ Arh. St. Iași, Ms. nr. 56.

milă, și pe care Comisia le va socoti vrednice de osebiri. Pămîntenii se vor protimisi totdeauna celor străini“.

Vedem dar că Regulamentul Organic păstrează aceeași caracteristică a acestei case de ajutor, care avea ca firmă ajutorul celor săraci, dar în fond nu era altceva decît o casă de ajutor pentru acei care făceau parte din aceeași clasă socială și cărora nu le putea fi lăsată „îngiosirea de a cere milă din casă în casă“. Această o puteau face numai acei desconsiderați de clasa exploatatoare, acei mulți și în adevăr săraci.

5. Casa doctorilor. În anul 1777, Grigore Alexandru Ghica vodă statornicește un doctor al politiei (orașului) cu voia de a face și o spițarie unde să se vîndă doctoriile „după socotința boierilor și a doftorului“¹⁾.

Î se hotărăște și un venit de a lua cîte 3 parale la leu peste 2 parale ce lua m-reă Galața, din vînzarea peștelui proaspăt și sărat de la schelea Galați „care pește se aduce cu caice și cu cară din Brateș și din alte părți a țării Turcești“. Se rînduiește și epitropia asupra acestei case, numindu-se doi boieri ca să aibă grijă de buna administrare a venitului, dînd regulat 100 lei pe lună doctorului și 600 lei m-rei Galața.

Doftorul cel mare al politiei avea dreptul la „scultenici și ridicături ca unuia din cei mai întîi boieri“.

Urmează apoi, an de an, diferite hrisoave de îmbunătățiri a acestei case.

Astfel, pe lîngă venitul măjeriei, se mai dă și din Ocne cîte 1500 lei pe an, iar în 1784 august 9, Casa doctorilor obține privilegiul de a lua cîte 5 lei de pungă din desetină, goștină, vădrărit și vamă, din care urma să se plătească leftele doftorului, gerahului și a moașei și se rînduiesc noi epitropi, de data aceasta 3 în loc de 2.

În 1784 vedem că această Casă a doftorilor din Iași își lărgeste activitatea și cu ținare de doctori în celelalte țîrguri, pentru care i se mărește și venitul cu 200 lei pe lună din vămile domnești și 85 lei de la Casa răsurilor. Doctorul din Hîrlău urma să primească 30 lei pe lună; la fel cel din Bîrlad.

În 1813, prin hrisovul său din 2 august, Scarlat Alexandru Calimah voevod reorganizează această casă, stabilind veniturile și ordinuiala doftorilor.

Veniturile hotărîte sînt următoarele : venitul măjeriei de la Galați,

¹⁾ Art. St. Iași, Lit. O/135, f. 59.

cîte 5 lei la pungă din 4 rusumaturi : goșlină, desătină, vădrărit și vamă, a patra parte din slujba pogonăritului, 800 lei pe lună de la Casa răsurilor, 200 lei pe lună din vămi, cîte 2 parale la leu din lefile ce se plătesc de la Casa Răsurilor.

Orînduiala doftorilor. Se numesc doi doctori „aleși și profesori”, dr. Pluscu și Evstadi ; pe lîngă leafă li se plătea și chiria caselor, 9840 lei pe an.

Se mai numesc alți 3 doctori „care să aibă și gerăhia”. Se și numesc doi, Smelt și Iorcuți, primul cu 2800 lei pe an și al doilea cu 2600 lei pe an și al treilea încă nenumit, cu 2000 lei pe an.

Aceștia aveau obligația de a sluji 20 de ani și „dacă vor mulțumi obștea și din cauza slăbiciunii bătrînețelor, nu vor mai putea sluji, Ocîrmuirea și Epitropia urma să le dea o leafă cuviincioasă.

Casa doctorilor urma să mai aibă : un gerah (chirurg) iscusit, cu 3000 lei leafă pe an, un doctor al temniței cu 150 lei pe lună, două moașe cu cîte 1800 lei pe an.

La tîrgurile din afară se numește numai doctorul din Bîrlad cu 360 lei pe an.

Doctorii erau obligați „a alerga cu sîrguință la trebuințele și chemările, nu numai a boierilor, ci de obște și la săraci și ticăloși în oricare ceas, noaptea sau ziua, neîndrăznind a pune pricinuii sau a prelungi mergerea pe a doua zi, fără a lua vreo plată decît de la acei în putere, ceia ce vor voi ca să dei”.

„Cei întîi doftori” aveau dreptul să aibă cîte 15 scutelnici. Spițăria urma să facă doctorii bune și epitropii împreună cu doctorii aveau obligația de a cerceta cu amănuntul „bunătatea și prețurile doftorilor”.

La 14 octombrie 1814, același domn întărește Casei doctorilor venitul de la fabrica de huscă care se făcuse pe moșia m-rei Slatina. De la această fabrică nu a avut mult timp venit, pentru că și-a încetat activitatea după cîțiva ani „din pricina lucrătorilor ei”.¹⁾ Documentele nu ne spun care a fost acea pricină dar bănuim că erau oameni străini meșteri și care nefiind mulțumiți cu plata, au plecat.

În 1823 alții au încercat să obțină un alt hrisov, dar nu li s-a mai dat, deoarece s-a constatat că făceau concurență Ocnelor domnești.

În 1828 graf Pahlin hotărăște ca numărul cinovnicilor acestei case să fie alcătuit din un doctor, un chirurg, un felcer și o moașă²⁾.

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. O/135, f. 75, 78, 91.

²⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/345, f. 20.

În 1829 Minciachi hotărăște lefitele anuale ale personalului acestei case după cum urmează : 12.000 lei pe an doctorului Efstadi, 5.000 dr. Viola, 4000 dr. Zotta, 3000 dr. Huber, 2400 dr. Naiman, (al temniței), 2.400 moașei Rîzima, 1.600 lei a doua moașă, nenumită încă, 1.800 lei buhalterului și 600 lei cheltuiala cancelariei.

În 1830 veniturile acestei case se ridicau la 46.489 lei din cele arătate pînă acum, la care se mai adaugă 40 lei, venitul vătăjiei de harabagii din Galați.

Din această sumă 36.083 erau plătiți numai pe salarii.

În acest an se pune problema măririi salariilor din cauza „suirii cursului monezilor“ și totodată să se poată aduce doctori și gerahi iscusiți „ca să se poată întîmpina preprimejduirea vieții“.

Încă din anul 1832 se înființează în Iași Comitetul Sănătății, care începe diriguirea treburilor sanitare, încît această casă cu epitropi, încet, încet, vrînd nevrînd, va intra sub ordinele superioare date de acest comitet, pînă cînd casele obștești vor intra în organizarea dată de către Regulamentul Organic.

6. Casa orfanotrofion. Înființată în 1804, de către Moruzi, nu o găsim funcționînd după prevederile hrisovului. Ea avea un venit de 4000 lei pe an, din birul țării și se strîngea la Mitropolie.

Intr-un document din 1831 aflăm că această casă a copiilor găsiți n-a existat pînă atunci decît cu numele, neavînd fonduri la dispoziție. Cercetările făcute de către o comisie descoperă că această casă avea totuși un capital de 30.000 piaștri, testați de către un neguțitor și pe care îi ridicase Ioan Sandu Sturza sub pretext că a reparat fîntînile și podurile orașului. Acum se cerea restituirea sumei și înființarea unui spital pentru copiii găsiți și întreținerea lor cu cele necesare. ¹⁾

Această idee nu este împărtășită de Regulamentul Organic, care prevede darea acestor copii la mance, căroră să li se plătească.

Epitropia avea sarcina să se îngrijească de acești copii pînă la vîrsta de 10 ani, cînd se socotea că vor fi în stare de a-și cîștiga „mijloacele viețuirii“, adică de a intra la diferiți patroni.

Înființarea unui institut cu spital se va face abia în 1852, de către Grigore Ghica vodă.

7. Casa cișmelelor sau a apelor din Iași. Problema alimentării orașului Iași cu apă a fost rezolvată în trecut prin diferite captări de

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1352, condica 1270, f. 45.

izvoare din jurul Iașului și aducerea ei în oraș prin oale de pământ ars și se distribuia prin cișmele.

Sînt cunoscute în de ajuns diferitele lucrări vechi în această materie.

Voi insista numai asupra înființării și organizării Casei cișmelelor sau a apelor, în 1804, de către Moruzi vodă. Acest domn reușește să capteze noi izvoare de la Aroneanu, Ciric și 7 oameni și să le aducă în Iași, înființînd două noi și bogate în apă cișmele, cea de la Golia și cea de la casele Bașotă din Sărărie. Pentru a se păstra în bună rînduială întreaga instalație de apă în Iași, el înființează o epitropie din 4 boieri care să conducă noua casă obștească al cărei casier a fost cunoscutul zaraf Andreas Pavlu.

Această casă avea slujitori îndeajuns și meșteri suiulgii care să privegheze neconținut la buna stare a drumului apelor și la cișmele.

Pînă la anul 1821 lucrurile au mers bine, însă în acest an epitropii au fugit și cele necesare întreținerii apelor în bună stare nu au mai fost; în afară de aceasta unele reparații la conductă nefăcîndu-se la timp, se ajunsese la lipsa totală a apei din oraș. Această situație a fost agravată și de focurile întimplale în orașul Iași, care „au dărîmat cișmelele și drumurile apelor“.

Astfel abia în 1828, după plecarea lui Sturza, se reorganizează această ¹⁾ casă dîndu-i-se veniturile: 500 lei din vînzarea chiriei fere-deului din Beilic, 1500 lei de la moșiile domnești aflate și date beizadelelor, 3500 lei din venitul Visteriei; totuși lucrările nu încep și în primăvara anului 1831 situația era disperată, mai ales bîntuind și holera. O comisie instituită ad-hoc, în care era și Asachi, arată că nu s-a lucrat nimic „la sfărîmatul drum al apelor și lipsa de apă ar îngrozi orașul tocmai într-o vreme ca aceasta“.

În 1832 această problemă fiind pusă cu toată strășnicia, epitropia Casei apelor se trezește și-și începe activitatea.

Abia la 20 februarie 1832, această epitropie, cu adresa nr. 3, arată că „toate cișmelele și drumurile apelor, din acest oraș, sînt întru cea mai mare stricăciune“ și cere banii trebuincioși, conform devizului alcătuit; pentru buna funcționare a casei se cere pe un an: 2500 ocă oloi, 1300 ocă cînepă, 1500 ocă frînghie, 50 merta var bun, 1200 oale mari, 3000 oale mici, 5000 cărămizi, 8800 lei pentru lefii a 4 suiulgii cîte 720 lei pe an unul, și încă 4 suiulgii cîte 600 lei pe an. Apoi

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. O/135, f. 99.

mai era și un suiulgibașa cu 1800 lei pe an și epistatul tot cu aceeași leafă; se angajează și 10 salahori câte 400 lei de om pe an. De asemenea mai erau necesare și unelte: hîrlețe, cazmale, sfredele, fierărie, etc.

Sarcinile acestei case trec încet, încet asupra Eforiei orașului Iași, care tratează darea în „podrat” (antrepriză), a apei la Iași, unei companii care, cu contract pe timp de 7 ani, va face și toate reparațiile necesare. Astfel din 1834 nu mai vedem funcționînd vechea Casă a cișmelelor.

8. Casa podurilor. Această casă își are începutul în acel vechi rufet al căpitanului de podari pe care îl întîlnim și în 1776, compus, în afară de căpitanul de podari și dintr-un ceauș de podari, 20 teslari, 10 toporași, 10 pietrari și 20 salahori.

În afară de repararea și cercetarea zilnică a podurilor de pe ulițele podite, ei mai aveau și grija să alerge la stingerea incendiilor.

O casă obștească a podurilor ulițelor orașului Iași se înființează în timpul domniei lui Moruz vodă, la 1804, care la venirea sa în Iași găsisese majoritatea podelelor putrede. Chiar la intrarea sa în Iași ca domn, careta domnească „s-a înglodat într-un tău de unde de-abia l-au scos cu boi”; și se găsea nu departe de Curtea Domnească prin dreptul bisericii sf. Constantin, după cum afirmă Manolache Drăghici.

Tot Manolache Drăghici ne arată că numai o bucată din Ulița Mare era podită de la olaltă, cu grinzi de stejar, puse de-a curmezișul, din poarta Curții, pînă la sf. Neculai cel Sărac și de la Podul Vechi pînă la Vamă, iar celelalte uliți, unde și unde aveau cîte puține podele îngropate în pămînt și putrede.

Nu cunoaștem mai de aproape activitatea acestei case, numită si Nazîria podurilor, pînă în 1815, cînd din nou vedem preocupări serioase, deoarece iarăși putreziseră podelele și trebuiau 60.000 birne care costau 300.000 lei.

Divanul propune o nouă reorganizare a acestei case care se dovedea a nu fi prea activă. Se fixa și leafă 500 lei pe lună nazîrului, adică boierul epitrop, 50 lei căpitanul de podari, 45 lei tulumba-giul și emacul lui, 40 lei pe lună calfa de podari, 15 lei țiganul fierar care dregea fierăria podului, 140 lei 4 zapcii, 55 lei logofetelul de la Nazărie, întrebuintat la purtarea corespondenței podărești și totodată și pentru cheltuielile de cancelarie, și 55 lei pe lună logofă-

tului casieriei neguțitorești pentru scrisul condicilor și a teșcherelor.

Neguțitorii sînt obligați a plăti o taxă anumită pentru întreținerea podurilor.

În Casa podurilor intră acum și doi neguțitori casieri care să țină socoteală de banii strînși de la breasla lor. Schimbarea acestora să se facă numai cu țidulă domnească și alegerea breslei neguțitorilor. Breasla avea să răspundă și de faptele rele ale acestora, adică în păgubiri de bani.

Nazîrul nu putea hotărî singur ce stradă voia să podească din nou, ci era obligat să raporteze domnului și numai după aprobare să înceapă lucrul.

Pentru a se putea strînge o sumă mai mare, care era necesară la cumpărarea acelor 60.000 podele, se hotărăște ca locuitorii orașului să contribuie, ca unii ce toți se folosesc de aceste podele, chiar și mahalagii, afară de boieri.

Catagrafia trebuia să arate pe fiecare după starea sa, adică „starea întâi, a doua, a treia și a patra”.

Nu știm întrucît s-a realizat această lucrare a podurilor, știm numai că la 20 decembrie 1822, Ion Sturza vodă prin hrisovul său constată aceeași stare proastă datorită în parte și întâmplărilor din 1821. Reorganizează și el această casă însă peste puțin timp multe podele cad pradă focului năpraznic din 1827.

La 20 august 1827 se reorganizează din nou, dar din cercetarea făcută în 1830 nu se vede o prea mare activitate. În 1828, Casa podurilor, pe lîngă rufetul ei din Iași, avea și 362 podari din care 53 la Vaslui, 226 la Fălciu și 83 la Iași.

Cei din ținuturi erau scutiți de bir în schimbul slujbei pe care o făceau pe rînd, a patra săptămîină în cete. Ei aduceau și podelele necesare.

Mai erau întrebuințați de această casă și 58 călărași (17 în orașul Iași și 41 la Vaslui), pentru zapciuirea poruncilor casei.

În 1830 se mai adaogă la veniturile acestei case și apaltul cărților de joc.

Regulamentul Organic reorganizează această casă, însă încet, încet, atribuțiile ei intrau în acelea ale Eforiei orașului Iași. În ceea ce privește apărarea orașului de foc, sarcina i se luase încă din 1830, cînd se înființează „roata de pojarnici”, adică pompierii.

9. **Casa jalobilor.** În anul 1823 prin Hrisovul¹⁾ său din 30 martie, Ioan Sandu Sturza vodă întărește anafora Divanului prin care se cerea înființarea unei Case a jalobilor, și numește pe sârdarul Ștefan Brinză ca să fie casier „și întocmai următor“.

Această casă urma să aibă sediul în palatul gospod și avea menirea să „ia sama asupra jalobelor ce să dau la înălțimea sa, de către locuitorii țării și alții, în pricini de judecăți ce au, și în alte pricini, care jalobe nefiind scrise cu bună orînduială și nefiind cu lămurire arătate pricinile precum urmează, și cererile ce fac și în cele mai multe adăogînd cuvinte neadeverite la înfățișările ce au în Divan, fac numai niște încurcături și mari greșale, aducătoare după vremi de împiedicare întru descoperirea adevărului“. Apoi unele jalobe „din proasta scriere nici să pot citi, iar în altele așează scriitorii niște basme aîngătoare și aducătoare de supărări și apoi și plătesc mult pentru scris“.

Boierii dregători găsesc de cuviință a cere domnului înființarea Casei jalobilor unde să se orînduiască un om cu deplină știință și bun scriitor „care să aibă emacii săi cu leafă și odăi în curtea gospod; acela să fie dator a cerceta cu amănunțitul toate pricinile fieștecăruia jăluitor, încă și a hărții locului ce vor avea în pricini de judecăți și cu lămurire să le alcătuiască în jalobe ca să se înțeleagă cum au urmat și urmează pricina“.

„Vel logofătul nu primea, după această dată, jalobe neteorisite de către orînduitul casei, nici să se înfătoșeze înaintea Înălțimei sale afară numai dintre cei ce pentru deosebite tainice pricini vor vrea să dea jalobe pecelluite“.

Nu cunoaștem mai mult din activitatea acestei case.

Cu privire la arhivele acestor case obștești. În Arhivele Statului din Iași, după cum am arătat și la început, nu s-au depus spre păstrare arhivele acestor case obștești, așa fel ca să constituie un fond deosebit; piese răzlețe au intrat cu alte diferite fonduri, sau cu documente răzlețe găsite pe la diferiți particulari. Acestea au fost inventariate la fondul sau colecția respectivă.

Unele documente făcînd parte din arhivele acestor case au ajuns în păstrarea Academiei R.P.R., secția manuscrise.

Din aceste documente și din fondurile arhivistice ale unor instituții cu care erau în legătură aceste case, se pot scoate știri importante privind activitatea acestora. După anul 1832, cînd dispozițiile

¹⁾ Arh. St. Iași, condica Lit. K.330, f. 36.

Regulamentului Organic au instituit un control mai serios și au dirijat activitatea din ce în ce mai mult cu un caracter public, de interes obștesc a acestor case, conduse în vechime de boieri, prin eptropi, documente se găsesc suficiente în Arhiva Statului.

Prezentarea de față are menirea de a atrage atenția cercetătorilor asupra acestei probleme deosebit de importantă, mai ales pentru perioada Regulamentului Organic, atât de puțin cunoscută.

În afară de cele spuse de la început, ca o privire generală asupra acestor case, mai putem adăoga și această luare aminte, că în jurul acestora, de la sfârșitul secolului XVIII și începutul sec. XIX, roiau o mulțime de tot felul de oameni, a căror muncă, salariizare și instrumente interesează în de aproape pe cercetătorii diferitelor chestiuni privind această vreme.

Doctori și meșteri străini vin în țară să practice meseria lor, gerahi, moașe, slujbași de tot soiul; profesori, scriitori în meșteșugul condeiului, afaceriști și zarafi; ateliere simple și fabricanți; producători de oloi și cînepă în cantități mari: olari, cărămidari, varari, suiulgii și salahori; oameni de țară fugind de greutatea birului și adăpostindu-se supt numirea de slujitori, apoi iarăși fugind înapoi la greul lor, din greul mai mare al muncii salariate; mulțime de „ipochimene” scăpătate, care-și trimeteau vechilul să le încaseze mila ce li se cuvenea pentru trîndăvia vieții, și alți oameni, care irosindu-și forța de muncă în exploatarea nemiloasă, își lăsau corpurile prin locurile nepodite, prin gunoaiele Iașului, de unde ie stringea breasla ciocilor, îndeplinind o slujbă „plăcută lui Dumnezeu”. O boierime coruptă, avidă de bani și ignorantă, ieșea în butce elegante să beie apă cu „dulceț” la cișmeaua împodobită, și-și alerga telegarii pe podul cîtorva ulițe principale, sub a căroră podele zăcea infecția cea mai teribilă; un noroi verde infect, în care orăcăiau broaștele strivite de bîrnele vechi, care cedau sub greutatea roților, după afirmația unui călător din acea vreme.

Sute de cară încărcate cu diferite produse și materii prime pătrundeau în Iași; var, oloi, frînghii, cărămizi, podele de stejar, scînduri, piatră de Șcheia și Pietrăria, nisip, lut, dohot și altele.

În lungul țării alergau zapcii Ocîrmuirii ca să strîngă cu mare asupreală de la sărmanul norod, veniturile acestor case obștești, menite să facă fapte „plăcute lui Dumnezeu”, iar asupra obștei norodului se revărsa din acestea atât cît se strecura printre degetele mîinilor hrăpărete ale protipendadei.

X. ARHIVA MILIȚIEI MOLDOVEI (1830—1862)

Înființarea și organizarea acestei instituții în 1830 — sub prima numire de „Strajă pămîntească” — a fost încredințată unui „Comitet al formarisirei străjii pămîntești”, pus sub ordinele Divanului Implinitor al Moldovei.

Această instituție înlocuia, în parte, pe vechii slujitori sau „breslele posturilor”, pe care statul feudal — scutindu-i de bir și havalele (corvezi) — îi întrebuința prin rotație, a 4-a sau a 3-a săptămînă, la diferite slujbe.

Pentru ca locuitorii țării „să se împrieteșugiască cu oamenii ce au intrat în slujba străjii pămîntești¹⁾ și să se încredințeze că obștescul scopos nu este pentru alta decît numai pentru întocmirea polițieneștii privegheri și orînduiala cea dinlăuntru a pămîntului acestuia”, încă din 1830 se trimite pe la fiecare Isprăvnicie a ținuturilor cîte 8—10 oameni din strajă; aceștia urmau să fie întrebuințați, ca și vechii panțiri ai Isprăvnicilor, „în execuții oștenești; adică, cînd ocolașul va întîrzie cu împlinirea de bani a haznelei să se triimată ocze-cuții asupra ocolașilor, spre paza banilor adunați la vămi, cu paza cancelarici Isprăvniciei, cu paza trimiterei banilor haznelei, cu paza tîrgurilor cînd vor fi mai mulți”²⁾.

Deși s-a urmărit încă din 1830 ca locuitorii să fie puși la curent cu „obștescul scopos” al înființării acestei noi instituții, totuși recrutarea oamenilor pentru straja pămîntească, la care se adăugau asupririle stăpînilor de moșii și abuzurile funcționarilor — descoperite în parte de comisiile de revizie — cit și noile lucrări ale recensămîntului (catagrafiiei) din 1831, au dat naștere — în 1831 — la mari răscoale țărănești în mai toate satele din Moldova, care nu au putut fi potolite decît cu întrebuințarea armatei. Judecarea capilor răzvrăti-

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 796, Op. 906, dos. 310, f. 6.

²⁾ Ibid. f. 19.

torilor țărani, locuitori din satele Deleni, Flămânzi și altele, formează un voluminos dosar la Tribunalul Criminalicesc din Iași (Arh. Stat. Iași, Tr. 554, Op. 599, dos. 1139, 633 file și dos. Lit. S/151 „Eliberarea locuitorilor răzvrătiți din 1831“).

Regulamentul Organic, titlul V „Temeiurile organizației miliției“, art. 211 și următoarele, cuprinde forma organizației acestei instituții, cît și obligațiile ei, care se rezumă în ; „paza marginii întru cele ce privesc la negoț și carantină ; paza bunei orînduiri și a liniștei publice dinlăuntru“ (Analele Parlamentare, I, 2, p. 176).

Arhiva creată de această instituție, începînd chiar cu anul 1830, cînd lucra „Comitetul de furnisire a Străzii pămînești“ și pînă la 1862, va cuprinde date privind în primul rînd organizarea acestei instituții și apoi punerea în aplicare a obligațiilor pentru care fusese creată.

În legătură cu organizarea acestei instituții, arhiva va avea dosare privind completarea cadrelor armatei cu ofițeri, „stabi și un-teri“, cadeți și redavoi.

Pentru uniforma acestor oameni de pe la ținuturi, s-au concentrat la Iași croitori, cărora li s-au pus la îndemînă mii de metri de postav ; s-au cumpărat cai și s-au amenajat căzărmiile de la Iași și Galați.

Primele arme au fost acele dăruite de armata rusă.

Se amenajează lagăre de vară pentru instrucția oamenilor.

Se înființează și o muzică încă din 1830, încredințată lui „monsieur Rousitchi“.

Pentru menținerea liniștei în interiorul țării, liniște tulburată de răzvrătirile și strămutările țăranilor în lupta lor împotriva exploatarei, de mișcările țigoveților și „starea mai de gios a boerilor“, Ocîrmuirea în frunte cu domnul a avut neconținut grijă să organizeze și să întărească acest instrument de oprimare.

Pentru aceasta, domnul Mihai Sturza va numi în 1845 ca general inspector și hatman al acestei Miliții pe fiul său, Dimitrie Sturza, care va lua cele mai urgente măsuri de organizare. Dosarele din această arhivă ne vor da datele necesare pentru înzestrarea cu puști noi și repararea celor vechi „cu cremene“.

În această vreme se constată o vie activitate în organizarea și înzestrarea armatei cu cele necesare.

Se reparau de zor puștile și se comandau de la Berlin 30.000 capse (în 1847).

Pe lîngă Miliție se înființează o „atelieră de lăcătușerie“ pentru

grăbirea reparațiilor ; se mai aduc arme de la Galați și Tg. Ocna.

Evenimentele anilor 1839, 1845 și mai ales acele din 1846, îi indică lui Mihai Sturza că trebuie să fie pregătit.

În martie 1847 se comandă „cuhniile de fier“ de la Pesta, lucrate la fabrica lui Pocorni Anton ; la 13 martie 1848 încă nu veniseră, deoarece „întimplările survenite“ le întârziase.

Tot pentru înzestrarea armatei, la 28 septembrie 1847 se comandă de la fabrica de efecte militare Friederich Reizer din Berlin coifuri de metal ; din acestea, 10 erau pentru ofițeri, din care 4 se comandaseră de „argint nou, cu penășul de păr alb, căptușite cu mătăasă“.

Se comandă la aceeași fabrică și un coif pentru „luminarea sa“ — adică pentru beizade Dimitrie Sturza, hatmanul Miliției, care se cerea să fie „deosebit de împodobit cu podoabe de argint, poleit cu aur“ ; fabricantul scrie că acest lucru nu ar fi bun, deoarece „cu vremea se șterge și va avea o față cu totul galbănă-albie și neplăcută“. Se propunea facerea unui coif „din tombac de două ori poleit, lucru ce va fi foarte strălucit și bogat, care să obișnuiește și aicea în Prusia de cele mai însemnate persoane“. Se comandă coifuri și pentru „barabancici“.

Coifurile întârzie să sosească pînă în septembrie 1848, deoarece „vremile cele tulburate“ întârzie corespondența între Iași și Berlin (Fondul arhivistic al Miliției, Tr. 1710, Op. 1942, dos. 369, f. 169).

Pentru știința artileriei este trimis în Rusia locotenentul Liubobratici căruia, la 7 mai 1847, i se cere să trimită la Iași informații asupra fabricării prafului de pușcă ; acesta răspunde că „în brigadă nu este prilej a învăța meșteșugul a face praf, silitră și artificii, decît numai rachete, ca și în Rusia, spre facerea pravului, precum și altele, sînt zavoduri anume unde să lucrează și gata îl trimit prin armii ; decît cum să face pravu și silitra sînt cărți unde lămurește toate materialurile ce intră în a lor adunare, dar cum să face și cu ce mașini aice nu poate comanda, vedea și știință a căpăta“ (Tr. 1710, dos. 386, f. 3).

În 1845 se mai înființează încă un batalion ; pentru înzestrarea lui, colonelul Crupenschi a fost trimis la Berlin spre a trata cumpărarea puștilor. O parte din puștile cumpărate se trimit la Iași, unde se constată că „oșelele se găsesc vechi, de la anul 1828 și 1829 și amănarele prea moi la călitură“. Expedierea întârzie. Sturza cerea urgență ; evenimentele se precipitau ; fabricantul scrie abia la 30 martie 1848 că avea gata 216 puști „însă nimine n-au vrut să primească eșpediția prin Galiția, de frică“.

La 17 ianuarie 1847 „cu încuviințarea prea înălțatului domn” urma să se înființeze, pe lângă Miliție, o baterie de artilerie cu 6 tunuri. Se cere consulatului rus din Iași „prin ce închipuire ar putea căpăta Miliția niște asemenea arme, în câtă vreme și cât ar costisi” (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 326 „Acta tunurile și ținerea bateriei de artilerie” 1847).

Până în martie 1848 nu se aranjase nimic cu artileria. Timp nu mai era de așteptat; în Europa fierbea revoluția. Vodă și fiul său, marele hatman, se gîndesc la singurul tun ce era în Iași, dăruit de armata rusă la 1834 din trofee de război de la turci, și care fusese dus la Galați și de acolo la 1842 la Iași. Dar acesta nu avea încărcătură... La 11 martie 1848 se cere „grabnic” colonelului Mișcenco, de la Galați, să trimită încărcăturile tunului. Între timp se primesc — de la Liubobratici — instrucțiuni de felul cum se aprinde un tun, ce pregătiri trebuiesc făcute cu „trubce” de trestie și fitile.

Răspunsul colonelului de la Galați, cit și încărcăturile tunului nu au venit și, desigur, la împlinirile din 29 martie 1848, Miliția a alergat cu tunul mai mult ca o sperietoare.

Pentru instruirea cadrelor se înființează în 1845 o „școală a crucișilor” sau „școala Lancastro-militară”, la care frecventau 37 soldați. O școală asemănătoare se înființează și la Galați. Se alcătuiesc și se tipăresc 1081 manuale școlare; în 1849 se traduce din limba rusă un manual pentru școala crucișilor, de către colonelul Scheletî și se tipărește în tipografia Albinei (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 307; la dosar sînt anexate și unele teze date de școlari).

La 15 decembrie 1845, același D. Sturza „general inspector al Miliției” înființează un „curs enciclopedic în care practicește să urmeze paradosirea în timp de 2 ani”. Aici aveau să urmeze tinerii nobili „care aveau să se dedice carierei militare, ca să se poată pregăti bine ofițerii”. Se alcătuiește „programul unui curs enciclopedic” de 2 ani cu obiectele: matematică, fizică, construcții și planuri. Se propune tipărirea de manuale. Pentru obiectele de mai sus se propune „adiutantul leitenant D. Asachi” (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 272).

La 14 ianuarie 1847 se organizează o bibliotecă și o sală de studiu „pentru înlesnirea d. ștabi și ofițeri ai Miliției, care ar dori de a avea oarecare teoretice cunoștințe de științele militare”. Se pune în aplicare și un „Reglement al bibliotecii militare”, alcătuit de prințul D. Sturza, în Iași, la 10 noiembrie 1846 (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 371).

Se comandau cărți prin „librăria și cabinetul de lectură francez și german” din Iași, al lui Adolf Henig; prin aceeași librărie se co-

mandau și cărți militare din Rusia. D. Sturza comanda de la Paris „Les campagnes de Paskewitz en 1828 et 1829, par le colonel Uschakof”.

Tot pentru instruirea cadrelor se trimit 16 tineri la „Institutul cadeților” din Posdam. Aceștia, la 14 aprilie 1848, se aflau tot acolo și părinții lor sint înștiințați să fie liniștiți „că noi aicea despre înlimplările Berlinului nimic am fost pătrunși, în al nostru institut să află toți și umblă după rinduiala de mai înainte și așteaptă pacinica liniște” (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 305, f. 259).

La 31 decembrie 1847 se trimit în Rusia, spre învățătură la „polcul model din Tarsco-Selo” (Petersburg) 1 ober ofițer și 8 soldați.

Un raport din 25 mai 1848 al ofițerului Diamandescu, din Tarsco-Selo, arată că la 23 mai 1848 comanda a fost prezentată lui Alexandru Nicolaevici, țarevici, care „rămîind pre mulțămît de gigandica înfățișare a soldatului moldovan”, a poruncit să fie prezentată și împăratului, care „au binevoit a cinsti comanda moldovenească foarte mult, vorbind cîteva minute cu noi”, scrie ofițerul.

Un alt raport după cîteva zile arată că „cu cit această de pre urmă, comandă au făcut o nespūsă impresie împărăteștii sale înălțimi, carile de nenumărate ori și plin de mirare repeta că un asemenea nărod brav, trupeș și frumos, meritează fără alta a fi în gvardie, cu atît mai mult l-au adus în disgrație cu minie cînd au luat în bagare de samă că nu sintem îmbrăcați în costumul național despre care m-au întreat cum este și ce semne avem cu care ne distingem de alte nații”.

Ofițerul Diamandescu mai scrie ca să se urgenceze trimiterea „mindirovcei și amoniției” ca să „nu asude soldatul romin precum ni s-au mai întimplat la Odesa cînd am venit din Moldavia cu puștile dogite și roase, ranitele giupite, pieptii, portpeiul și perivezul nepri-gonite, scurte și putrede de vechi, despre care singur domnul căpitan nu va tăgădui în ce mizerabilă stare era toate priborurile amonițiilor noastre și a mindirovcei, afară de căști” (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 378, f. 58).

În afară de problemele privind organizarea acestei instituții, din care o mică parte le-am arătat mai sus, arhiva ne va da știri deosebit de importante în ceea ce privește obligațiile ce le avea și cum le-a aplicat pe teren.

Astfel, vom avea dosare privind „pasagerii ce au trecut pe la zastavele de la graniță; apoi, cercetarea „vagabonzilor” din Moldova; vămile interioare de la tîrguri pînă la 1832 și după aceea numai cele de la graniță; vitele și grînele exportate; contrabandele; paza gra-

niței ; verificarea la graniță în special a intrării în Moldova a cărților de citit ; paza arestaților și transporturile lor de la un loc la altul ; paza condamnaților la „groapa ocnei“, înființându-se pentru aceasta o garnizoană la Tg. Ocna.

În ceea ce privește „liniștea din lăuntru“, dosarele de asemenea ne dau date importante. În dosarele intitulate „surghiuniții“ peste graniță, se vor găsi și aceia care luaseră parte la diferite mișcări revoluționare. Oprimarea acestor mișcări se poate urmări în dosarele ale căror titluri nu ne spun prea mult. Așa, găsim date despre : complotul boierilor din 1846, care s-a terminat prin arestarea lui Vasile Mălinescu (care trăsese cu arma asupra unui ofițer trimis spre arestarea lui ; deținerea lui în cazarma de la Galați) ; urmărirea, în același an — 1846 — a lui Rîșcanu, C. Racliș, Gheorghiu și alții, surghiunirea lui Vasile Mălinescu — care în prealabil își ceruse un pașaport pentru America ; arestarea în 1846 a lui Daniil Mangs, legător de cărți din Iași, pentru că rostise „vorbe de atac atingătoare pentru unul din boieri și pentru însuși Sturza“ ; arestarea, în același an, a lui Istrate la cazarma din Galați.

Dosarele intitulate „smotru inspectoricesc“ cuprind importante știri cu privire la obligațiile Miliției. Astfel, în ziua de 28 martie 1848. Mihai Sturza, domnul, face o inspecție Miliției, cu care prilej sînt împărțiți bani tuturor ofițerilor și soldaților ; prin aceasta, pregătea Miliția pentru acțiunea de a doua zi, împotriva revoluționarilor. (Tr. 1710, dos. 386, f. 91).

În dosarul „poruncilor de zi“ se găsește porunca de zi nr. 5, din 30 martie 1848, în care se arată „bravura“ făcută cu „arestuirea tulburătorilor“. Iarăși se împart bani tuturor ofițerilor și soldaților „pentru bravura și credința cu carile domneasca noastră Miliție au răspuns chemării sale la asigurarea obșteștii liniști“ (Tr. 1710, dos. 386, f. 90).

În dosarul de „gratificații“ pe 1848. se arată că soldatul Grigore Bou, la 6 mai a fost înaintat la rangul de praporcic, fiind „vrednic de slujbă precum s-au și deosebit la împlinirea din 29 martie, în arestuirea revoltaților, cu bărbăția ce au arătat“.

Arnăuții „care din înaltă poruncă au alergat cu miliția spre prinderea și arestuirea revoltaților“ adunați la casa postelnicului Alecachi Mavrocordat și alți arnăuți „care din singura lor plecare au alergat înarmați spre a da Miliției ajutoriu, arătînd că sînt gata cu necruțarea vieții a-și desvâli credința la prilejul ce s-ar ivi în privința ocîrmuirii locale“, toți primesc răsplată în bani (Tr. 1760, Op.

2009, dos. 257). Sînt gratificați și locotenentul Codreanu „care au fost cu cavaleria“, preotul militar iconomul Lazăr, praporcicul Ion Goldbahce „ce au fost cu tunul la înfrînarea tulburătorilor“ (Tr. 1760, Op. 2009, dos. 257, f. 9).

Departamentul Dinlăuntru ținea strînsă legătură cu dregătorii ținuturilor și Miliția pămîntească, pentru aplicarea cu strictețe a măsurilor represive împotriva „tulburătorilor și buntușnicilor“.

Secretariatul de Stat ținea legătură cu organul de execuție; astfel, la 29 octombrie 1845, Secretariatul de Stat scria Hătmănei: „Luindu-se știință că un franțuz, anume Valian, care în anii trecuți fiind aicea în țară au fost izgonit, acum ar încerca deosebite chipuri ca să se furișeze iarăș de a intra în Moldova pe la Galați“, e necesar să se ia măsurile necesare (Tr. 1710, Op. 1942, dos. 205, f. 82).

Importante sînt dosarele ce privesc executarea de către Miliție a măsurilor luate de autoritățile superioare, în contra strămutărilor locuitorilor și a răzvrătirilor lor. De îndată ce Departamentul Trebilor Dinlăuntru afla că locuitorii din vreun sat se pregătiau să fugă, dădea poruncă Miliției și aceasta trimitea în satul respectiv o grupă de soldați comandați de un ofițer, ce cantona în sat pe socoteala locuitorilor, pînă cînd satul dădea chezășie că nu va fugi nici unul. Astfel, în 1840, se trimit grupe de soldați în satele Măcărești, Prisacani, Moreni, Petrești, Zabolotenii, Trifeștii lui Păun, Săndrenii și altele. (Tr. 796, Op. 906, dos. 692, f. 1—7; *ibid.*, dos. 353, f. 47; dos. 694).

În 1832, locuitorii de pe moșia Ionășeni, ținutul Hirălăului, „răzvrătindu-se nu numai nu să supun îndatoririlor ce au către stăpînul lor, dar încă, în ființa de față și a ispravnicului, au îndrăznit a ridica mîinile și a bate pe vechilul moșiei și pe un logofăt a jăluiitorului boier și, însîrșit, că numiții locuitori, în loc de a să liniști, să răzvrătesc din zi în zi mai mult, umblînd tot cînduri prin sat și lăudîndu-se cu feliuri de vorbe și amenințări îngrozitoare și pentru stăpînul moșiei“, se hotărăște „ca să se trimată numai decît la fața locului puterea înarmată care să întrebuițeze acolo polițieneștile măsuri spre înfrînarea răzvrătitorilor“ (Tr. 796, Op. 906, dos. 854, f. 1).

Arhiva Miliției Moldovei se păstrează azi la Arhivele Statului din Iași, în bune condiții; este în întregime inventariată și poate fi cu ușurință cercetată.

Conform inventarelor existente, sînt 3376 unități arhivistice (dosare și condici) din anii 1830—1862.

XI. ARHIVA COMITETULUI SĂNĂTĂȚII (1832—1861)

La 4 noiembrie 1833, Comitetul Sănătății, înființat în ianuarie 1832, conform art. 275 din Regulamentul Organic, trimitea spre păstrare la Arhivele Statului din Iași un număr de 75 dosare din anii 1829—1831; era prima depunere de arhivă pe care o făcea această instituție.

În anul următor 1834, aceeași instituție mai depunea încă 272 dosare vechi din anii 1828—1831 și 136 din anii 1832—1833.

Toate dosarele depuse pînă la această dată au fost așezate, în Arhivele Statului, „pe litere“, de oarece primele instrumente de evidență, făcute după „metodul“ arhivistice de atunci, nu urmau principiul așezării pe fonduri arhivistice.

Urmează alte depuneri: în anul 1856, un număr de 672 dosare, dintre 1829—1849; în anul 1858, 326 dosare dintre 1834—1856; și, în sfîrșit, în anul 1866, 696 dosare din anii 1828—1861. La ultima depunere, din 1866, se anexează și două peceti ale Comitetului.

În total s-au depus spre păstrare la Arhivele Statului din Iași, de către Comitetul Sănătății, 2177 dosare dintre anii 1828—1861.

Dosarele dintre anii 1828—1832 nu sînt create de către Comitetul Sănătății — care, după cum știm, s-a înființat în 1832. Această instituție a primit la înființarea ei un număr de dosare privind sănătatea publică, de la alte instituții desființate, care se ocupaseră cu această problemă înainte de înființarea Comitetului Sănătății.

O parte din dosare sînt ale *Divanului Implinitor*, cele mai multe ale *Comitetului pentru dezrădăcinarea boalei ciumei din Iași*, comitet care a funcționat între anii 1829—1831¹⁾, o parte mai mică de la *Comisia carantinelor din Iași* (dintre anii 1830—1831) și altele din dosarele lucrate în cancelaria „*Glavnoi inspector pentru stîrpirea ciu-*

¹⁾ În București funcționa din 1829 „Înaltul Comitet a opririi boalei ciumei“. La Iași se mai numea „Comitetul pentru curmarea lipicioasei boale“.

mei, *polcoveicul Macarov*", tot dintre anii 1829—1830. Mai sînt cîteva dosare din arhiva „*Casei doftorilor*“, instituție veche, ce a funcționat și după 1832.

Arhiva înființată în cancelaria Comitetului Sănătății va fi, prin urmare, numai dintre anii 1832—1861. În depozitele Arhivelor Statului din Iași, toate dosarele depuse de către Comitetul Sănătății, dintre anii 1828—1861, sînt așezate la un loc.

Întreaga depunere este inventariată și se poate cerceta cu ușurință.

În aceste dosare, cercetătorii pot găsi știri importante privind problema — în general — a istoriei medicinei în Moldova din acea vreme.

Cele mai multe dosare se referă la măsurile luate împotriva epidemiilor de ciumă și holeră; de asemenea, dosarele cuprind știri privitoare și la nenorocirile aduse de aceste boli care bintuiau cu furie pe acea vreme în Moldova și totodată și la eroismul, putem spune, cu care doctorii de atunci, cu mijloacele rudimentare pe care le aveau la îndemină, au luptat împotriva lor. „*Vedomostiile*“ de morți din Moldova ne arată în epoca aceea o scădere simțitoare a populației, din cauza acestor boli.

Aceleași dosare vor da importante date cu privire la carantine și la pasagerii intrați și ieșiți din Principat. Ținînd o strictă supraveghere asupra a tot ceea ce intra în Moldova — pentru a împiedica intrarea bolilor care îngroziseră lumea, Comitetul va face liste de mărfurile intrate în țară, de corăbiile venite în portul Galați, cu ce încărcătură, sau ce încărcau și unde transportau. Prin urmare, nu numai cercetătorii trecutului medicinei vor găsi știri în această arhivă, ci și cercetătorii istoriei comerțului și a industriei din Moldova. La fel, pentru lucrările statistice din Moldova, „*vedomostiile*“ lucrate la Comitetul Sănătății ne pot oferi date importante; prin listele de copii „*hultuiți*“ și listele privind sănătatea locuitorilor și a vitelor, cancelaria Comitetului Sănătății a creat tabele statistice cu cifre reale.

Urmărind inventarele acestei arhive, întîlnim titluri de dosare privind „*apele minerale din Moldova*“ și analizele lor; „*apele cosmetice și pomezi*“; bărbieri care încă „*aveau voie a unelti arta lor*“; înființare de spitale; diferite boli care se „*iscau*“ în țară; starea sănătății arestaților; știri în legătură cu Școala de Medicină din București (1861), cu Școala de Chirurgie din București (1857), „*ospițiile de exaltații la minte*“ (Golia, M-reă Neamț), corespondență cu

Societatea de medici și naturaliști din Iași ; „Farmacopia română din Țara Românească“ (1861) ; autorizații pentru fabrici de limonadă și pentru o fabrică de oțet (1859) ; lipitorile ; „cazuri de tunet și fulger între locuitori“ ; inspecții medicale în școlile publice din Iași ; lucrări în legătură cu clima.

Multe dosare se referă la înființarea și organizarea farmaciilor, pentru care Comitetul Sănătății avea deosebită grijă. Astfel, se pot găsi date privind toate „spițăriile“ din Moldova. În dosarele conținând procesele verbale încheiate de către doctorii delegați să inspecteze farmaciile din toate ținuturile, se pot găsi date importante privind în primul rînd personalul — farmaciști, calfe și ucenici — apoi clădiri, medicamente și materii prime din care se făceau medicamentele.

„Organizația medicală“ pe care a făcut-o Comitetul Sanitar în 1847, se oglindește în dosarul 405/1847 ; aici se găsesc diferite propuneri făcute de doctorii de atunci, din Moldova. Pentru „higiена publică“, doctorul ținutului Tutovei înaintează un proiect alcătuit din 82 articole.

XII. ARHIVA SOCIETĂȚII PENTRU ÎNVĂȚĂTURA POPORULUI ROMÂN

La 17 septembrie 1949, Arhivele Statului din Iași au primit spre păstrare fondul arhivistic al „Societății pentru Învățătura Poporului Român” din Iași, alcătuit din 28 mape cu dosare de corespondență intrată și ieșită, acte justificative, liste de membri, etc... pe anii 1867—1949. Deosebit de acestea, mai sînt cîteva dosare cu actele donațiilor, registre de contabilitate și procese verbale, stampile etc...

Predarea arhivei s-a făcut printr-un inventar sumar, înregistrat la nr. 8453/1949. Ea a fost luată în evidență sub transportul nr. 1887.

În cele ce urmează, scoatem în relief, din dosare, cîteva aspecte din activitatea acestei Societăți, căutînd a încheia și un scurt istoric al ei, pentru ca cercetătorii să-și dea seama de valoarea arhivei — strîns legată de problemele culturale și de învățămînt ale trecutului nostru.

Îndeplinind unul din punctele programului de activitate a Ateneului Român — abia înființat la 1865, în capitala țării ¹⁾ — o parte din membrii acestei instituții au pus bazele „Societății pentru Învățătura Poporului Român”, în București, la 8 noiembrie 1866, cu scopul de a organiza, în diferite orașe ale țării, cursuri populare pentru combaterea analfabetismului, biblioteci publice și școli normale pentru pregătirea învățătorilor sătești, dînd astfel un real concurs activității oficiale a statului în direcția formării culturii populare ²⁾.

Activitatea Societății centrale din București avea să se răsîrîngă în țară prin întemeierea de „secțiuni județene”. Din publicația

¹⁾ Gh. Adamescu, **Ateneul Român** (în revista *Boabe de Grâu*, II, 3, p. 138—150). O primă încercare de a întemeia o „Societate a Ateneului Român”, o făcuse însă la Iași profesorul V. A. Ureche, în 1860, scoțînd și o revistă cu acest nume, care a dăinuit pînă în 1861.

²⁾ Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 148. Au fost cîteva școli normale în țară pe care le-a susținut această Societate, pînă le-a luat statul pe seama sa. Una din ele însă — aceea din București — a rămas pînă în 1948, funcționînd demonstrativ sub numele „Școala Normală pentru Învățătura Poporului Român”.

„Foia Societății ...” nr. 1 din 1867, aflăm că la această dată luaseră ființă 22 secțiuni în diferite părți ale țării. În afară de acestea, cunoaștem ¹⁾ că la Piatra Neamț ființa în 1869, o bibliotecă a „Societății pentru Învățătura Poporului Român”, având citeva sute de volume. Despre o altă secțiune știm că a funcționat la Birlad. Desigur, au mai fost și alte filiale în alte orașe ale țării.

La Iași, „Societatea pentru Învățătura Poporului Român” a luat ființă la 4 decembrie 1866, cu prilejul unei consfătuiri convocate de către directorul Liceului Central, profesorul Teodor Lateș, în urma unei comunicări primite de la centrala din București. Atunci a fost ales președinte provizoriu profesorul D. Gusti. Cu această ocazie s-a luat în discuție statutul centralei din București și s-a constatat că deși este satisfăcător în ce privește scopul urmărit, se depărtează totuși de „progresul ideilor de egalitate și justă reprezentare” pe care ar trebui să le promoveze, fiind o „societate eminentemente progresistă” și care urmărește o intensă răspîndire a instrucției publice ²⁾. Drept urmare s-a numit o comisiune care, pe baza scopului propus, să elaboreze un proiect de statut ce să cuprindă și ideile de „autonomie și egalitate rațională”, ce trebuie să existe între asemenea societăți din țară.

Această lucrare s-a terminat la 15 ianuarie 1867. Peste citeva zile, la 29 ianuarie, s-a ales comitetul de conducere, compus din: doctor Anastasie Fătu ca președinte ³⁾, D. Gusti, V. Adamachi și P. Suciu, ca vicepreședinți, apoi secretari: P. Poni, I. Sturza, G. Al. Urechia, preotul econom G. Folescu, doctor Șt. Șendrea și T. Lătescu, iar „tesaurariu” I. A. Darzeu.

În afară de cei de mai sus, printre numeroșii membri fondatori și obișnuiți, găsim în cursul timpului pe următorii: scriitorul Ion Creangă, profesorul Isaia Teodorescu, mitropolitul Calinic Miclescu, profesorii Al. Brandia, Zaharia Columb, Anton Naum, Al. Lambrior, I. Caraiani, V. Conta, Șt. Virgolici, A. D. Xenopol, V. Burlă și mulți alții, ca Petrino, Drăghici, D. Anghel etc.

Încă de la începutul ei, societatea aceasta a activat foarte intens.

1) C. Turcu, **Biblioteca liceului din Piatra-Neamț** (în Anuarul acelei școli pe anul 1933—34, p. 159—169).

2) Toate datele privind Societatea din Iași sînt culese din fondul ei arhivistic, deus la Arhivele Statului în 1949.

3) Trebuie să menționăm aici că A. Fătu a fost un precursor al acestel societăți, fiindcă el a înființat la Iași în 1855 și a condus o „Societate de Încurajare a junimei romîne la învățătură”, care a funcționat potrivit unui statut, pînă la 1885. De la această societate se păstrează condica de procese verbale, statutul și alte anexe, inventariate la biblioteca Arhivelor sub nr. 544.

În 1868 a împărțit la un număr de peste 40 elevi — paltoane, haine, încălțăminte, cărți. Ion Creangă însuși era membru în comitetul de distribuire a ajutoarelor și în comisia financiară. El a susținut ca ajutoarele să se dea și elevelor, nu numai băieților, cum se hotărîse de la început.

În anul 1871, Societatea avea aproape 300 de membri; foarte mulți oameni de bine cereau înscrierea, de îndată ce aveau de fapt-le ei lăudabile, între care „întinderea printre Romîni a învățaturii de arte și meserii și chestiunea instrucției primare rurale“.

O înștiințare publicată la 1870, anunță deschiderea în Iași a patru cursuri de adulți, la care sînt chemați în primul rînd meseriașii, caliele, ucenicii.

Încă din primii ani, Societatea a încurajat tipărirea de cărți. Astfel a subvenționat tipărirea a două ediții din abecedarul lui Ion Creangă, intitulat „Metodă nouă de scriere și cetire, pentru uzul clasei I-a primară“, care a ajuns ulterior la ediția XXII-a!

De asemenea a ajutat tipărirea cărții profesorului I. Mandinescu, intitulată „Istoria Universală“, cum și alte cărți didactice și de Igienă, Drept administrativ și altele.

Avînd așa de strînse legături cu cultura și învățămîntul, Societatea nu putea să neglijeze pe învățători și profesori. Astfel, la 1871, membrii Societății iau o dîrză atitudine protestatară în fața hotărîrii unui ministru al Instrucției Publice, care a destituit din învățămînt un număr de profesori destoinici, între care și pe Al. Lambrior.

Cu timpul Societatea a devenit din ce în ce mai cunoscută. Un mare număr de donatori au înzestrat-o cu fonduri și cu imobile aducătoare de venituri.

În curs de peste 80 de ani, la conducerea Societății s-au succedat personalități binecunoscute, între care: profesorul universitar Al. Gheorghiu, Al. Șuțu, P. Poni — fost ministru al Instrucțiunii, Al. Brandea, prof. universitar N. Costăchescu, N. Culiano, C. Fedeleș — prof. univ. și alții.

Între marii sprijinitori, cităm pe: Ion Praja, T. Motăș, colonel Langa, T. Burada, D. Cădere, Ion Borcea, L. Cosmovici, P. Bogdan, av. Bolez, Gh. Cozma etc. La aceștia, ca sprijinitori se mai adaugă și mulți din cei ce fuseseră ajutați de Societate.

În 1940—1941, au fost ajutați 237 elevi, cu haine, încălțăminte, cărți, rechizite, în sumă de peste 200.000 lei.

Averea Societății, în același an, era de peste 3.000.000 lei, în efecte de stat, imobile, mobilier și numerar.

În concluzie, în cei 80 ani de existență, Societatea pentru Învățătura Poporului Român a ajutat, după posibilitățile ei materiale, un număr destul de mare de fii ai poporului, spre a urma ierarhia școlară a vremii și a urca pe treptele cele mai înalte și de răspundere ale conducerii statului nostru din acea vreme.

Dar știrile care se pot extrage din acest fond arhivistic sînt cu mult mai numeroase și toate deosebit de importante pentru istoria culturală și a învățămîntului.

XIII. ARHIVA COMISIEI EPITROPICEȘTI

(1834—1835 ; 1840—1865)

În ședința Sfatului Administrativ al Moldovei din 19 iulie 1834 — sub președenția domnului Mihail Gr. Sturza, s-a hotărât înființarea unei „Comisii Orfanicești“ cu sediul în Iași, care să aibă grijă și să administreze averile orfanilor ; aceasta, conform prevederilor Regulamentului Organic.

Această comisie s-a mai numit „Comisia Epitropicească a Orfanilor“ sau, pe scurt i s-a zis „Comisia Epitropicească“, nume sub care este cunoscută începând chiar de la funcționarea ei.

La 29 iulie 1834, au fost propuși ca membri ai acestei comisii, trei boieri : vel logofătul Alecu Ghica, vornicul Ștefan Catargiu și spătarul Mihalache Cantacuzino.

Competența acestei comisii era pentru toate ținuturile, deci cu drept cuvânt uneori i se spunea și „Comisia Epitropicească General-nică“.

Ministerul Justiției (Logofeția Dreplății), ca organ ierarhic superior, a pregătit proiectul pentru funcționarea acestei comisii. Prima redactare a acestui proiect a fost făcută de către jurisconsultul Flechtenmacher, cu titlul : „Proiect pentru Comisia Epitropicească“. La articolul 1, proiectul prevede : „Să va așăza în orașul Eșii o Comisie Epitropicească spre a să îngriji pentru creșterea și averea tuturor celor ce în nevrîsnicia lor vor rămîne sărmani și fără nici un fel de îngrijitori“... „Pentru averea celor ce vor muri fără clironomi cunoscuți“... „Pentru a pre vrîsnicilor avere care să va afla și în țară străină“... „Pentru averea celor ce în deplină vîrstă fiind vor fi căzuți în nebunie sau întru altă meteahnă a minții, cum și pentru persoana lor. Pentru acei risipitori. Pentru acei zămisliți ai căror tată s-au săvîrșit din viață, rămîind clironomie. Pentru surdo-muți din naștere. Pentru averile celor înstrăinați de multă vreme. Pentru averea celor osîndiți la o îndelungată vreme la închisoare. Pentru averea

lăsată de un testator fidei comis pe temeiul legiuirii condicii politicești“¹⁾).

Articolul 2 se ocupă de organizarea cancelariei în care intră și un registrator și 4 scriitori. Proiectul arată pe toți acei ce vor alcătui cancelaria acestei Comisii : 3 mădulări ai Comisiei Epitropicești, 1 director al cancelariei, 1 casier, 1 avocat, 4 scriitori, din care 1 registrator, 4 oameni alergători.

Același proiect arată și sumele necesare pentru cheltuiala cancelariei și chiria caselor.

Membrii Comisiei au ținut prima ședință de alcătuire la 2 octombrie 1834, încheind jurnalul nr. 1²⁾), când au citit „cu luare aminte și proiectul lucrat de Logofeție“.

Pentru cumpărarea condicilor și hîrtiei necesară înființării registraturii și arhivei, Comisia cere Departamentului Justiției suma de 500 lei.

Sub această formă de organizare, Comisia Epitropicească nu trăi mult. La 1835, cu ofisul din 5 martie „prin care s-au împărțit acestei Comisii știință că înălțimea sa privind în starea de acum a lucrărilor și după dispozițiile proiectului vechi ce Comisia are, fiind cu neputință de a să urma lucrarea ei, au hotărît a se desființa și atît pentru tradarea delor unde să cuvine, cit și pentru lefile covenite celor ce s-au aflat în slujba lucrătoare la această Comisie, ia să se înțeleagă cu Sfatul Ocîrmuitor“³⁾).

La raportul Comisiei cu nr. 164/17 martie 1835, Sfatul Ocîrmuitor scrie Departamentului de Justiție că s-a hotărît ca arhiva Comisiei desființate să fie dată pe la locurile judecătorești de care ar aparține Epitropia. Departamentul Justiției comunică această hotărîre Comisiei și cere să i să trimită toate dosarele.

Între timp epitropiile se înmulțeau și Departamentul Justiției cere Sfatului ca să hotărască ce se va face cu administrarea averilor orfanilor în locul grijii pe care o purta Comisia Epitropicească.

Comisia desființată predă arhiva ei, formată din 163 dosare, Departamentului Justiției, care cu adresa nr. 3951/30 iunie 1835, le depune spre păstrare la Arhiva Statului.

În anul 1840, Departamentul de Justiție pregătește un nou proiect „pentru lucrările atingătoare de epitropii și înființarea Comisiei Epitropicești“. Proiectul⁴⁾ a fost întărit de Obșteasca Obicinuită

1) Arh. St. Iași, Tr. 1382, Op. 1560, dos. 711, f. 15—27.

2) Ibidem, dos. Lit. K/1583, f. 3.

3) Arh. St. Iași, dos. Lit. K/1583, f. 48.

4) Ibidem, Tr. 1382, Op. 1560, dos. 711, f. 125.

Adunare la 14 iunie 1840 și trimis Departamentului „spre cuvenita urmare“.

Noul proiect intitulat „Pravila despre Epitropii“ cuprinde 84 articole și a fost tipărit în broșură, în tipografia Albinei ¹⁾. Prin această nouă pravilă, se înființează în orașul Iași, din nou, Comisia Epitropicească. Membrii acestei comisii erau acum: logofătul Dreptății, președintele Divanului Domnesc și un președinte al Divanului de Apel. Conform ofisului domnesc din 27 mai 1840, cu nr. 34, această Comisie își începe lucrările după noua pravilă de organizare la 8 iulie 1840.

Noua Comisie Epitropicească a fost „înstituită întru apărarea și sprijinirea intereselor morale și materiale a tuturor orfanilor“ ²⁾ și avea aceeași competență teritorială ca și prima. În vederea acestui scop s-a făcut corespondență cu toate judecătoriile unde se deschideau asemenea epitropii.

Instituția va mai funcționa încă 15 ani, după care timp își va înceta existența. Astfel, în ședința din 27 februarie 1865, a Adunării electivă a României, s-a votat Legea desființării Comisiei Epitropicești. Senatul României a adoptat această lege în ședința din 5 martie 1865, fiind publicată apoi în Monitorul Oficial nr. 53/9—21 martie 1865. Comisia Epitropicească din Iași primește o telegramă din partea Ministerului Justiției prin care i se face cunoscut că, în baza legii de mai sus, este desființată ³⁾.

Articolul 2 din această lege prevede că toate atribuțiile Comisiei vor trece asupra Tribunalului de județ, de întâia instanță, cărora li s-a adus apoi la cunoștință că încheierile în chestiunile relative la epitropii se vor pune imediat în lucrare și vor fi supuse regulilor procedurii comune.

Directorul Comisiunii, împreună cu 2 copiiști și un ușier vor mai lucra încă trei luni, primind leafa prevăzută de buget. În acest timp se va lichida cu dosarele instituției, care vor fi predate la Tribunalele competente, sub privegherea procurorului Curții Civile.

Fondul Comisiei Epitropicești se găsește în păstrarea Serviciului Arhivelor Statului din Iași, având un număr de 1677 dosare și condici,

¹⁾ Un exemplar se găsește în dosarul 716 din Tr. 1382, Op. 1560, f. 182 187. Cererea de tipărire, de către Comisia Epitropicească, s-a făcut la 8 iulie 1840, „spre a le fi de povătuire în lucrările Tribunalului“. Exemplarul gata la 5 octombrie 1840 are multe greșeli, ceea ce face să se ceară tipărirea altor 60 exemplare. La dosar se găsește cel mai bine tipărit.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1752, Op. 1986, dos. 484, f. 4.

³⁾ Ibidem. Tr. 1752, Op. 1986, dos. 406, f. 40 v.

din cele două perioade în care a funcționat instituția : 1832—1835 și 1840—1865.

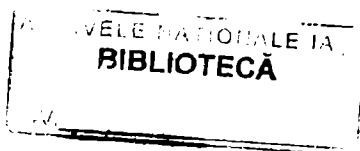
Cercetînd piesele arhivistice create de instituția respectivă, constatăm că din ele se desprind probleme interesante ce nu pot fi neglijate.

În dosare se păstrează inventare de averile minorilor administrate de către Comisia Epitropicească. O mare importanță prezintă inventarele de biblioteci rămase în urma moștenirilor. Din acestea se poate vedea ce lucrări autohtone și străine erau citite de așa numita pătură cultă. De asemenea nu trebuie neglijate nici inventarele de documente vechi, care documente s-au pierdut în bună parte, sau a arhivelor particulare.

Dosarele mai cuprind și acte justificative pentru cheltuielile ce se făceau cu ocazia întreținerii și educației minorilor și aici găsim ne-numărate știri cu privire la școală și la diferite magazine de comerț.

O problemă interesantă, care merită atenție, este și următoarea : se constată în cîteva cazuri cum averea minorilor sau a orfanilor trece în stăpînirea epitropului respectiv în mod samavolnic ; acest fenomen nu este un fapt izolat, epitropii făcînd parte din clasa stăpînitore, iar goana după acumulare de averi prin orice mijloace își avea și aici o concretă aplicare.

În concluzie, orice cercetător care-și propune de a studia anumite aspecte din istoria Moldovei, în perioada primei jumătăți a secolului XIX, găsește prețioase informații în fondul descris în cele de mai sus.

XIV. ARHIVA DIVANULUI DE ÎNTĂRITURI

(Curtea de Confirmație sau Curtea de Întărituri)
(1851—1862)

În anul 1860, cu adresa din 7 iunie, Ministerul Dreptății depune spre păstrare la Arhivele Statului din Iași primul material arhivistic -- 1 dosar -- provenind de la Divanul de Întărituri (Tr. 1616, Op. 1849). În cursul aceluiași an, Curtea de Confirmații depune, la 17 decembrie, 114 condiți din arhiva sa proprie de cancelarie (Tr. 1697, Op. 1929) și 592 dosare (Tr. 1698, Op. 1930).

Materialul arhivistic, indicat la ultimul transport, începe cu anul 1833, deși Divanul de Întărituri ia ființă abia în 1851.

Intr-adevăr, în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic, confirmările, începînd cu anul 1833, se fac de către Divanurile de Apel.

Cu timpul însă, „înmulțirea lucrărilor Divanului de Apel, prilejită din îmbulzirea pricinilor ce se ating de atribuțiile sale extraordinare, au nevoit măsura provizorie a înființării unei secții speciale, chemată întru a se ocupa cu partea aceasta a atributelor sale“¹

Măsura e concretizată prin „așezămîntul Divanului General din 11 iulie 1851, înalt întărit, pentru înființarea Divanului de Întărituri și pentru atribuțiile lui“²), al cărui prim articol stabilește că „atributele secției a 3-a a Divanului de Apel vor forma o instanție intitulată Divanul Întăriturilor“.

În august, același an, Divanul de Întărituri își și începe activitatea, prima corespondență fiind înregistrată pe ziua de 17³).

Fiind la începutul organizării sale, desigur că întîmpină unele greutăți, cauzate de desprinderea de Divanul de Apel. Astfel, direc-

1) Sc. Pastiea, **Codul judiciar pentru Tribunalele din Moldova**, editat de T. Codrescu, Iași 1862, Tip. Buciumul Român, p. 903.

2) Sc. Pastiea, op. cit., p. 903.

3) Arh. St. Iași, Tr. 1697, Op. 1929, reg. 1/1851.

torul cancelariei noului Divan arată că Divanul de Apel îi predă anumite acte, însă nu-i predă și Foile sătești „care sânt neapărat trebuitoare pentru a să cercela în ele publicațiile ce să urmează pentru vânzarea a deosăbile averi prin mezat sau particularnică alcătuire, și pentru care mi s-au propus că urmează a să opri la acel Divan fiind și acolo trebuitoare“¹⁾. Aceste Foi însă le poate lua de la Arhiva Statului, unde se găsesc depuse de desființatul Divan al Țării de Jos.

Tot cu această ocazie cere Departamentului Dreptății o Condică Civilă, un Regulament Organic, Sobornicescul hrisov, colecția dezlegărilor și trei peceti, precum și mobilierul necesar : „1 masă pentru presudsvie, 5 jilțuri asăminea, 2 mese pentru director și protocol, 8 părechi călămări cu nășăpernițele lor, 6 scaune și 1 masă pentru registru intrare și ieșire“²⁾.

De la înființare și pînă în 1856, Divanul de Întărituri primește atît lefurile personalului, cît și materialele necesare cancelariei, din suma alocată din Visterie, Divanului de Apel.

Personalul se compune din 4 membri, un președinte și completul său din 3 membri — în cazuri obișnuite și 5 membri — în cazuri de vânzări prin mezat ; din aceștia, 3 provin din Divanul de Apel, iar 2 din candidații Divanului Domnesc.

Cancelaria Divanului e deservită de 13 slujbași : 1 director (grefierul de mai tirziu), 2 șefi de birou, 2 subșefi de birou, 2 scriitori, 2 copişti, 1 registrator, 1 arhivar, 1 ajutor de arhivar și 1 condicar, toți aceștia primind lefuri ce variază între 400 lei pe lună (directorul) și 50 lei (ajutorul de arhivar).

La 8 martie 1856, Divanul Întăriturilor arată că rechizitele de cancelarie, primite de la Divanul de Apel (care avea alocată în acest scop suma de 400 lei lunar pentru necesitățile ambelor Divanuri), sînt insuficiente față de nevoile lui și cere Departamentului Dreptății „a încuviința deosăbirea aceștii cheltueli și tradarea ei în conta dierectorului acestui Divan, care poati mai cu înlesnire s-ar îngrijă pentru asăminea însărcinare“³⁾.

În același timp, temindu-se că prin aceasta i se va înjumătăți fondul pentru cheltuielile de cancelarie, președintele Divanului de Apel arată Departamentului Dreptății că Divanul Întăriturilor funcționînd cu o singură secție și avînd și lucrări mai puține, nu este îndreptățit să primească jumătate din acel fond : „cînd la Divanul In-

1) Ibidem, Tr. 1756, Op. III-1992, dos. 526, f. 6.

2) Ibidem.

3) Tr. 1756, Op. III-1992, dos 526, f. 45.

lăriturilor... nu sînt la noi nici în giurătate cît a acestui Divan ca să poată primi în giurătate...” ; în continuare, propune Departamentului „a deosăbi a treia parti din suma merită pentru cheltuiala canțilerilor și a o da de-a dreptul în sloboda întrebuintare a zisului Divan al Intăriturilor, iară două părți din trii, cuveniti după analog pe două secții rămasă în Divanul acesta de Apel ce sînt mai împovărate...”¹⁾.

Departamentul Justiției arată Consiliului Administrativ al Secretariatului de Stat că „...Divanul de Intărituri este cu totul o instanție separată și neatîrnată de Divanul de Apel, avînd după așezămînt aceleași drituri, de aceea și cheltuiala cuvenită canțileriei sale trebuie să-i dei în răspunderea directorului acestui Divan, în deosăbi de ace cuvință Divanului de Apel”²⁾.

La aceasta, Secretariatul de Stat al Moldovei comunică Departamentului Justiției, cu nr. 2054/14 iunie 1856, că „de vreme ce urmarea de pînă acum au dezvălitu pedice care nu se mai potu îngădui, și de toată cuviința este ca și Divanul de Intărituri să-și aibă cheltuiala canțileriei sale îndeosebi, apoi se încuviințază a se da în viitoru giurătate din suma destinată, în primirea directorului acelu Divan”³⁾.

În aceste condiții funcționează pînă în 1862, avînd competență teritorială asupra întregii Moldove.

La 19 iunie 1862, Adunarea Generală a Romîniei votează Legea nr. 514 „pentru desființarea Curții de Intărituri din Iași, împărțirea atribuțiunilor ei pe la Tribunalele de înția instanță a Romîniei de peste Milcov și înființarea unui al III-lea Tribunal Civil în Iași”, articolul 5 din această lege stabilind că, „Curtea de Intărituri din Iași este și rămîne desființată”⁴⁾.

Odată cu desființarea Curții de Intărituri, toată arhiva acesteia, cită se găsea asupra ei, este preluată de Secția a III-a a Tribunalului din Iași — care-i continuă activitatea. În acest fel se explică existența, în arhiva Secției a III-a a Tribunalului din Iași, a unor numeroase dosare dintre anii 1833–1862, provenind deci și de la Divanul de Apel și de la Curtea de Intărituri. Cu ocazia primei depuneri făcută în 1872, Secția a III-a a Tribunalului Iași predă acest material, împreună cu altul, creat de ea, Arhivelor Statului din Iași, (Tr. 1765, Op. 2014), după ce în prealabil — 1863 — în depozitele Arhivelor mai intraseră 1034 unități arhivistice de ale Curții de Intărituri, depuse de Divanul Domnesc (Tr. 1749, Op. 1983 și Tr. 1750, Op. 1984).

1) Ibidem, f. 46—46 v.

2) Arh. St. Iași, Tr. 1756, Op. III-1992, dos. 526, f. 47.

3) Ibidem, f. 50.

4) Ibidem, Tr. 1765, Op. 2014, f. 2.

În concluzie, arhiva Divanului de Întărituri e cea cuprinsă între anii 1851—1862, precum și cea preluată de la Divanul de Apel și terminată de el.

Intregul material, 1744 dosare, condici și registre, se găsește inventariat și păstrat în condiții bune în depozitele Arhivelor Statului din Iași, putînd fi pus cu ușurință la îndemîna cercetătorului din sala de studiu. E necesar însă ca cercetătorul să nu se limiteze numai la acest material, ci să facă incursiuni și în materialele depuse după 1862, de Divanul Domnesc și de Secția a III-a a Tribunalului Iași, unde, după cum am mai arătat, se găsesc dosare de ale Divanului de Întărituri.

Dosarele ce alcătuiesc acest fond se referă la : *vînzări* (de moșii, vii, locuri, case, hanuri, dugheni, crișme, beciuri, acareturi, spițării, velnițe, mori, binale, țigani, ciîni) ; *schimburi* (de moșii, case, ș. a.) ; „*prețăluiri*” (de moșii) ; *succesiuni* ; *publicații* (pentru pierderi de documente vechi, pentru aflarea rudelor ș. a.) ; *împrumuturi* ; *amanete* ; *zdelci* ; *zestre* ; *danii* ; *revendicări* ; *iertări de robi* ; *întărituri*.

Conținutul dosarelor de întărituri este foarte important ; în ele se găsesc nu numai actele din anii în care s-au încheiat dosarele, ci și copii de pe documente vechi, prezentate la Divan pentru a se elibera copii legalizate. Aceste copii de pe documentele vechi au intrat în diferitele studii și colecții de documente.

II

PREZENTĂRI DE UNITĂȚI ARHIVISTICE

1. TĂRFALOGUL

În arhivele noastre am găsit un singur exemplar¹⁾, însă prin diferitele documente se găsește pomenit mai des²⁾.

Foarte puținele exemplare care se găsesc, se datoresc faptului că nefiind o piesă oficială, cerută de uzanța și instrucțiunile pentru arhive, putea fi oricând aruncat și înlocuit cu altul, de îndată ce, din cauza deseii întrebuințări, se uza prea tare — adică se „terfelea” — sau când scopul pentru care fusese înființat era atins.

Existența unui exemplar în Arhivele Statului din Iași se datorește întâmplării că șeful „mesei Arhivelor” din „Departamentul Trebilor Dinlăuntru”, ieșind din această slujbă, a uitat „terfelogul” într-un saltar, de unde, găsindu-se ulterior, a fost depus spre păstrare odată cu arhiva Departamentului și inventariat împreună cu piesele arhivistice oficiale.

Numirea acestui document s-a păstrat desigur numai pe criteriul formei sub care se prezintă : terfelit, adică rupt, murdar³⁾.

Sub numele de „terfeloage” se înțelegea — în general — în trecut, documentele vechi, păstrate pe la răzeși și care erau purtate prin desagi la multele procese pe care le aveau cu boierii care le încălcau pământurile⁴⁾.

Desigur, forma în care se prezentau aceste documente, purtate prin desagi, ținute pe grinda odăilor scunde și afumate, rupte și murdărite de câte mâini umblaseră pe ele, cercetînd stabilirea hotarului

¹⁾ Arh. St. Iași. Tr. 256, Op. 281, dos. 862 : „Tărfolog pe anul 1834 Ianuarie 1”, cu nota : „început de cuconul Ionică Buhnilă cu aglutorul domnului și înaintit mai mult de registratorii secțiilor”.

²⁾ La 1828, cînd se face o inspecție inopinată la Ocne, „gurarul” care înseamnă drobii ieșiți din ocnă, fuge „luînd cu el și terfelogul”.

Intr-un inventar al Camerei de Comerț din Iași (1946) este trecut și un maculator întrebuințat la notări zilnice, cu denumirea de terfelog.

³⁾ În 1754 găsim niște documente cu numirea aceasta : „tîrfolog” (Arh. St. Iași, Ms. 109, fila 19).

⁴⁾ 1756 mai 15. Intr-o hotarnică se pomenește „un terfelog rupt din 7118; mai departe îl spune „tîrfolog” (Arh. St. Iași, Doc. P. 325, doc. 3).

vechii moșii din ce în ce mai amenințate de boierii lacomi, le-a atras denumirea de „terfeloage“.

„Tirfologul“ care se păstrează azi în Arhivele Statului din Iași, este un dosar din anul 1834 în care arhivarul și registratorii de la arhiva Departamentului Dinlăuntru dădeau — cu luare de semnătură — hîrțiile ce trebuiau luate la diferite secții, și de unde ei le urmăreau să le primească înapoi, la arhivă. În general, ei înseamnă numărul adresei și unde au dat-o, iar uneori mai fac și un mic rezumat al hîrtiei.

În general, registratorii mai făceau și note personale, de exemplu ca acela care pleacă din servicii și scrie: „și să rămîie sănătos tîrîlăgul acesta, amin, amin, amin, aliluia“.

Unul dintre ei, supărat pe Departament, insultă instituția în versuri care nu se pot reproduce; altul face însemnări de cumpărături mărunte pentru gospodărie etc.

2. T E R T I P

În fondul arhivistic al Visteriei¹⁾ se află o condică sub următorul titlu: „Tertip pe anul 1848“. Pe întîia foaie citim lămuririle: „Condică pentru trecerea sporiului și a scăderii urmată în cursul anului“ Restul filelor ei sînt un formular cu rubricile: ținutul, sporul sfertului (pe marginea din stînga) și scăderi pe sfertul (pe marginea din dreapta); apoi, într-o parte și-n alta, coloanele: „birnici, bejenari, dajnici, căpătăeri, dizrobiți“ și, în sfîrșit, o ultimă coloană: „poronci“ — pe baza carora se opera sporul sau scăderea.

Operațiile au următorul cuprins (spicuim):

— în orașul Iași: Costache bărbierul, dizrobit al clerului, s-au scăzut din briasla herarilor, fiind înscris și la bărbieri;

— în ținutul Neamț: 8 birnici s-au scăzut, fiindcă s-au rupt între căpătăeri, după cererea vornicului Alecu Cantacuzino;

— în ținutul Sucevei: 15 dizrobiți ce au fost pribegiți mai înainte piste hotar și acum s-au întors la urmă;

— tot la Neamț: s-au sporit la bir, dintre căpătăeri, pe acești

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1768, Op. II/2018, nr. 53/790.

272 liudi (al căror număr se arată repartizat pe cele 41 sate ale ținutului).

Scăderile de bir se mai făceau cînd se mutau oamenii dintr-un sat în altul, cînd muriau, cînd deveniau nevolnici, cînd intrau în funcții, femeile rămase văduve etc....

Ne oprim aici cu exemplificările. Fără îndoială, ne-am dat cu toții seama că avem de-a-face cu un registru de contabilitate din Visteria timpului.

Dar de ce i s-a zis tertip ?

Cuvîntul există în dicționare ¹⁾ și i se dă o etimologie turcească — tertib — și două sensuri : unul vechi — ordine, plan, proiect, așezare, procedeu, desigur ca în limba de origine, unde trebuie să fi denumit și o condică destinată a ține în ordine socotelile birnicilor, pentru ca totul să aibă o evidență clară și nimeni să nu fie păgubit.

O piesă arhivistică asemănătoare, din același fond, însă provenind de la „desființatul Divan Implinitor“, este dosarul ²⁾ intitulat „Mazălii, tertip de spor și scăderi ce urmează în dajdia 3-a a lunilor aprilie, mai, iunie 1828 și pără la ghenari 1830“. Se cuprind aici însă și „ruptașii“ și „ruptele Visteriei“, repartizați pe ținuturi. Fiecare filă are trei coloane : pentru „spor“ și „scăderi“, în care se trec operațiile financiare, și pentru „numele“ locuitorilor din categoriile de mai sus, cu arătarea situației lor de „așezați“ sau „scăzuți“, la categoria respectivă, ca „să nu se mai supere“.

Unitatea aceasta arhivistică poate fi considerată și ca o **lucrare statistică** — o catagrafie a categoriilor fiscale menționate : mazili, ruptașii și ruptele Visteriei.

Găsesc interesant de notat că arhivistul de la 1832 a inventariat dosarul sub această formă : „Plan de sporiu și scăderi a mazilo-ruptașilor etc.“.. El a găsit necesar să dea o denumire unității arhivistice pe care o avea sub ochi și a tradus cuvîntul tertip cu plan ³⁾, ceea ce am văzut că este conform cu sensul din limba turcă.

Cu acest înțeles, mai găsim cuvîntul tertip și într-un document ⁴⁾ din c. 1823, tradus și rezumat din limba turcă, de pe „mehtupul che-restelei... pentru tarsanaua împărătească“, cuprinzînd instrucțiuni

1) Vezi mai ales Lazăr Șăineanu, **Influența orientală asupra limbii și culturii române**, vol. II, p. 357.

2) Arh. St. Iași, Lit. M/44.

3) Vezi inventarul, tomul I/725.

4) Arh. St. Iași. Doc. P. 486/70.

pentru tăierea, transportul și plata chereslelei de corăbii, „după tertipul ce s-au făcut la memlechetul (țara) Moldovei“.

De asemenea, înțelesul acesta de așezare, de proiect de plan — ni-l arată și Tiklin în dicționarul său istoric, folosind un document din anul 1814, din care extrage acest fragment: „spre mai bună plioroforie (informare) a măriei tale... de tertipul cu care socotim că s-ar cuveni să se puie poștile în rînduială“... etc... Înțelegem deci că e vorba de un proiect de organizare a poștelor.

Dar cuvîntul acesta — tertip — mai are și un al doilea sens, relativ nou, autohton: șiretlic, mijloc de procedare necinstit, a umbla cu tertipuri. Cu acest înțeles e folosit des în literatura populară și chiar în cea cultă, de scriitori ca Alecsandri, Ispirescu, N. Xenopol, Beldiman, Filimon, Ghica și alții, în operele lor.

Căutăm să deslușim pricina ivirii acestui al doilea sens...

Ne referim tot la unitatea arhivistică provenind de la Visterie, pe care am analizat-o la început și răspundem și la întrebarea ce ne-am pus. Condica de contabilitate numită tertip — și altele ca ea — care prin definiție avea să fie clară, ordonată, așezată — oricît de bună va fi fost ea principial, trebuie să fi produs multe neplăceri birnicilor care erau legați de socotelile ei. Întîi pentru că, oricît de clară va fi fost, nu oricine putea să descifreze ușor calculele din ea, dacă nu era inițiat; și, apoi, pentru că funcționarii care o țineau — implinitorii, zapcii — trebuie să fi făcut multe abuzuri, încurcături și nedreptăți, cu ocazia încasării birurilor — cu toate că operațiile din tertip vor fi fost clare și exacte, cum cereau poruncile Visteriei. Și, astiel, omul necăjit — birnicul — a căpătat neîncredere față de această condică, la care privea cu dispreț și cu teamă, căci i-a produs totdeauna neplăceri. El a caracterizat pe funcționarul necinstit, pe zapciu, ca pe unul care umblă cu tertipuri — cu socoteli înșelătoare și păgubitoare, fiind convins că i se cere tot mai mult, și că sferturile, rusumaturile, ajutorințele, havalele, prestațiile și alte angării nu se mai sfîrșesc, din cauza tertipului mincinos și a tertipurilor vremii.

3. CONDICA TACRIRURILOR

„Condică întru care să trec tacrirurile vinovaților talhari, în hătmănia dumisale hatmanului Grigorii Ghica — 1826“.

Acesta este titlul unei condici din colecția Litere, K/519, trecută în opusul general vol. I, la nr. 3206.

Ea a fost depusă spre păstrare la Arhivele Statului din Iași — împreună cu alte 20 condici și 1386 dosare — de către Ministerul Dinlăuntru, cu adresa nr. 8163 din 25 mai 1833, și aparținea „desființatei politicești canțilerii a Hătmăniei“.

Această „condică a tacrirurilor“¹⁾ are dimensiunile 23/34 cm. este cartonată, avînd cotorul de piele, iar filele — în număr de 68 — sînt din hîrtie albastră, groasă. Pe aceste file sînt scrise — de către „cinovnicul“ Hătmăniei — declarațiile vinovaților și ale complicilor. Declarațiile erau răspunsuri la un interogatoriu,²⁾ pentru că ele seamănă unele cu altele ca schemă. Incep cu arătarea locului de unde sînt vinovații, unde locuiesc, dacă au complici, și apoi trec la povestirea faptei de care sînt acuzați. La sfîrșitul declarației este pusă rezoluția hatmanului sau a însărcinatului cu aprecierea faptelor mărturisite.

Prin declarația lui Neculai Nica — vinovat pentru furtul unei perechi de juncani — asistăm la uzanțele miliției vremii: trecînd ei, răufăcătorii, peste ogoare, oamenii care erau la prășit „i-au simțit“ că nu-s oameni buni, „i-au prins, i-au legat și i-au dus la zapciul ocolului, iar zapciul i-au trimis la Focșani, la Isprăvnicie, și de acolo la Hătmănie“ (condica cit. pag. 4).

Ajuns aici, vinovatului i se lua declarația, după care, cum vedea din rezoluție, ori se „dădea la temniță“, ori „se libera prin chezășie“, ori „s-au dat la spital fiind bolnav, unde au și murit“, ori — cum e cazul lui Gheorghe Bîrsan — „acesta arată că i s-ar fi furat 23 galbeni olandezi care, dovedindu-se de minciună, s-au certat cu bătae și i s-au dat drumul!“ (cond. cit. pag. 9).

Cercetînd alt caz, al lui Gheorghe Ciornei, care nu vrea să-și recunoască vina, „arată că nu știe nimica; acesta trebuie certat cu bătae, fiind strașnic lîlhariu!“ (pag. 10).

Condica conține delikte variate, de furt, omor — unele așa de îndrăznețe, încît făptașii nu se sfiau să prindă și pe plăeși și să le fure puștile! (pag. 13) — tăinuiri de bani (pag. 57) etc.

Dar marea majoritate a pricinilor sînt furturile de vite. Cu aceasta se îndeletniceau și robii boierești — care, deși prin situația lor erau mai ușor de supravegheat, totuși — cine, cum putea, fura vite

¹⁾ Tacrir — cuvînt turcesc — înseamnă raport, comunicare, proces verbal, interogatoriu, memoriu, expunere (Cf. dicționarele).

²⁾ Arh. St. Iași, Lit. dos. T/289.

și le vindea mai departe, cu toate că iarmaroacele erau controlate, iar cel ce cumpăra vite de furat, pe lângă că i se confiscau, mai plătea și 100 lei gloabă către Vornicie („pentru cumpărarea a 2 boi de furat“ — pag. 19).

Întîlnim asemenea condici de tacriruri în mod frecvent, în același fond al Hătmăniei, sau în cel al Departamentului Criminalicesc (Tr. 554, op. 599).

În dosarele acestor fonduri găsim, chiar la începutul lor, același fel de mărturii ale vinovaților, dar mai dezvoltate în ceea ce privește persoana vinovatului: amănunte în plus pentru locul nașterii, părinții, vîrsta, ocupația inculpatului.

Atît în condici, cît și în dosarele din epoca 1825—1828, termenul folosit pentru aceste declarații ale vinovaților este cel de „tacrir“ și mult mai rar cel de „arătare“ (Litere, dos. T/116—1826). Din 1828 pînă în 1830, termenul frecvent pentru această piesă este cel de „arătare“. După 1830 însă, termenul curent este cel de „dopros“ — cuvînt rusec, cu semnificația de interogatoriu, examen — și care-și explică frecvența prin însăși data la care îl întîlnim. El este nelipsit în dosarele Departamentului Criminalicesc.

Dacă urmărim în timp termenii care s-au dat aceleiași piese arhivistice, vom găsi, deci, cu foarte mici excepții, situația aceasta:

- **tacrir** pentru intervalul 1825—1828;
- **arătare** pentru intervalul 1828—1830;
- **dopros** pentru intervalul 1830—1832.

Denumirile au variat după influența pe care cancelariile noastre au suferit-o în decursul vremii.

Piesa arhivistică există și între „documentele volante“. Avem, din 1827 iulie 29, „tacrirul lui Mihail Rusul, chestrar de la Podul Roș“ (Doc. P. 529/11), care-i o declarație privind căsătoriile sale succesive, ce pare a fi cerută de o autoritate bisericească.

Condica 519 de la litera K, deși oglindește situația penală pe mai puțin de un an — de la 18 iulie 1826 pînă la 30 aprilie 1827 — ne dă totuși o imagine elocventă a timpului cînd dreptatea se restabiea „certîndu-se cu bătae“ — și vinovații și nevinovații.

4. CONDICA IZNASI ZAHAREA

În rîndurile de mai jos vom prezenta o piesă arhivistică ce se află în păstrarea Serviciului Arhivelor Statului din Iași¹⁾, cu urmă-

¹⁾ Arh. St. Iași, Condici, K/420.

torul titlu : „Condică pentru lucrare în madoa iznasi zaheré din anul 1827, de la luna august“. Aceasta — cuprinzînd înregistrări pînă în 1828 — a făcut parte dintr-un fond, însă azi este singura unitate arhivistică ce se mai păstrează. Ea prezintă importanță din considerențele care se vor arăta în cele ce urmează.

Înainte de a trece la analiza conținutului condicei, este necesar să se cunoască sensul expresiei *iznasi zaheré*, în primul rînd pentru a ne da seama, în mod anticipat, ce cuprinde ea și apoi pentru a evita o confuzie între *zaheréa* și *iznasi zahiré*.

Prin cuvîntul *zaherea* se înțelege tot ce servește ca provizie și în special grîne, aceasta constituind o obligație a Principatelor Romîne față de Poartă.

Din cercetarea dicționarelor existente¹⁾ și studiul unor documente²⁾ termenul *iznasi zahiré* denumește provizii alimentare de natură animală — în special ialovițe, boi, vaci, cai, capre, oi, unt, brînză, cașcaval, cerviș și, în fine, mere domnești (foarte căutate la Constantinopol) și miere.

Exportul de isnase *zahieré* nu avea caracterul de obligativitate ca *zaherea*u, ci aceste provizii treceau granița în cadrul comerțului extern, pe baza unor anumite convenții. Negustorii turci numiți *capanlîi* veneau și cumpărau marfă de la producătorii autohtoni.

În legătură cu această problemă economică a Țării s-a ținut deci o *condică* specială, care este tocmai manuscrisul de care ne ocupăm, și care se găsește în stare bună și cuprinde un număr de 239 file, avînd lipsă acum filele de la 64—208, care au fost albe.

După cum s-a văzut din titlul ei, *condica* privește mai ales perioada războiului ruso-turc (1828). Dintr-un considerent metodologic, manuscrisul se poate împărți în două : înainte de aprilie 1828, cînd Moldova făcea comerț cu Turcia și după această dată cînd, odată cu începerea ostilităților, se închid granițele, iar mărfurile destinate exportului în Turcia iau altă cale.

Comerțul extern al Moldovei, monopolizat în parte de Poartă, a reușit totuși să devină liber datorită unor evenimente externe, care au favorizat acest lucru. De pe urma victoriilor Rusiei contra Turciei am cîștigat noi, care am putut astfel să ne eliberăm, puțin cîte puțin, de gîtuirea la care ne supuneau oamenii Semilunii. Tendința de îm-

¹⁾ L. Șălneanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii romîne*, vol. III, p. 73.

²⁾ T. Codrescu, *Urlicartul*, vol. III, p. 152 și vol. XXII, p. 299—300.

bunălațire a soartei noastre se observă încă de după pacea de la Cuciuc-Cainargi (1774); că s-a făcut un pas înainte în ceea ce privește abuzurile capanlilor, se vede limpede dintr-o carte a Visteriei către toate ținuturile, transcrisă în condica noastră.¹⁾ Ni se arată că i s-a dat unui negustor turc o carte domnească de slobozenie spre a putea cumpăra cai de pe la lînguri, și tot ce va cumpăra va fi cu „ri-zapazar și cu bună învoiri vînzătorilor, nipricinuind ce mai mică su-părare, și plătind pe orice vor lua pentru alte mîncări și hrana cailor, cumpărînd cu bani pe șin“. Totodată se atrage atenția ispravnicilor de ținuturi să urmărească ca nu cumva să se întîmple abuzuri, în dauna locuitorilor. Dar într-o altă carte domnească din 1827 nov. 3 (f. 10) se vede clar că negustorii turci au mai făcut „necuviinți“ și samavolnicii față de producătorii indigeni. Se dă ordin din nou ispravnicilor, ca prin trimiși de încredere să supravegheze și să înfrî-neze strîmbătățile.

Trecem la partea II-a a condicii. În aprilie 1828 izbucnește răz-boiul ruso-turc. În primul document din condică, de la 27 mai 1828, Visteria face cunoscut Hătmăniei că se oprește trecerea peste graniță a vitelor și pîinii (f. 27—28). Totuși se permite negustorilor de a trece peste hotar, cai și mascuri. Funcționarii care își făceau slujba pe la ținuturi nu erau prea conștiincioși, iar alteleori nu înțelegeau ce li se cerea prin corespondență. Astfel, dintr-un ordin observator vedem că Visteria a cerut o catagrafie a vitelor, în care să se distingă acele de negoț de cele de zalhana, și din situația înaintată nu se vedea deloc această deosebire. Li se cere să facă o nouă catagrafie (f. 35).

Interzicerea trecerii vitelor peste graniță nu însemna desăvîrșita rupere de legături comerciale cu celelalte țări. Din încuviințarea în-săși a împăratului Rusiei, Moldova avea voie să facă comerț de vite, boi, vaci, cai, în Transilvania și Austria (f. 35 nr. 1).

Comerțul cu aceste țări era îngăduit atît negustorilor pămînteni, cît și celor sudiți, cu condiția ca să achite plata poșlinei. Pentru o mai bună păzire a hotarelor, spre a nu trece mărfurile prohibite, aflăm dintr-un document că s-au trimis 15 cazaci (f. 36).

Exportul de vite se făcea în mod raționalizat, ca nu cumva să se lipsească locuitorii de carne. Visteria dă ordin ispravnicului de Fălciu să se îngrijească de acest lucru: „deci d-ta te îngrijești foarte spre punerea la cali de a nu fi lipsăt norodul de carne“ (f. 47). Dar, cu toată paza riguroasă a granițelor, se făceau treceri clandestine de

¹⁾ Arh. St. Iași, Condici, K/420, fila 5—6. Restul trimiterilor la pa-ginile condicii se arată în text, în paranteze.

mărfuri, contrabanda fiind o deprindere destul de veche. De aceea Visteria dă o circulară pe la toate ținuturile în care arată că „au cutezat unii în sălnicie și alții pe furiș a le treci din Valahia aice, spre a le duce pisti graniță și pentru ca nu cumva din acei ce au vite și aice să nu cuteze a treci în sălnicie sau pe furiș“ (f. 49).

Anul 1828 a fost cam sărac în produse. Astfel ne explicăm de ce Visteria dă ordin ca nu cumva să se hrănească mascurii cu păpușoi, „fiind că în anul acesta s-au făcut puțini pentru ca să poată ajungi spre îndestulare hranei norodului“ (f. 50).

Odată cu seceta din 1828 se mai ivește și o boală în vite, care nu puțin contribuie la agravarea situației economice. Prin ordinele ce le dă Visteria către toate ținuturile, se recomandă măsurile ce se vor lua pentru a nu se răspîndi boala. Se dau dispoziții ca acolo unde s-a ivit boala, să se trimită zapcii „care să poarte purere prin sate cu îngrijiri, ca dindată ce ar afla că s-au iscat undeva această boală să diosă-bască vitile acele bolnave și acele sănătoase, într-atît încît nici la pășune, nici la adăpătoare să aibă întîlnire, sau măcar același hătaș“ (f. 54).

Măsurile au un caracter pasiv, ceea ce ne obligă a trage concluzia că medicina veterinară din timpul acela era încă destul de rudimentară.

Problema luminatului orașului era o chestiune importantă care dădea de gîndit conducătorilor treburilor de stat. Cărtea Divanului Obștesc cere să interzică exportul de seu în Austria, deoarece „întru acest prințipat să află atîtea oști, trebuința de lumănări adăogată cu multă sporire decît în vremile di mai înainte“. Această cerere a Divanului este justificată pentru faptul că exportul de seu ar duce multă pagubă locuitorilor; oprirea acestui fel de marfă ar „înlesni trebuința țării, cu care este unită și aceea a împărăteștilor oști“ (f. 61).

Înainte de anul 1828 se practica în părțile acestea transhumanța, care nu era stînjonită cu nimic. Nici după închiderea granițelor nu se întrerupe acest fel de legătură ce exista mai ales între Moldova și Transilvania. Insuși monarhul Rusiei dispune ca „ciobanii din Transilvania, ci obicinuesc a veni cu vitile lor aice în țară spre varatic sau ernatic, să nu să pricinuiască nici cît de puțină strîmtoare sau păgubire“ (f. 62).

Comerțul de tranzit a fost protejat și în acest timp, cum observăm dacă citim porunca Visteriei către Hătmănie, în care se arată că

un negustor armean cere permisia de a trece 200 cai prin Moldova, ce i-a cumpărat din Basarabia, spre a-i vinde în Ungaria. I se aprobă această cerere cu condiția de a achita plata cuniței, deoarece și comerțul de tranzit trebuia să aducă un anumit beneficiu țării.

Din analiza condicii se observă că autohtonii se ocupau în mai mică măsură cu comerțul, în schimb se întâlnesc des negustori turci, evrei, armeni și lipoveni, cum reies și alte diferite probleme care se pot cerceta cu folos pentru cunoașterea perioadei Regulamentului Organic.

Evident că, dacă s-ar fi păstrat și celelalte piese cu privire la isnasi zaheré, s-ar fi reconstituit, cu mai mult succes, un aspect al istoriei comerțului moldovenesc, dar focul din 1827 a distrus mult material documentar.

5. CONDICA „TABLILE DE BANII GRAJDICA”

Cu acest titlu se păstrează în Arhivele Statului din Iași o singură condică¹⁾ ce a fost creată în anul 1827, în arhiva Visteriei Moldovei, cu scopul de a se ține socoteala „de banii grajdică pe un an, de la 1 iulie 1827, pînă la sfîrșitul lui iunie 1828”.

Faptul că nici înainte de anul 1827 și nici după aprilie 1828, nu mai întîlnim nicăieri numirea de „banii grajdică”, ne face să ne gîndim că nu poate fi vorba decît de o dispoziție financiară din ultimul an de domnie a lui Ioan Sandu Sturza și care n-a mai fost aplicabilă după aprilie 1828.

Limitarea cîmpului de cercetare — pentru identificarea acestei condicii — numai în anii 1827—28, ne este foarte necesară, de oarece condica și inventarele respective nu ne spun nimic despre atît de rar întîlnita denumire de „grajdică”.

Cercetînd „sămile” Visteriei, am constatat că numai în aceea din anii 1827—1828, se găsesc trecuți la încasări și „banii grajdică”; afirmația noastră că această numire a unui nou impozit, banii grajdică — s-a întrebuițat numai în ultimul an de domnie a lui Ioan Sandu Sturza, adică pînă la 25 aprilie 1828, este prin urmare justă.

În condica de anafocale și hrisoave²⁾, din vremea lui Ioan Sandu Sturza, se găsesc lucrările privind „punerile la cale în madeoa grajdiului domnesc”, ca urmare la „țidula” domnească din 25 iunie 1827

¹⁾ Arh. St. Iași, Lit. G/46.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1352, Op. 1535, nr. 1270.

„pentru socotința punerii la cale a finului și a orzului trebuitor grajdului gospod“.

Porunca domnească era ca sa se facă la Mitropolie, Obștească Adunare, care să „pue la cale“ cele necesare grajdului domnesc: această problemă era rezolvată prin „așezările birului“ încă din 1804 și 1814, când „în suma legiuitului bir, fiind însemnate și alte condei, care sînt pentru casele obștești și celelalte neapărate cheltuieli și trebuințe a țării“; acum, spune țidula domnească, urmînd „asidosie“, aceste necesități ale grajdului domnesc nu mai puteau fi satisfăcute de la alte articole bugetare.

La 6 iulie 1827, Obșteasca Adunare a boierilor — în frunte cu mitropolitul Veniamin, — stabilește următoarele sume ce trebuiau să se strîngă de la locuitori prin „analoghie“ la banii birului:

„71.000 lei pentru trebuința grajdului gospod, cu alte cărături“;

„33.333 lei pentru plata progoanelor și inamurilor“;

„25.000 lei spre ajutorul Casei răsurilor în plata lefilor“.

Banii necesari întreținerii grajdului domnesc urmau să se strîngă în acești doi ani de „asidosie“ — odată „cu banii răsurilor, în 4 sferturi a unui an, pe amîndoi anii asidosiei, care nu analoghiesc mai mult decît cîte... parale la leul sferturilor, piste celelalte 15 parale a răsurilor“. Suma hotărîtă urma să se strîngă de la următoarele categorii fiscale: „Birnicii havalegii, jidovi orindari, jidovi hrisovuliți, mazillii, ruptașii, ruptele visterii, bejenarii hrisovuliți și isnafurile tîrgurilor“.

În urma acestei hotărîri s-a înființat la Visterie o condică în care s-a socotit ce bani trebuiau strînși pe primul an, adică din 1827 iulie 1, pînă la 1828 iulie 31.

Fiind „asidosie“, și deci acești bani necesari întreținerii grajdului domnesc ne mai putînd fi strînși odată cu răsurile „analoghie la banii birului“, a trebuit acum să li se găsească o denumire, și astfel li s-au spus „banii grajdică“, iar condiții respective „tablele banii grajdică“.

Această strîngere de bani, sub forma arătată, nu s-a făcut decît pînă la aprilie 1828, cînd a încetat, odată cu plecarea lui Ioan Sturza și desființarea grajdului Curții Domnești. Condica însă a rămas, cu socoteala completă pe un an, așa cum a fost alcătuită în iulie 1827, după socotința Obșteștii Adunări.

În afară de valoarea ei ca unicat, cuprinsul ne oferă știri importante; vom găsi trecute pe nume, toate satele din Moldova, pe ocoale și ținuturi. La fiecare sat este arătată suma de bani care reprezintă

birul satului respectiv, împărțit pe sferturi, apoi o rubrică intitulată „analoghia” în care erau trecuți „banii grajdică”.

În fiecare ținut se arată și târgurile existente la 1827; pentru „tîrgul Eșii”, se dau numirile mahalalelor; „Ciurchii, Tătărașii, Rufenii, Broștenii, Muntenimea de Mijloc, Muntenimea de Sus, Feredeile, Cacăina, Țigănimia, Tîrgul de Sus, Tîrgul Cucului, Tîrgul de Gios, Podul Vechi, Cizmăriile, Sf. Vineri, Ulița Mare”.

Sînt trecute categoriile fiscale deosebite de „birnicii havalegii”, care plăteau birul lor în sferturi și în cislă; astfel, vom găsi trecuți mazilii, ruptașii, ruptele Visteriei, bejănarii hrisovuliți etc.

Pentru Iași ni se dau și „isnafurile”; abagerii, cojocarii, bacalii, sopenarii, chereștegi, blănari, boiangii, ciubotarii, pascarii, precupeții, tălpăarii, lipovenii, braharii, mumgii, bărbierii, șlicarii, căldărarii, teslarii, petrarii, sădăcarii, croitorii, cărămidarii, pitarii, plăcintarii, bucătarii...

6. CONDICA DE EXPEDIȚIE

(răzășnoaie cnigă)

Ce s-ar putea oare scrie, important, în legătură cu numele celei mai banale unități arhivistice!

Întrebarea este legitimă. Însă faptul că ne ocupăm, totuși, de acest subiect, se datorește următoarei întîmplări: acum cîțiva ani, un cercetător grăbit care consulta opisul unui vechi fond arhivistic, dînd peste titlul „condică răzășnoae”, a fost ispitit să vadă în această piesă documentară o „condică a răzășilor”... Mare i-a fost deziluzia cînd a constatat că are în față — în loc de un așa de important manuscris — o „condică răzășnoae pentru trecerea tuturor hîrtilor ei esă lucrate de la secția doua din Visterie, în cursul anului 1848”... Din contextul titlului, cum și din cercetarea filelor condicii¹⁾ — neimportante din punct de vedere arhivistic — cercetătorul s-a lămurit ușor că este vorba de o condică de expediție a hîrtilor oficiale...

Foaia de titlu a acestei condici cu totul deteriorată și putrezită, s-a scos și s-a înregistrat la secția documente²⁾ spre a servi ca material lingvistic.

Intr-adevăr, expresia ne-a interesat și ne-a îndemnat la continuarea cercetărilor în depozite, unde am găsit numeroase alte unități ar-

¹⁾ Arh. St. Iași, Fondul Visteriei, Tr. 1768, Op II/2018, nr. 52/801.

²⁾ Arh. St. Iași, Doc. P, 177/18.

nivistice, similare. Astfel tot în arhiva Visteriei ¹⁾, există o altă condică intitulată „răzășnoae cnigă de trimes prin tîrg, 1832“. În alte fonduri am găsit altele:

— condica rezisnaia ²⁾ pe 1830 — notată în inventar (Tom. 1/6360), „condică de iscălit pentru primirea hirtiiilor de la Comisia de cercetarea catahrisurilor din Tecuci“;

— cnigă rezărnaia, pentru ieșirea hirtiiilor ³⁾ din Comisia revezuitoare, pe 1830;

— răzănosiui cniga ⁴⁾ de trimis hirtiiile (existentă în arhiva Comitetului Sanitar, 1829);

— răsănsnaia cniga ⁵⁾ din ținutul Eșii pe 1830;

— dosarul ⁶⁾ pentru pierderea „condicei răzāsniioaia cnigă“, a Comisiei revezuitoare, de către un om care „s-a îmbătat într-o crîsmă și i s-a furat și căciula“. Cercetarea o face Isprăvnicia Bacău;

— raznosnaia cniga ⁷⁾ sau, pe aceeași unitate arhivistică, „rāznosnaia tetfadi“, 1828 — ambele în limba rusă, cu adaosul românesc dedesubt: „condică de expedarisît“... Face parte tot din arhiva depusă de Comitetul Sanitar.

Toate variantele de mai sus derivă din ultima expresie — cea corectă — „raznosnaia cniga“ sau „raznosnaia tetradi“, adică, în traducere, condică sau caiet (tetradi) de expediție.

Este curioasă însă existența atîtor variante ce au ieșit prin deformarea unor cuvinte rusești, de către funcționarii cancelariilor din administrația noastră, care nu cunoșteau bine limba rusă, de unde a fost împrumutată denumirea condicii.

Cuvintele deformate sînt: substantivul „cniga“, însemnînd carte, volum, condică; și verbul „raznositi“, cu semnificația de a duce aici-colo, a colporta, a răspîdi — de unde și adjectivul „raznosni“, adică de dus, de răspîdit.

Expresia a fost introdusă întîia la 1828, în cancelaria Comitetului orașului Iași pentru încartiruii ⁸⁾, care funcționa desigur, cu colaborarea delegaților armatei ruse ce se afla atunci în Moldova. Astfel

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 718, Op. 802, nr. 9.

²⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/875.

³⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/907.

⁴⁾ Arh. St. Iași, Lit. K/913.

⁵⁾ Ibidem K/801.

⁶⁾ Ibidem K/857.

⁷⁾ Ibidem K/910.

⁸⁾ Ibidem.

se explică și forma corectă, în limba rusă, a denumirii unității arhiviste de care-i vorba mai sus.

Observăm că în curs de 20 ani — de la 1828 la 1848 — numele condicii, în forma ei din limba rusă, a suferit diverse modificări, căutând, de cele mai multe ori, a se traduce „cniga“ prin condică, iar „raznositi“ sau „raznosnaia“ a rămas sub aspectul deformat — răzășnoaie! — cuvânt desigur devenit de neînțeles, pentru cei ce-l foloseau și ca sens și ca origine.

Ar fi interesant de știut intensitatea circulației acestei expresii în exterior — nu numai în cancelariile celui de al doilea pătrar al secolului XIX, unde o găsim denumind o piesă arhivistică ce s-a păstrat pînă în zilele noastre.

În literatura timpului n-am întîlnit-o însă — și nici în dicționarele noastre. Viața acestei expresii a fost deci scurtă — două decenii — și ea s-a utilizat numai în cancelarii, de către funcționarii vremii și de către curierii ce duceau corespondența în oraș — oamenii simpli și, care, ei trebuie să fi deformat cuvîntul „raznosnaia“, greu de pronunțat și de înțeles, în „răzășnoaie“, mai accesibil mentalității și vocabularului lor, unde figura cuvîntul răzăș, de care — desigur — l-au legat ca înțeles.

Totuși, erau și cancelarii care n-au folosit aceste expresii. Astfel, în unele arhive¹⁾, găsim denumirea „cnigile de expediție pe anul 1832“, sau „cniga expediției pacheturilor²⁾ pe anul 1830“, ori, în sfîrșit, forma populară de o savoare deosebită „condica de pornitorie³⁾ a (hîrtiilor) Hătămăniei, pe anul 1830“, în care se arată încotro porniau hîrțile și cine le primea sau cui se încredințau.

Iată dar că acest subiect banal, ne-a dat prilejul unor discuții de interes arhivistic, lingvistic și chiar istoric.

7. CONDICA GRAINICĂ

Se numește condica grainică, deoarece în ea se înregistrau toate pricinile pînă la valoarea de 500 lei, ce se judecau prin viu grai.

Înmulțirea pricinilor ce se prezentau spre cercetare la instanțele judecătorești, care pentru a fi rezolvate cereau multe forme și înființare de dosare, aduceau mari greutatea justiției.

Pentru grăbirea hotărîrilor în aceste pricini, cît și pentru micșo-

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 118, Op. 135, nr. 36.

²⁾ Ibidem Tr. 133, Op. 150, nr. 5.

³⁾ Ibidem, Lit. K 594.

rarea numărului de dosare, s-a legiferat ca toate pricinile de averi mișcătoare și nemișcătoare, pînă la valoarea de 500 lei, să se judece prin viu grai în fața instanțelor de judecată.

În anul 1833, noiembrie 20, între alte proiecte depuse spre legiferare a fost și „proiectul pentru pricini mici, care putîndu-să isprăvi prin graiu nu cer înființare de acturi și delle”¹⁾, din al cărui cuprins aflăm că pentru „pricinile de profesuri mici, a căror valoare n-ar trece peste trei sute lei după cursul curent, să fie cercetate prin viu graiu, fără închipuire de delle și pentru a căror săvîrșire să se încheie numai un act judecătoresc de hotărîre pricinii, precum și pentru care să se alcătuiască osăbită anume condică spre a să trece cu toate a lor glăsuire și în care să iscălească părțile în pricină...”

Proiectul prevedea numai judecarea pricinilor pînă la valoarea de 300 lei, însă în Regulamentul Organic s-a fixat plafonul de 500 lei.

Precizarea o găsim în următoarele texte :

Art. 306 : „Jăluitorul să se înfățoseze la judecătoriile ținutale în două chipuri, adică : pentru pricină de valoare pînă la 500 lei, sau cu înscris jaloabă, sau numai cu grainică jăluire — precum el ar voi...”

Art. 308 : „Pentru jăluirile grainice să se ție osăbită condică, cu despărțire în trei coloane...”

Regulamentul prevedea ca jăluirile să se treacă în rezumat, în prima coloană a condicii și să se comunice pîrîtului cuprinderea, împreună cu legiuita chemare ca i se va face.

Cînd pricina se judeca, amîndouă părțile înfățișau dovezile și întîmpinările ce aveau, iar rezumatul se trecea în condică : a jăluitorului în coloana întîia sub jăluire, iar a pîrîtului în coloana a doua.

La sfîrșitul judecății hotărîrea se trecea în coloana a treia.

Art. 325 : „Pricinile, toate în deobște pentru averi mișcătoare și nemișcătoare, să vor tratarisi sau prin scris sau prin viu grai, după cum să vor uni părțile în pricină ; iar la întîmplare cînd ele nu ar fi în unire asupra unui din aceste două chipuri, atuncia judecătorii vor urma după vechiul obicei, că adică tratația pricinii să se facă prin grainică arătare...”

Așadar, din acest text se înțelege că judecata prin viu grai nu este o inovație a secolului al XIX-lea, ci este un „vechi obicei”.

Această condică se ținea pe ani calendaristici, în unul sau mai multe volume.

1) Arh. St. Iași. Tr. 1756, Op. V/1994, dos. nr. 1, pag. 213—216.

„Condica Grainică“ pe anul 1838 a judecătoriei ținutului Neamț¹⁾ are cinci rubrici și înregistrarea unei pricini se prezintă astfel:

1. **Nr. următoriu**²⁾ (nr. curent): „46“.

2. **Luna și ziua în care au intrat cu jaloabă**: „1838 iulie 8“.

3. **Numele, porecla și locul lăcuinții a orice fețe care slovesnoi în perilipsis face jăluire asupra altora, în pricină pînă la valoarea de 500 lei**: „Curatorul creditorilor împușcatului Alecu Strat, d. Alecu Alic-sandrovici, pritindirisăști 95 lei di la Mihaiachi brașovan ci ari a da după condicile mortului“.

4. **Dovezile și întîmpinările pîritului, cu arătare lunii și a zilei în care au venit la înfătoșare**: „Pîritul au întîmpinat că cu adivăratu esti dator mortului, dar numai cu 60 lei, ci sînt însămnăți în condica cea nouă a mortului; iar cusurul de 35 lei ci să gășase însămnăți în condica cea veche, nu să cunoaști dator cu acei bani, fiindcă au urmat socoteala între dinșii la 1837 fevr. 3 și i-au plătit“.

5. **Trecere socotînții inchieta di presusfii în proțăsuri, cu arătari iarăși a lunii și a zilei în care s-au încheet socotînța, ca după iscălire giudecătorului, au a iscăli și fețele împricinate, mulțumire sau nemulțumire**: „1838 iulie 8. Înfațosîndu-să în presusfia giudecătoriei ținutului Neamț și văzîndu-să în condica mortului, în ace nouă, subț a sa iscălitură că ari a da 60 lei, iar în cea vechi condică numai însămnăți de mortul, să înțalegi viderat că atunce cînd au iscălit în condica nouă, s-au socotit și cea ci au rămas să dei, au dat iscălitura sa, căci puntați acei ci au fost și în condica vechi și în condica nouă, di aceea nu va fi supărat mai mult decît acei 60 lei ci sînt trecuți în condica nouă“.

Din cele arătate mai sus se constată o nepotrivire între textul „**reglementului**“ și **numărul de coloane** ce sînt puse în practică, în condica grainică: regulamentul prevedea 3 coloane, pe cînd practica de toate zilele a impus 5, adică în plus coloana cu „**numărul următoriu**“ și coloana cu „**luna și ziua în care au intrat cu jaloabă**“.

Trecerea în condica grainică a pricinilor slujea drept carte de judecată. Părțile semnav în condică „mulțămire“ sau „nemulțămire“, după ce li se citea hotărîrea. În caz de nemulțumire, părțile puteau ataca hotărîrea cu apel la Divanul competent în termen de 60 zile, depunînd cauție. Hotărîrea instanței era executorie și se aducea la îndeplinire prin Isprăvnicie.

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1467, Op. 1688, nr. 29.

²⁾ Sublinierile arată titlul coloanelor iar restul textului, completarea făcută la judecarea procesului.

8. CONDICA „NASTOLNOI REGHISTRU”

În diferite fonduri de arhivă judecătorească, se găsesc unități arhivistice cu acest nume. Apariția lor se datorește, desigur, dezvoltării pe care a luat-o cancelaria instanțelor Dreptății, după anul 1832, în urma atîtor transformări ce se făcuseră în țară, în prima jumătate a secolului XIX. Numele lor — „nastolnoi reghistru” (mai exact nastolnîi reghistr), adică registru de stat permanent pe masă, registru „de masă”, pentru ținerea în evidență a unor litigii — ne arată circumstanțele în care ele au fost introduse în birocrăția Moldovei. Denumirea este curat rusească — „na stol”, însemnînd „pe masă” — și se integrează în bogata terminologie de influență, a cancelariei noastre din timpul Regulamentului Organic.

Spre a ne da seama de caracterul și rostul acestor unități arhivistice, am examinat două din ele — una aparținînd fondului arhivistic al judecătoriei ținutului Roman¹⁾ și alta celui al Divanului Țării de Sus²⁾, secția II-a.

În cea dintîi, care este o condică purtînd titlul „condica nastolnoi reghistru, de la anul 1832 și pînă la 1834”, găsim următoarele rubrici :

- numărul următor,
- anul, luna, ziua, în care au intrat pricina în judecătorie,
- numărul ghegeneralnicului opis,
- felul pricinii,
- lucrările judecătoriei,
- cînd s-au hotărît pricina,
- de s-au slobozit a se pune în execuție, sau că s-au trimis la altă instanție de apelație,
- numărul filelor,
- iscălitura arhivarului.

De la primile pagini constatăm că cele 9 rubrici ale condicii n-au fost completate toate. Din 234 operații efectuate în total, numai la una (nr. 203) s-au trecut datele în 8 rubrici și la alta (nr. 138) în 7. Tuturor celorlalte 232 operații li s-au trecut datele numai în 4 rubrici și anume în rubricile 1, 2, 4 și 5.

Cităm cîteva operații, din care ne vom da seama că acest registru era un fel de agendă pentru ținerea în evidență a unor dosare de pri-

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 462, Op. 500, nr. 15.

²⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1146, Op. I 1300, nr. 105.

cini diverse, în curs de cercetare, prin delegați la fața locului sau prin relații cerute în scris unor instanțe din alte localități, sau chiar unor persoane. Nu era propriu zis un registru de termene, în care se fixa ziua judecării.

Iată: „1832, mai 13. Della d-sale Dumitrachi Burada, pentru 15 trupuri cărți. La 31 mai, supt nr. 1683, la Divanul de Sus, s-au cerut dislegare de mai urmează trebuință de vreo iucrare, căci după adresa ce s-au făcut d-lui sameșului, acesta arată că pentru acele cărți nici un fel de știință nu are“ (f. 9 v. nr. 36).

Înțelegem că e vorba de niște cărți, desigur străine, pentru care trebuia o aprobare specială, potrivit condițiilor cenzurei din vremea aceea. Ori poate e vorba de cărți de joc?

Sau, alt exemplu: „1833, aprilie 12. Della Glafirei Holban, vechil¹⁾ sfintei mănăstiri Varaticul, asupra d-sale vornicul Ștefan Catargiu, pentru moșia sfintei mănăstiri — Drăgoeștii, de pe care cere să se depărteze cu posăsia de pe moșie. Luînd sfîrșit pricina, prin docladul directorului din iulie, prin rezoluție, **s-au mutat della (la) acele sfîrșite** și totodată s-au scris și Isprăvniciei (de) Neamț, ca banii, 500 lei, depozitarisiți de mănăstirea Văratice, îndată ce se va înfățișa d-lui vornicul Ștefan Catargiu, să se sloboadă d-lui banii“ (f. 95, nr. 94).

În sfîrșit, alte exemple: relativ la dosarul mănăstirii Treisfetițele, în judecata ce o avea pentru moșia Fărcășanii, se arată de cîte ori s-a intervenit la diferite locuri pentru rezolvarea pricinii, în septembrie 1833, în august 1834, în februarie 1835, (f. 6. v., nr. 23). Sau, pentru dosarul de la nr. 28, se arată că, la intervenția către judecătoria Tecuci, s-a primit răspunsul și s-a scris unuia dintre împričinați ce dovezi trebuie să mai aducă pentru cauza sa (f. 7 v.).

Cealaltă unitate arhivistică, de la Divanul Țării de Sus pe 1841, are aproape aceleași rubrici:

- numărul următoriu;
- cînd au intrat în Divan (anul, luna, ziua), chipul intrării (cu apel etc...);
- soiul pricinii, dumneei vorniceasa Maria Balș, născută Conachi (se judecă) cu casa răposatului postelnic Răducanu Cazi-mir, pentru bani (fila 18 v. nr. 71);
- cînd s-au sorocit spre căutare (anul, luna, ziua);

¹⁾ Imputernicitul mănăstirii la proces

— cînd anume și cum s-au precurnat : întoarsă la giudecătorie spre îndeplinire (nr. 70) ; sau, la 2 aprilie, hotărîtă în fondos (nr. 71) ; ori s-au închis prin învoială (nr. 40) ;

— numărul jurnalului ;

— numărul „G“ a pricinilor sfîrșite („G“ ar putea să însemne „general“ — adică numărul din opisul general).

— unde au trecut della (trecut la nr. . . . secția . . . opis la Arhivele Statului transport... litera...).

Ca să încheiem însemnările noastre vom arăta că în acest registru-agendă, se treceau dosare de judecăți pentru averi mobile și imobile, pricini de moșii, epitropii, zestre, posesii, sechestre, succesiuni, mezaturi, afaceri comerciale, exploatări de păduri, împrumuturi de bani, falimente, pagube, asupriri etc.

Evidența se ținea pînă la terminarea pricinii, după care, cum am văzut, dosarul era trecut la cele „sfîrșite“.

Titlul nastolnoi s-a dat ulterior și registrului de intrare și de ieșire.¹⁾

9. CONDICA PENTRU VIGAVOR ȘI BANATURI

Printre cele 69 condici depuse de către Domnescul Divan în 1844 la Arhivele Statului din Iași și inventariate la transportul 805, opisul 915, se găsește și o condică (nr. 7), din anul 1838, intitulată „Condica pentru vigavor și banaturile ci s-ar faci giudecătoriilor“.

Cuvîntul vigavor vine din limba rusă (vîgavor), în care înseamnă reproș, dojenă, muștrare, iar cuvîntul banat vine de la ungureșcul banat, care înseamnă același lucru.

Această condică s-a creat la Divanul Domnesc pentru a se trece în ea toate muștrările și avertismentele ce se trimiteau judecătoriilor ținutale — plenului presudsfiilor — sau unui grup de funcționari din instituție, ori numai unuia singur.

Asociația aceasta bizară de cuvinte se poate explica în modul următor : ori cei doi termeni exprimau o gradăție în aplicarea pedepselor, ori ei au același înțeles și au fost alăturați pentru ca termenul „vigavor“, nou introdus în terminologia birocratică a epocii Regulamentului Organic, să nu rămînă neînțeles, ci să fie oarecum imediat tradus prin termenul „banat“, mult mai vechi în limba noastră și folosit încă și astăzi.

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 1621, Op. 1854, nr. 580, 586.

Condica este împărțită pe ținuturi, iar ultimile două rubrici sînt pentru Tribunalul de Comerț și Tribunalul Criminalicesc. În total, condica are 68 file, însă a fost puțin utilizată. Cele mai multe ținuturi n-au nici un fel de observații.

Formularul condicii este alcătuit astfel :

- nr. următor ;
- nr. poruncii domnești ;
- anul, luna, ziua ;
- în ce anume pricină și pentru care obiect urmează (dojana) ;
- presudsfii sau mădularilor în deosebi ? (adică, cui a fost trimisă dojana : unei judecătorii sau unui funcționar).

Ca exemplificare, cităm două din înregistrările condicii.

1. „Vigavor și deosebită luari aminti s-au făcut giudecătorii de Bacău, în pricina urmată între boierii Prunculești cu lăcuițorii Dealului Nou, (că) a pășit cu alunecarea din legi în rădăcarea săcfestru-lui pe locul ci s-a poroncit, cuvinit sfintei mănăstiri Trii Sfelitili i altili precum pri larg să cuprind în rezoluția încheiată la 16 avg. 1839“.

Acest vigavor a fost trimis Judecătoriei Bacău și este trecut la fila 26 din condică.

2. „Nr. 1, 1840 iun. 5. În pricina fraților Giosănești cu răzășii de Căuțișeni, s-au făcut aspru banat pentru neîmplinirea poruncii din 13 mart 1840, cu nr. 837“.

Acest banat a fost trimis Judecătoriei Roman și este înregistrat la fila 10.

Din cercetarea celorlalte însemnări ale condicii, vedem totuși o gradație oarecare. Unele instanțe primesc „vigavor“, altele „vigavor și deosebită luare aminte“, altele „banat“, altele „aspru banat“ și, în sfîrșit, unele primesc „dojană“ și „aspră dojană“. Această din urmă expresie ne îndreptățește să credem că cei trei termeni — observăm deci că sînt trei și nu doi ca în titlul condicii — erau sinonimi exprimînd aceeași idee, observația, iar gradația ei se făcea prin alăturarea adjectivelor pe care le-am văzut.

Azi, în regulamentul de ordine interioară găsim de asemenea o gradare a pedepselor pentru salariați : observația, mustrarea, mustrarea cu avertisment etc...

De altfel, confruntînd condica aceasta cu două dosare ale Jude-

cătoriei Roman¹⁾, constatăm că nu toate observațiile trimise au fost trecute în condică. Ceea ce înseamnă că ea nu s-a ținut cu stricteță și că va fi fost un instrument ajutător de evidență a avertismentelor, pă-răsit înainte de a i se fi văzut eficacitatea. Această evidență era necesară la alcătuirea „foilor de calitate” (calificative) ale funcționarilor, foi ce aveau o rubrică în care trebuiau să se treacă pedepsele.

10. OBSERVĂRI ASUPRA CATAGRAFIEI SUDIȚILOR DIN MOLDOVĂ PE ANII 1824 ȘI 1825

În Arhivele Statului din Iași, se află un voluminos manuscris ce a fost odinioară legat în scoarțe de carton, cu cotor de piele. Manuscrisul acesta, care este catagrafia sudiților din Moldova, cuprinde 583 file, plus două nenumerate, de formatul 24,5 x 34,5 cm.²⁾

Se pare că la acest manuscris n-au lucrat prea multe persoane. Se pot distinge ușor numai trei-patru grafii deosebite. În general lucrarea e scrisă curat, ordonat, mărunț și citeț. Rezoluțiile din josul paginii sînt scrise de asemenea de două-trei mîini deosebite — însă foarte curat și citeț.

Numărătoarea filelor catagrafiei s-a făcut odată începînd cu 1 de la fila 5 — și sfîrșind cu 581, apoi s-a corectat numărătoarea, începîndu-se cu 1 de la fila 2 și sfîrșind cu 583.

Prima și ultima filă n-au fost numerotate; dealtfel ultima — pe care nu e scris nimic — e și din altă calitate de hîrtie (inferioară și, desigur, recentă), ceea ce dovedește că a fost alăturată la legatul volumului.

Pe fila nenumerotată de la început e scrisă această însemnare arhivistică: „Nr. 23, Tr. 166, Op. 184”, iar pe verso acestei file, cu cerneală roșie, următoarele:

- „de la fila 4 pînă la 131, sudiți nemțești
- de la fila 132 pînă la 220, sudiți rusești
- de la fila 222 pînă la 238, sudiți prusăști
- de la fila 238 pînă la 244, sudiți englezăști

¹⁾ Arh. St. Iași, Tr. 882, Op. 1007, dos. nr. 3, f. 42, 95 și nr. 40, f. 18, 124, 138, 139.

²⁾ Titlul de pe eticheta în formă de inimă, ce se afla încă, înainte de ultimul război, lipită pe scoarța de carton, era: „Catagrafia a toți sudeții din cuprinsul Moldaviei — anul 1825”. Manuscrisul se află inventariat la Tr(ansportul) 166, Op(isul) 184, nr. 23, depus de Visteria Moldovei la 2 iulie 1836, cu adresa nr. 4017 din 30 mai 1836.

— de la fila 244 pînă la 262, sudiți franțuzăști — ceea ce corespunde cu sudiții din orașul și județul Iași.

Pe fila 1 citim: „Scara de la ci număr de filă ¹⁾ să încep ținuturile în această catagrafie“, desigur sudiții fiind grupați tot pe „protecții“:

- „țanutul Eșii de la nr. 1
- țanutul Cărligăturii de la nr. 260
- țanutul Hirlăului de la nr. 268
- țanutul Botoșanii de la nr. 282
- țanutul Dorohoiului de la nr. 360
- țanutul Herții de la nr. 379
- țanutul Sucevii de la nr. 391.
- țanutul Neamțului de la nr. 403.
- țanutul Romanului de la nr. 427
- țanutul Bacăului de la nr. 452
- țanutul Putnii de la nr. 473
- țanutul Tecuciului de la nr. 492.
- țanutul Covurluiului de la nr. 504
- țanutul Tutovii de la nr. 516
- țanutul Vasluiului de la nr. 536
- țanutul Fălciului de la nr. 554“.

Urmează apoi repartizarea sudiților nominal, pe protecții, ținuturi și orașe, tîrguri și alte localități, începînd de la fila 4—574.

Pe fila 574 citim: „Catagrafia de oamenii ce însuși Cinstita C(esaro) C(răească) Aghenție să apara de a-i ocroti și nici îi priimește a intra în cercetarea Comitetului și care încă de la sine s-au lepădat de dritul sudeției și s-au așezat între raele birnici“.

De la fila 575—578 sînt trecute nominal, pe ținuturi, 264 persoane căzute din drepturile sudiților.

Pe filele 581—583 citim:

„Extract în perilipsis pentru toți sudiții din cuprinsul Moldaviei, atît a celor arătați cu a lor pre larg împregiurări, în această catagrafie, cît și a celor scoși acum de prin izvoadele ținuturilor, de către însuși Cinstita K. K. Aghenție — bez ²⁾ acei ce au mai rămas necercetați din pricină că nu s-au înfătoșat, 1824, martie 25“.

După datele din aceste pagini (581—583), sîntem în măsură să alcătuim următorul tabel statistic pentru gruparea sudiților pe ținuturi și pe protecții:

¹⁾ Numerotația veche a condiciei.

²⁾ Bez = fără.

Nr. crt.	ȚINUTUL	Austrieci	Ruși	Francezi	Prusaci	Englezi	Sudiți deveniți raze	Alții ¹⁾	Total Sudți
1	Iași	511	350	70	61	13	3	—	1005
2	Botoșani	213	47	41	2	—	12	—	303
3	Roman	61	1	—	—	27	14	—	89
4	Putna	48	2	—	—	24	5	7	74
5	Neamț	41	2	—	—	22	10	—	65
6	Fălciu	47	18	—	—	—	6	—	65
7	Dorohoi	55	4	2	—	1	9	—	62
8	Tutova	36	25	—	—	1	33	—	62
9	Bacău	38	11	4	4	—	62	—	57
10	Vaslui	28	17	—	—	—	22	—	45
11	Hîrlău	37	5	—	1	—	12	—	43
12	Suceava	34	2	—	—	1	21	—	37
13	Covurlui	33	—	—	—	—	—	—	33
14	Tecuci	26	6	—	—	—	39	—	32
15	Herța	30	—	1	—	—	10	—	31
16	Cîrligătura	11	2	—	—	1	7	—	14
		1249	492	118	68	90	(265)	7	2017
									265
									2282

„Adică două mii două sute optzeci și doi face peste tot sudți cîți s-au înfătoșat, a tuturor protecțiilor, dîmpreună și cu arătații 265 ce Aghenția i-au avut și acum i-au lepădat“ (f. 582).

„Deosebire între toate protecțiile cîte cîți sudți au fiește care în tot cuprinsul Moldovei, la ce locuri anume sînt trecuți și ce număr încheie fiește care ținut. Are peste tot protecția austriească“... ²⁾ (f. 582).

Ca încheiere se arată : „Adică două mii șaptesprezece fac peste toți, bez acei lepădați de protecția austriească“ (f. 583).

„Scădere din suma mai sus arătată, de cîte cîți s-ar cuveni fiește-carile protecție și cîți rămîn, pe care dreptățile nu i-ar ajuta a se folosi de acest drit (f. 583 v.) :

298 s-ar cuveni a avea protecția austriească ;

72 protecție rosienescă ;

61 protecție prusienescă ;

16 protecție englizescă ;

63 protecție franțuzească.

510 — adică cinci sute zece sudți peste tot ce s-ar cuveni a fi în tot cuprinsul Moldovei.

¹⁾ Alții, care nu sînt arătați cu cercetarea lor.

²⁾ Din relațiile ce se înșiră s-a alcătuit tabelul de mai sus.

Scădere : 2282 sudiți ce astăzi se protectuesc ;

510 să scade din soma mai sus arătată ;

1772 rămîne, care s-ar cuveni a fi raeli sau a să în-
turna la urma lor — unii dintrînșii.

Această cnigă să cuprindă în nr. de cinci sute optzeci și trei file.

Arhivariul, I. Cheșcu“.

Din socotelile de mai sus trebuie să înțelegem că din suma tota-
lă de 2282 aspiranți la sudeție, numai 510 au întrunit condițiile le-
gale. Ceilalți 1772, neavînd drepturi a deveni sudiți, trebuiau ori să
să ducă peste hotare — fiecare în țara pe care o socoteau de protec-
toare — ori să rămînă în Principat sub numele de pămînteni sau
raele¹⁾.

În manuscris, fiecare sudit cuprinde o jumătate de pagină în
lung, ceea ce înseamnă că pe fiecare filă sînt patru sudiți — cel mult
patru. Numerotarea lor curentă începe de la 1 pentru fiecare protecție
și pentru fiecare ținut.

Datele privitoare la sudiți sînt cele cerute de un formular. Pen-
tru exemplificare citez în întregime fișa unei persoane din Piatra-
Neamț.

„Nr. 3/423 (suditul al treilea de pe fila 423)

Numele și prenumele : **Gheorghe Albu.**

Nația : moldovean.

Născut : la Galați.

Legea : grecească.

Vremea sosirii : de 35 ani în Piatra. Tatăl său, Albu, moldovean,
au murit în Galați.

Adeverința : bilet rusesc din 1820 februar 23, sub nr. 146, iar pa-
șaportul vechi s-au oprit la cancelaria rusescă din Eși.

Vîrsta : 50 ani .

Fisionomia : fața albineată, ochii albaștri, părul negru, statura
de mijloc.

Portul : moldovenesc.

Starea : însurat, soția din Piatra — fiica căpitanului Manoli
Grecu, țărigrădean. Are copii : Constantin de 13 ani, Dimitrie de 10
ani, Neculai de 8 ani, Maria de 3 ani.

Statornicia : are casă de zăstri de veci, de la Petrișoru, socrul

¹⁾ Rala, adică autohton, dintr-una din provinciile supuse Porții Oto-
mane. Deci rala — supus turcesc, de orice naționalitate : român, grec, bul-
gar, sîrb...

său cel dintîi, pe loc gospod. Are și o cîrciumă de lemn pe loc cu bezmăn, a d-sale spătarului Teodor Balș.

Briasla : neguțitor cu vinațuri.

Data cercetării : făcut sudit de 18 ani — după arătarea sa.

Rezoluția : născut fiind aicea și înșurat, avînd și casă de veci, de sudit nu să poate socoti“.

Subliniez că fișele sudiților din Piatra Neamț și județ, sînt cele mai complete, întrucît se arată, în afară de celelalte date, și părinții suditului, precum și socrii, și copiii ce-i are, cu numele și vîrsta lor.

Această catagrafie s-a alcătuit în urma unei porunci¹⁾ dată de Ioan Sandu Sturza vodă, prin caimacanii săi din Iași, la 20 iulie 1822. Se dau instrucțiuni amănunțite : să fie cercetați toți străinii din cuprinsul țării, de orice nație, protecție, breaslă și stare ar fi. Catagrafia să cuprindă numele, porecla, locul de unde sînt veniți, timpul de cînd stau în țară, cu ce scop, și ocupația lor. Străinii care nu vor putea da cheazășii că sînt oameni de ordine, vor fi puși imediat sub supraveghere.

A luat ființă și un Comitet central pentru obșteasca cercetare a sudiților, din care făceau parte Andronachi Donici, Drăcachi Roșet — foști mari vornici și Lascarachi Sturza hatman.

Totodată s-au numit și pe la ținuturi, boieri vrednici și cinstiți, care să formeze comisiile ținutale de cercetare a străinilor. Numele lor este²⁾ :

Suceava — paharnicul Todiraș Vîrnăv și stolnicul Ioniță Romănescu.

Neamț — sărdarul Iordache Stan și sărdarul Șărbăn.

Bacău — spătarul Scarlat Crupenschi și stolnicul Dimitrie Săcară.

Roman — d-lui... Răducanul Prăjăscu și sărdarul Todirașcu Goroveiu.

Putna — sărdarul Chicuș... și slugerul Teodor Stamatîn.

Tecuci — d-lui... Iancu Costandachi și paharnicul Neculai Mandre.

Covurlui — cătră dumnealor pîrcălabii și sărdarul Vasile Tuduri.

Tutova — banul Ioniță Condurachi și paharnicul Iordachi Oprișeanu.

Vaslui — banul Răducanu Mălăescu și slugerul Ioan Gheucă.

Fălciu — spătarul Enacachi... și sărdarul Gavril Stamatîn.

¹⁾ Arh. St. Iași, Ms. nr. 10, f. 89 v.

²⁾ Ibid., f. 91 v.

Herța — banul Dimitrachi Holban...

Dorohoi — paharnicul Ioan Gherghel și sărdarul. Ioan Ghițăscu.

Botoșani — d-lui... Iancu Donici și paharnicul Gavril.

Hîrlău — paharnicul Vasăli David și stolnicul Tudurachi Costian.

Cîrligatura — sărdarul Iordachi Boian...

Ținutul Eșii — paharnicul Neculai Sion...

Graba cu care s-a cerut verificarea străinilor din țară, se explică și prin amestecul lor în evenimentele de la 1821.

Comisiunile s-au format, desigur, și au funcționat, iar rezultatul îl avem în acest voluminos manuscris pe care l-am prezentat mai sus.

Dar ce sînt sudiții și cînd au apărut ei în dezvoltarea vieții noastre sociale?

Cum însăși etimologia cuvîntului ne-o spune, sudit — căci așa trebuie ortografiat — înseamnă **supus**. Cuvîntul este de origine latină — *subdo*, *subdere* = a pune sub, dedesubt — iar la noi a venit sub forma italiană, unde **sudito** înseamnă **supus**.

Acest termen — sudiți, *sujets étrangers* — apare în vocabularul diplomației orientale — în ce ne privește — în urma războiului ruso-turc, dintre anii 1768—1774, încheiat prin pacea dela Kuciuk-Kainargi, în Dobrogea, la 10 iulie anul 1774 ¹⁾.

Articolul XI al acestui tratat, prevede că supușii ambelor puteri au libertatea de a face comerț oriunde, putînd naviga pe toate apele, fără excepție. Cele două imperii permit, în același timp, tuturor negustorilor, de a se așeza în teritoriile lor, atît timp cît interesele lor cer, promițîndu-le fiecare stat, aceeași siguranță și libertate de care se bucură și supușii altor curți prietene.

În sfîrșit, spre a se putea observa ordinea întru totul — deci a se face controlul — Poarta Otomană permite în mod legal să se așeze consuli și viceconsuli în toate locurile unde Curtea Rusiei va crede că trebuie să-i aibă, și împuterniciții aceștia vor fi tratați și considerați în perfectă egalitate cu consuli ai altor puteri prietene. Ei vor putea avea și interpreți, numiți **baratli** sau **patentați** — cu patentă. Tratatul prevedea imunitatea efectivă a patentelor imperiale și aceleași prerogative, ca și pentru cei din serviciul națiunilor franceză, engleză, prusiană, austriacă etc.

În hățîșeriful pentru pronomiile Moldovei, din 4 noiembrie anul

¹⁾ D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic, **Acte și documente relative la istoria renașterii Romîneli**, vol. I, p. 125—138.

1774, se precizează însă că negustorii n-au voie să-și facă nici un fel de așezare statornică, nici casă, nici agricultură, nici n-au voie să dea bani înainte raelilor, nici să-i supere în vreun fel oarecare¹⁾.

Tratatul de comerț încheiat în Constantinopol, la 10 iunie 1783, între Rusia și Turcia²⁾, este de fapt acela care reglementează în amănunt condițiile juridice pentru comportarea negustorilor aparținând în special ambelor imperii. Aceste condiții sînt cuprinse în 71 de articole.

Trecem peste ele întrucît nu este în intenția noastră a privi chestiunea sudiților din punct de vedere internațional, în toate amănunțele ei. Vom arăta, totuși, că articolul 19 se ocupă în special de problema sudiților din Principate și se hotărăște ca negustorii ruși să nu fie obligați a mai plăti fel de fel de impozite vamale, inventate de autoritățile locale și de vameși. Acești negustori vor plăti numai un impozit vamal de 3% și numai la locul unde vor vinde marfa.

În ordinea juridică, tratatul stabilește, începînd cu articolul 51, privilegiile ce se acordă consulilor ruși și chiar starostilor de sudiți din ținuturi. Un consul rus nu putea fi obligat să apară în persoană în fața vreunui tribunal. El putea însă să-și trimită un dragoman.

Tratalele care urmează — cum este cel încheiat la Siștov, în 1791, nu fac decît să întărească situația juridică a sudiților, care capătă dreptul de a cere, în toate cazurile, asistența tribunalelor și guvernelor respective. Faptul acesta a dus la multe abuzuri.

Pentru lichidarea diferendelor dintre sudiți și pămînteni, a fost nevoie de o instanță specială, care s-a și creat — în Muntenia sub Ion Caragea vodă, la 1812, iar în Moldova se pare că mai înainte de anul 1793 — sub numele de „Departamentul Pricinilor Străine“³⁾.

Aici se judecau sudiții cu pămîntenii numai în materie civilă. Ei erau asistați de consuli sau de către delegații lor. Tot aici se judecau și procesele breslelor — a „jidovilor“, blănarilor, croitorilor, argintariilor, șlicarilor, care mai înainte se judecau la Hătmănie, Camara Domnească, Vornicie sau Agie.

Acest Departament mai avea competența să cerceteze pricinile penale ale sudiților și să le trimită spre judecare la Tribunalul Criminalicesc. Procesele puteau merge pînă la Divanul Domnesc, iar sudiții nemulțumiți puteau face apel la Constantinopol.

1) Ibid., p. 142.

2) Ibid., p. 163—186.

3) C. Turcu, *Arhiva Departamentului Pricinilor Străine*, în acest volum.

În materie de falimente, procesele se puteau judeca și la tribunalele locale, în asistența dragomanului, sau a lui „divan efendi”, în cazul **negustorilor turci**.

Încetul cu încetul, sudiții au devenit o problemă de stat.

Cunoaștem un act din 1813 ¹⁾, prin care Poarta Otomană cere a se face o nouă examinare a sudițiilor din Principate, întrucât s-a constatat că un mare număr de supuși naturali ai imperiului abuzează de anumite protecții în dauna țării și a adevăraților sudiți, care nu au drepturile nici datorile pămîntenilor. Verificarea va fi făcută de către Departamentul Pricinilor Străine și vel aga.

Abuzurile ce se făceau sînt arătate cu lux de amănunte într-un raport al lui Ion Sandu Sturza vodă din anul 1822, către Poartă ²⁾.

Aici se face un istoric al chestiunii, arătîndu-se că în urma războaielor din trecut, a fost o mare foamete în Rusia, Austria, Ungaria și Polonia, din care cauză au venit, din aceste țări, un mare număr de oameni și s-au stabilit în Moldova, închiriînd prăvălii, case de locuit, cumpărînd averi (case, moșii, vii) și eschivîndu-se de la îndatoririle către țară, prin invocarea drepturilor sudiților. Faptul acesta a ispitit și pe mulți moldoveni să ceară o protecție, spre a beneficia de anumite imunități.

Meșterii sudiți — arată raportul — fac pagubă meșterilor pămînteni. Sudiții nu ajută cu nimic la nevoile țării. În Moldova este o mare neorînduire și nedreptate: tatăl este raia, fiul sudit, un frate raia, altul sudit ³⁾. Sînt obraznici cu autoritatea de Stat. Pămîntenii sufăr, țara sărăcește. În curînd Moldova va ajunge a fi locuită numai de sudiți. Ei înșeală locuitorii, dau falimente frauduloase, strică breslele, își scot acte false de la Sniatin, Stanislav etc. S-au amestecat în revoluția grecească de la 1821...

Drept urmare, Poarta ordonă o verificare a sudiților, ceea ce, cum am văzut, s-a și făcut ⁴⁾, iar rezultatul lucrărilor s-a concentrat în catagrafia de care ne ocupăm.

Pentru ușurința cercetării amănunțite a acestei catagrafii, am alcătuit un indice de nume, extrăgînd și informațiile esențiale pentru

¹⁾ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 171.

²⁾ Iorga, *Plîngerea lui Ion Sandu Sturza vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, *Ac. Rom.*, T. 35, *Mem. S. I.*, nr. 1.

³⁾ Localnicii cu protecție se mai numesc *beratlii*.

⁴⁾ Sudiții au existat în Moldova pînă la 1844—45, cînd organizarea lor a fost abolită (cf. *Arh. St. Iași, Tr.* 1772, *Op.* 2020, dos. 6032/1844 și 44074/1945).

fiecare sudit în parte și anume: supușenia, nația, locul nașterii, domiciliul, soția copii, breasla; asemenea s-a notat, la fiecare, pagina pe care este înscris, cum și rezoluția — dacă este sudit sau nu, ori raia.

Cu ajutorul acestui indice, Catagrafia poate fi studiată din puncte de vedere deosebite — ceea ce și încercăm în cele ce urmează.

Spre a ne face o idee de felul cum s-a lucrat la stabilirea situației tuturor persoanelor, am socotit necesar a cita un număr de rezoluții, privind grupe de cazuri mai deosebite. Iată-le, fără a mai cita numele celui în cauză:

„Grec fiind și născut în Ioanina, însurat cu pămînteană de aici, avînd și dugheană de veci, petrecînd atîta îndelungă vreme aici — numai pentru că în venirea sa la Moldova de la Ioanina, au trecut prin Brașov și s-au luat pașaport, nu este îndestulă încredințare a-și trage dritul unui sudet“ (suditul nr. 1 de la fila 4. Mai departe vom pune trimiterea sub formă de fracție: 1/4).

„De vreme ce este de nație leah și acareturi nu are, poate rămîne în vremelnică petrecere cu vade, în cît bunele purtări vor mărturisi bine pentru persoană“ (2/4).

(Așadar, bunele purtări contribuiau la păstrarea sau pierderea dreptului de sudeție).

„Moldovan fiind și pașaporturile ce zice că li-ar ave, nu li-au înfătoșat, însurat cu pămînteană, în petrecere atît de îndelungă vreme în Moldova și casa de veci ce însuși zice că ar avea-o părintască, îl încredințază de adevărat pămîntean“ (5/5).

„El moldovan și părintele său din Ostroavele Greciei, unde sudeți nu să nasc, decît numai raele și petrecerea sa atîta de îndelungă în Moldova, mai mult să poate socoti de rae decît de sudet“ (7/5).

„El fiind născut și însurat aici cu pămînteană, avînd și casă de veci, să socotește de cuviință ca vroidnd a rămîne sudet, să se desfacă de soție și de acareturi, iar nedesfăcîndu-se de aceste, ar putea rămîne rae“ (13/7).

„Acesta de s-ar și pute socoti de sudet, însă după îndelungarea petrecerii sale în Moldova de 14 ani, ar putea să să socotească cu driturile unui pămîntean, căci în orice parte de loc, un străin petrecînd 10 ani, îndată are și cîștigă dritul unui pămîntean“ (19/8).

(Deci termenul de a beneficia de privilegiile sudeției era de 10 ani).

„Fiindcă este holtei și fără statornicie, nu să poate socoti cu încredințare că ar ave să să statornicească mai cu temelnicie — pentru

aceaia supt numire de sudet ar putea petrece, însă cu hotărîită vade" (26/10).

„Pre bună încredințare de străin, dă pașaportul venirei sale aice; însă acesta să periorisaște de însurarea sa cu pămînteană, care îi este oprit" (57/18).

(Pașaportul era deci prima dovadă ce se cerea unui sudit).

„Dacă cere a fi sudit, pronomiile pămînești nu le poate ave; iar dacă vroește a-și ave statorniciea acareturilor sale, sudet nu poate fi; așa dar ori pe una ori pe alta, trebuie a-și hotărî; însă pînă atunci, mai lesni să poată socoti de un bun pămîntean, decît de sudet" (92/26).

„Sudet adevărat" (95/28).

„**Botezul** creștinesc dezbrăcându-l de nație, rămîne a fi moldovan; pentru aceia, fiirdcă și însurarea sa cu pămînteană îl întărește întru aceasta, poate rămîne rae" (118/33).

(Deci prin botez un străin devenea pămîntean. Condiția privește mai ales pe evrei).

„Înainte cu 22 ani ar fi putut, fără îndoială, să-și tragă asupra numirea de sudet, dar după trecerea acestora îi sînt în zadar toate punerile înainte care să anerisăsc de la sine cu schimbarea legii, cu îndelunga petrecere aice și cu acareturile de veci ce are" (128/35).

(Schimbarea legii înseamnă botezul).

„40 ani a petrecerii sale aici, îi îngiosăsc toate dreptățile de strein și lăsînd toate a pămîntului acestuia, numai cu pronomiile patriei sale (dacă ar da și pentru aceasta dovadă), să oboară de driturile sudeției și dar rămîne rae" (129/36).

„Deși au trecut 4 ani peste vremea ce-i hotărîită unui străin a petrece ori și în ce parte de loc, cu toate acestea cu o vade poate să rămîne supt numire de sudet" (140/38).

(Deci uneori li se mai acordă sudeților un termen de grație spre a-și limpezi situația).

„Li de prios a da dovadă pentru locul unde zice că s-au născut, în vreme cînd de 25 ani să află petrecînd aice; avînd și stabilimenturi cu case, să oboară de istov din dreptățile streinilor" (162/44).

„Născut în Iași și însurat cu pămînteană, nu să poate întălege de unde ș-au tras asupra driturile de străin" (315/82).

„Dacă nu va voi a rămîne aice rae, să va întoarce la urma sa sudet" (417/108).

„Născut aice, nu să poate întălege cu ce cuvînt o putere străină,

sloboade numitului voe a pute petrece vremelnicește în Moldova" (449/116).

(Ecoul unor vechi abuzuri).

„Sîrb fiind și născut în Turcia, unde sudeții nu s-a nasc, petrecînd 40 de ani, însurîndu-să și cu pămînteancă, sudet nu poate fi" (23/138).

„În Moldova să nasc numai raeli iar nu și sudeți; pentru aceea numitul, ca unul ce s-au născut în Moldova, nici sudet nu poate fi" (184/178).

„Este știut că toate provinciile pe lucrătorii de pămînt nu-i slobod cu vreme îndelungată, ca pe celelalte trepte; acesta dar, fiind de 5 ani aice, însurat cu pămînteancă, făcîndu-și și acareturi, ca unul ce este de nație moldovan și lucrător de pămînt, de cuviință este a fi rae" (245/194).

(Deci lucrătorii de pămînt aveau un regim deosebit de a celorlalți — meseriași și negustori).

„Fiind că din cercetare de la fața locului, pentru numitul să dovedește că atît tatăl său, precum și el, pînă la o vreme au fost raeli supuși la toate dările pămîntești, iar mai vîrtos fiindcă iaste însurat cu pămînteancă, avînd și acareturi de veci, nici sudet nu poate fi" (1/361).

„După cercetarea la fața locului, numitul fiindcă să dovedește că i născut în Moldova și însurat cu pămînteancă, avînd și acareturi de veci, sudet nu poate fi; căci această numire au cîștigat-o numai de doi ani, ca acest drit să-l aibă meterez necuviincioaselor sale purtări, după încredințată știință ce iaste pentru dînsul" (2/361).

„După știința ce urmează de la fața locului, numitul iaste trăitoriu de mai multă vreme în Moldova, fiind scutelnic, pe la unii și alții și de la o vreme ș-au luat patentă; deci fiind că este însurat cu pămînteancă, avînd și acareturi de veci, sudet nu poate fi" (9/363 și 10/363).

„Unui străin nu-i iaste ertat a să neguțatori cu toate cele ale pămîntului acestuia și la vreme de nevoie să să apere de toate havalele acestui pămînt, supt nume de sudet" (51/373).

„Numitul, lucrătoriu fiind pămîntului, unde și în patria sa este trebuitoriu, s-ar pute socoti asuprire pentru dînsa ca în curgire de 13 ani să să înstrăinează în țară străină; așadar va merge și acesta la urma sa" (6/503).

„Venirea sa în Moldova de 12 ani, pentru dînsul vremelnicie nu

să poate socoti; dar mai bine întoarce-se unde este născut, căci și acolo sînt moșii, pe care poate a le ține în posesie" (26 501).

„Sudeți adevărați; însă cu dritul sudeției pot a să întoarce la urma lor; nici sudeții, în Moldova, nu pot ave îndelungată petrecere" (17/543).

„Născut în tg. Sucevei în Bucovina, după patentă, iar adevărul în Huși" (14/560).

Potrivit acestor rezoluții și altor măsuri, cum am văzut, din cei 2282 candidați la sudeție, n-au rămas sudeți adevărați decît 510 persoane.

Cu ajutorul indicelui de care am amintit, că a fost întocmit spre a putea fi studiată Cașagrafia în amănunt, dăm o situație a ocupațiilor exercitate de sudiții din Moldova¹⁾. Sînt 2282 persoane, care practică peste 150 feluri de meserii și ocupații — unele desigur înrudite — după cum urmează:

19 arendași

3 negustori de moșii (misiți? sau din cei ce cumpără și vînd?)

48 se ocupă cu alhtarlicul (drogherie?)

70 orîndari (cu crîșme în arendă, pe moșii).

5 argintari

4 alămari

1 arcănar

5 arhitecți

38 brașoveni

8 boingii și zugravi

29 blănari

21 boccegi

36 bogasferi

36 bacali

10 butnari

1 bancher

5 bucătari

2 berari

5 biliargii

1 băibăcar (băibărăcar — care face băibărace, haine speciale)

1 brudinar (podar)

28 casapi

¹⁾ Pentru o mai expresivă evidență a datelor statistice, s-au alcătuit și cîteva diagrame, care însă e greu a fi redată aici.

- 2 căldărari
- 81 ciubotari, papucii, pantofari
- 8 cușmari
- 154 cîrciumari
- 3 cafengii
- 5 calfe de prăvălie (și vînzători)
- 1 cheingiu (meșter argintar ?)
- 10 cherestegii
- 2 cavafi
- 7 cepragari, potcapieri, șapcari
- 22 caretăși și harabagii
- 5 cofetari
- 7 cojocari
- 1 cărbunar
- 52 croitori
- 4 comisioneri
- 3 ceauși
- 1 consul
- 8 ceasornicari
- 1 cărămidar
- 2 camardinari
- 1 cazaciu (negustor de băuturi rusești)
- 4 curelari
- 2 covariu, covaliu (fierar)
- 28 dascăli, învățători, belferi, tîlmaci
- 9 doctori
- 4 dulgheri
- 5 făclieri
- 3 franzelari
- 1 fînaragiu
- 6 fierari
- 8 făinari
- 2 frînghieri
- 1 gramatic
- 7 giuvaergii
- 1 grubariu (termen necunoscut)
- 6 giambași
- 1 cu galanterie
- 9 hangii, tractirigii

- 4 hahami
- 1 maistru de humărie
- 1 fabricant de iuft
- 1 fabricant de sticlă
- 17 lăcătuși
- 105 lipscani
- 1 lînar
- 5 lucrători
- 1 lefticar (de la left — salbă, bijuterie)
- 9 lemnari
- 1 limonagiu
- 10 morari
- 1 mazil
- 3 mărgelari
- 4 mătăsari
- 2 mumgii (lumînărari)
- 9 muzicanți, lăutari
- 1 meseriaș
- 3 mindirigii
- 11 muncitori, mahali (hamali)
- 10 cu matrapazlicul (traficanti)
- 2 fabricanți de macaroane
- 159 negustori și dughengii
- 66 negustori de vite
- 1 negustor de (lucruri) antice
- 2 negustori de păcură
- 1 negustor de ceară și miere
- 2 negustori cu sloboda
- 1 negustor de cărți bisericești
- 12 olari
- 30 oieri, păstori, ciobani, scutari
- 101 pietrari
- 95 precupeți
- 7 pălărieri și fabricanți de pălării
- 85 plugari, grădinari, agricultori
- 7 pescari
- 12 pitari, franzelari
- 5 pînzari
- 12 postavari

- 1 pravilist (de la Pravilă)
- 1 perucher
- 1 pădurar
- 1 proprietar
- 2 profesori
- 1 polobocar
- 1 preot
- 77 rachieri, holercari, vutcari
- 2 rufetași (membru al unui rufet)
- 7 rotari
- 2 fabricanți de rachiu
- 1 rentier
- 1 răzăș
- 12 cu șafirlicul, șufar (cel ce supraveghează cirezile de vite)
- 24 sticlari
- 1 simigiu
- 20 slugi și slujitori
- 10 săhăidăcari, saidacari (pielar)
- 4 slujbași
- 41 stoleri
- 9 spițeri
- 2 șlicari
- 3 sufragii
- 1 șelar
- 2 solănari (meșteri pielari)
- 1 staroste la Cămara gospod
- 2 sitari (sită)
- 1 cu statui de ipsos
- 1 cu strune de vioară
- 2 staroste de „jidovi“
- 1 soponar
- 4 tinichigii
- 19 telali
- 6 toptangii
- 31 teslari
- 4 tăbăcari
- 11 tabacgii, tutungii
- 1 tufeciu (armurier)
- 2 trăistari

1 taingiu
 1 tălpălar
 7 vătavi de moșie și vechili
 8 velniceri
 1 vânător
 2 fabricanți de vată
 1 veselitor de oameni
 6 vizitii
 1 vier
 27 zarafi
 260 fără a li se arăta ocupația.

De asemenea, am alcătuit tabelul statistic al locului de origine a sudiților. Sînt 2.282 persoane, provenind din 22 țări și provincii și nenumărate orașe. Iată-le :

20 din Austria ¹⁾	
4 din Triest	
3 din Viena	total 27
91 din Transilvania	
89 din Brașov	
7 din Cluj	
5 din Făgăraș	
5 din Sibiu	
16 din Siliștea	total 213
6 din Anglia	total 6
1 din Belgia	total 1
16 din Bulgaria	total 16
34 din Germania	
6 din Berlin	
3 din Bavaria	
6 din Saxonia	
39 din Prusia	total 88
72 din Cernăuți	
111 din Suceava	
200 din Bucovina	total 383
105 din Moldova	
94 din Botoșani	
20 din Focșani	
6 din Galați	

¹⁾ Nu se specifică localitatea.

10 din Iași	total 235
15 din Banat	total 15
228 din Galiția	
37 din Brod	
36 din Camenița	
13 din Horodincea	
9 din Podolia	
10 din Rașcov	
58 din Sniatin	
54 din Tesmenița	
3 din Tamarova	total 448
33 din Grecia	
12 din Corfu	
2 din Tesalonic	
3 din Trapezunt	
5 din Cefalonia	
4 din Ianina	total 59
12 din Serbia	
3 din Carloveț	
4 din Lubliana	total 19
82 din Rusia	
67 din Basarabia	
4 din Iampol	
3 din Jitomir	
93 din Movilău	
38 din Chișinău	
14 din Ismail	
5 din Tulcin	
9 din Dubăsari	
7 din Odesa	total 322
2 din Danemarca	total 2
4 din Elveția	total 4
26 din Franța	total 26
12 din Italia	total 12
75 din Polonia	
18 din Liov	
16 din Warșovia	
20 din Stanislav	total 129
10 din Muntenia	total 10

14 din Turcia	total 14
26 din Ungaria	total 26
259 fără localitate	total 259
Total general 2282	

În sfârșit, cu același indice am putut alcătui graficul sudiților după naționalitatea de origină.

Sînt 2282 persoane, aparținînd la 21 de națiuni :

1 olandez
1 danez
1 caramanlu
2 săcui
2 sași
3 elvețieni
5 saxoni
11 italieni
18 lipoveni
26 francezi
26 bulgari
42 unguri
52 prusieni
66 sîrbi
94 nemți
97 poloni
108 greci
135 armeni
170 ruși
327 romîni
847 evrei
259 fără naționalitate

2282 în total.

În legătură cu aceste date s-ar putea alcătui o hartă, în care să se arate, prin săgeți desenate, adevărate roiuri ale sudiților în orașele Moldovei.

Pentru exemplificare vom arăta că în ținutul Neamț, cei 41 sudiți austrieci sînt veniți — 10 din Brașov, 16 din Săliște de lîngă Sibiu, etc... Cei mai mulți s-au stabilit ca negustori în Piatra și, mai ales — cei din Săliștea — ca oieri (țuțuieni) în împrejurimile Tîrgului Neamț.

Desigur, în acest fel, s-ar putea urmări drumul majorității sudiților și s-ar vedea, grafic, locul lor de proveniență.

Sînt și alte elemente care mai pot fi culese din această catagrafie.

Iată cîteva :

Din 2282 sudiți se precizează că numai 1646 sînt căsătoriți ; dacă arătarea ar fi exactă, numărul femeilor se poate aduna la al bărbaților și obținem astfel cifra de 3928 sudiți total. Numărul femeilor trebuie să fi fost însă cel puțin 2000.

Catagrafia precizează numărul copiilor numai la 684 familii, care ne dau un total de 2066 copii, deci o medie de trei copii de familie. Și dacă am socoti că aproximativ ar fi fost 2000 familii, am fi avut un număr de 6000 copii.

Iar în privința ocupației lor și a comerțului, avem de asemenea știri interesante :

„Scutari pentru oi străine ; are și a sale“ (61/19).

„Neguțători de feliuri de mărfuri suptiri, evropienești și turcești în boltă de piatră“ (75/22).

„Marfă de Viena“ (170/46).

„Marfă de Lipsca“ (171/46).

„Staroste la Camara gospod“ (216/57).

„Nu face alt alișveriş, de cît știind carte moldovenească „tălmăcește jidovește“ (318/83).

„Făcători de inele“ (337/83).

„Cu inele și cercei“ (346/90).

„Gramatic“ (478/123).

„Rufetaș prin slujbi“ (28/139).

„Staroste de sudeți“ (154/171).

„Ciasornicar (liah), iar leșește nu știe nici ca cum“ (337/217).

„Neguțător de băcălii, din picioare“ (345/219).

„Lucrător la butci“ (10/224).

„Protectorul sudiților prusăști“ (13/225).

„Făcător de chipuri de ipsos“ (25/228).

„Negustor de chereste și altile, cu care merge în Țarigrad și aduce de acolo alte lucruri mici“ (8/240).

„Meșter de tabac“ (6/240).

„Lăcătuș“ (îl cheamă Pistol — 37/254).

„Veselitor de oameni“ (62/260).

„Șăde la odaia ce o are, orîndari“ (27/277).

- „Barușnic de holercă“ (32/290 — misit de rachiuri).
 „Ciubolari nemțasc“ (86/304).
 „La meșteșugul solănăriei“ (124, 25/312 — pielărie).
 „Precupețește cai și vite albe“ (134/314).
 „Logofăt la starostele K. K. Aghenții din Botoșani“ (166/322).
 „Șufar la“ (cutare, 174/324), (șufar la cireada cuiva).
 „Șufar la alți negustori“ (185/326).
 „Se indelețnicește cu cofitul căldărilor“ (14/352).
 „Ține odăi aice în Moldova, pe moșia Puțurenii și Bivolari — stărbu fără de sat, în ținutul Dorohoiului“ (50/373, 54/374, 55/374).
 „Are herghelie **tamazlic** și **neguțătorie de boi**, să află purtătoriu de **griță**; **Ciornez** șufărul său“ (52/373).
 „Neguțătoria lui cu vite albe“ (13/384).
 „Dascălia; au fost și staroste de sudeți“ (10/407).
 „Fabricant de farfurii“ (2/402).
 „Starostele sudeților din Bacău“ (era Ion Bolfu — 21/460).
 Briașla cazacliu“ (9/467).
 „Meșter la fabrica sticlăriei de la moșia Comănești“ (37/464).
 „Controlor la huscărie“ (4/471 — huscă, sare fabricată).
 „Toptangiu cu marfă de Țarigrad“ (9/475).
 „Briașla: altă nu are decât să sfădește cu lăcuiitorii satului și pe unii îi supără mult, și cit poate be“ (32/514).

Catagrafia conține și importante elemente toponimice, atât din cuprinsul orașelor, cât și de pe întinsul Moldovei.

Dăm câteva exemple, pentru Iași mai ales:

Podul Roș (32/140), Podul m-rei sf. Vineri (154/171), Podul Albineț (201/54), Podul de Piatră (40/13), Podul de Lemn (23/138), Podul Vechi (1/4), Podul Lung (16/7), Ulița fînăriei vechi lângă Agenție (5/5), Ulița Acoperită (6/5), Ulița sf. Vineri (8/5), Ulița Nemțască (23/9), Ulița Sărăriei (20/8), Ulița sf. Necula: cel Mare (44/14), Ulița Rusească (53/17), Ulița Mare (76/22), Ulița Morii (399/103), Tatarăși (4/4), Muntenimea de Sus (11/6), **Moara de Vânt** (24/138), Beilic (269/200), Muntenimea de Gios (187/50), Tg. de Sus (10/6), Tg. Cucului (14/7), Tg. Făinei (174/47), Tg. de Gios (100/28), Tg. Galata (145/40), Tg. Făinei vechi (184/49), Păcurari (59/18), Hanul Unguresc (89/26), In Humărie (87/154), Pe loc domnesc (301/208), Poarta Curtii Gospod (102/158), Mahalaua Albineț (236/191), Mahalaua Rufeni (331/215), Mahalaua Ciurchi (61/19), Mahalaua Bărboi (92/26), Mahalaua Broșteni (103/29); Ma-

halaua Hulpiei (134/37), In Meidean (116/32), La Ferede (194/52), In Iarmaroc (203/54), la Berărie (239/63), în Carvasara (478/123).

De asemenea și în celelalte orașe, se arată astfel de informații :

Tg. Oalelor, Botoșani (30/290), Mahalaua Armenească, Botoșani (33/295), Podul Vărăriei, Botoșani (109/309), Podul Hrisoverghi, Botoșani (156/320), Mahalaua Hîrbarilor, Tg. Neamț (4/423), Mahalaua Moreni, Roman (6/430), Mahalaua Armenească, Roman (42/439), satul Odaia pe moșia Răchitoasa, Tecuci (15/498), Moara Brașovanului, Tecuci (5/503), Vadul Ungurului, Covurlui (18/511), Moșia Odaia Bursucarului, Tutova (36/527), Ulița Ungurească, Tecuci (6/530), satul Tg. Nou la Neamț (491/126).

Aflăm știri, deseori și despre dregătorii timpului, cu care acești sudiți aveau legături, cum și despre moșiile lor :

T. Balș — vornic, Al. Cantacuzino — vornic, Atanasie Gane, Dumitrache Gane, Iorgu Ghica — hatmani, Iordache Ghica, Banul Hermeziu, Crupenschi, Locman farmacist, Mavrocordat, Mano, Miclescu, Negre Petrache, Palade — vornic, Ralet, Sturza, Zosin...

Și, desigur, tot așa de importantă este catagrafia și pentru studierea onomastice și a originii multor familii azi deplin românești aci în Moldova.

Iată câteva exemplificări :

Iordachi Alcaz, Gafenco, Comarnescu, Grig. Frătiță, Pal, Plastara, Gh. Vasilcovschi, Cornățeanu, Flechtenmacher, Triandaf, Hurmuzachi, Crupenschi, Pielealbă, Șiadbei, Clopoțel, Herescu, Goilav, Hulubei, Mălinescu, Sfetea, Șt. Triancu — arman (ulița Blănarilor).

Se desprind, uneori, înșfîșit și informații istorice :

— „La 1819, purcîgînd de la Palma și mergînd la Țarigrad, au dat peste răzvrătire și tot cu aceeași corabie s-au întors la Galați și stînd acolo puțin, au venit la Iași și de aici au trecut peste Prut“ (28/228). Fusesse rînduit de ambasadorul prusiac din Țarigrad „consul la ostroavele Patmos, Rodos, Stanto, Samos și celelalte de prin pregiur“.

„Arată că s-au aflat în slujbă oștinească în vremea excelenței sale prințului Coburg la 1788... are titlul de căpitan de arnăuți“ (37/370).

Etc...

Sper să fi putut scoate în evidență, în această expunere analitică, aspectele mai importante pe care le oferă Catagrafia sudiților din Moldova, pe anii 1824—25.

Desigur, se mai pot face completări, se mai pot scoate lucruri noi. Dar mai ales, problema aceasta poate fi mult completată cu alte date din diverse publicații, și mai ales din Arhivele Statului, unde se găsesc destule dosare de judecăți ale sudiților din diferite părți ale țării.

Voi aminti în treacăt că Regulamentul Organic are un articol special pentru reglementarea situației sudiților, reeditînd lucrurile cunoscute, cerînd alcătuirea catagrafiilor și atrăgînd atenția asupra abuzurilor la care se dedau unii din ei.

Abuzurile acestea — catahrisis — au dus însă curînd la desființarea sudiților și în Arhive avem cîteva dosare¹⁾ purtînd titlul „desființarea sudiților“ începînd cu anul 1845.

¹⁾ Citate mai sus.

III

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL ARHIVELOR

I. CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ARHIVELOR PÎNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI XVIII

Cred necesar să subliniez că în timp ce o sumă de științe — ca istoria (politică, socială, economică), lingvistica, istoria literaturii și a culturii în general — se sprijină tot mai mult pe vechile documente și arhive, în care și-au găsit un bogat izvor de informație, materialul arhivistic însuși nu-și are încă o istorie proprie. Cercetătorii științelor de care am amintit l-au folosit și îl folosesc din ce în ce mai mult în alcătuirea studiilor lor, fără să se preocupe de viața acestui material, atât de important și de prețuit azi, care a străbătut pînă în zilele noastre prin cele mai grele întâmplări ale veacurilor trecute.

Vechimea arhivelor la noi nu se poate stabili cu exactitate. E sigur însă că necesitățile sociale și-au creat, întotdeauna, din cele mai vechi timpuri, instituțiile de care aveau nevoie. În această ordine de idei, în primul rînd, stau necesitățile economice ale unei colectivități sau ale țării întregi.

Astfel, odată cu organizarea administrativ-politică a Moldovei, facem cunoștință cu existența unei cancelarii domnești organizate, de unde ieșeau acte de guvernare — interne și externe.

Cel mai vechi document cunoscut pînă azi în Moldova este din 3 iunie 1374 și e dat de voievodul Iurg Coriatovici. Prin el se confirmă panului Iacșa Litavor stăpînirea pe satele Vlădiciu și Zăbrăuți, ca răsplată pentru vitejia de care a dat dovadă în luptele cu Tătarii¹⁾.

Deși autenticitatea acestui document este îndoelnică și existența voievodului Iurg Coriatovici a fost contestată²⁾, acestea nu au mare importanță pentru scopul nostru, căci după actul menționat vin altele

¹⁾ M. Costăchescu, **Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare**, vol. I, Iași, 1931, p. 1—11.

²⁾ Discuțiile pro și contra în această chestiune, sînt actualizate de Victor Motogna în articolul „**Pomelnicul de la Bistrița și cel dinții domni al Moldovei**” (în revista **Insemnări Ieșene** din 1 aprilie 1939, p. 107—113).

și altele, ieșite din aceeași cancelarie moldovenească de care s-a amintit.

Din cele mai vechi timpuri, cancelaria aceasta era condusă de marele logofăt. El era șeful cancelariei. Dirija lucrările, „învăța“ pe dieci să scrie, „lega“ la act pecetea cea mare sau mică — iar mai târziu o aplică în tuș, pe ceară, sau sub formă așa zisă „timbrată“. E arhicunoscută formula de încheiere a documentelor noastre „...am poruncit credinciosului nostru pan (numele), logofăt, să scrie și să lege pecetea noastră la această carte a noastră...“

Inutil, cred, să dau aici măcar câteva nume de vestiți mari logofeți, conducători de cancelarie domnească. Ei sînt prea cunoscuți celor care studiază vechile noastre documente.

Cînd activitatea politică, administrativă și diplomatică a domniei s-a mai intensificat, alături de marele logofăt, au apărut și alți dregători — logofătul al doilea și logofătul al treilea.

Scriitorii din subordinile acestora erau diecii, gramaticii, pisarii, uricarii — termeni care cred că înseamnă unul și același lucru. Ei erau caligrafi meșteri al căror scris îl admirăm de altele ori. Alături de ei, sau adesea ei înșiși, erau copişti de frumoase manuscrise și tîlmacii pentru opere culturale sau corespondență cu străinătatea. Cancelaria moldovenească a utilizat așadar acei dieci și grămatici, specialiști în limbi străine — slavă, latină, greacă, polonă, ungară, turcă etc... Numărul lor este impresionant.

Dar nu se reducea totul la cancelaria domnească. Țara avea o ierarhie administrativă. În afară de domn și de marii dregători care îi formau în mod obișnuit curtea — logofătul, vistiernicul, postelnicul, spătarul, comisul și alții — cunoaștem pe cei doi mari vornici: de țara de sus și de țara de jos. Apoi pe ispravnicii care conduceau majoritatea ținuturilor sau pe vornicii (de Botoșani, Suceava și Vrancea), pe starostii (de Cernăuți și Putna), pe serdarii (de Lăpușna și Orhei), pe portarii de cetăți și alții.

Orașele erau conduse de șoltuzi cu 12 pîrgari, de pîrcălabi etc.

E sigur că toți acești dregători, mai mari sau mai mici, au avut o reședință — un „scaun“ — anume și au fost creatori de arhive. Ei au primit porunci de la Domnie și au dat răspunsuri, au judecat — împărțind dreptatea și aplicînd pedepe...

La 1569, un zapis de vindere-cumpărare se face la Cotnari, dina-

întea șoltuzului¹⁾ și a 12 pîrgari „care stau la masă“. Deci, la reședința din Cotnari se aflau, în acel moment, toți membrii Sfatului orășnesc și între martori era și marele vătav de Suceava care și-a pus pecetea.

Statornicia unui scaun administrativ este des menționată în documente.

Astfel, la 1580 septembrie 1, șoltuzul Nicoară cu 12 pîrgari arată că a venit „înainte scaunului nostru din tîrgul Baia“ egumenul m-rei Rîșca de i s-a întărit cumpărătura unei moșii²⁾. La fel, în 1589 martie, e menționat scaunul tîrgului Roman, unde iau parte pîrcălabii și șoltuzul cu 12 pîrgari³⁾. La Ocne încă era o reședință⁴⁾ unde un datornic pentru sare a fost „tras la județ dinaintea scaunului“, la 22 iunie 1690.

Se mai menționează în 1597 scaunul lui Berciu, vătah de Suceava⁵⁾ și al lui Vascan vatah din Dulcești, care arată „cum au venit la mine în scaon“ doi oameni de au făcut o tranzacție⁶⁾.

În sfîrșit, pentru a nu înmulți prea mult exemplele, voi arăta că Vasile mare logofăt scria: „dat-am cartea noastră boierilor mării sale lui vodă, lui Gheorghiță Manole vornic de poartă“... să meargă la Drăgești spre a face o cercetare hotarnică. Porunca⁷⁾ se încheie cu cuvintele: „aceasta scriem și altfel să nu fie“.

În toate aceste exemple, vedem niște dregători — unii mai mici, alții mai mari — cu activitate de cancelarie publică, și în actele lor, uneori, o influență a formularului domnesc, ca aceea din porunca marelui logofăt Vasile.

Exemplele pot fi înmulțite.

Vornicii de poartă, mai ales, au avut o intensă activitate. Ei nu erau numai executorii unor porunci, ci și organele puterii executive, cu deplină autoritate, în ierarhia statului feudal.

De la unii din dregătorii aceștia, ne-au rămas și știri despre anumite proceduri, ca acele cărți de zi sau „hîrtie de zi“, adică citațiile de azi sau mandatele de aducere, menționate la anul 1619⁸⁾ sau la 1635⁹⁾.

1) Arh. St. Iași, Doc. P. 464/2.

2) Ghibănescu, Surete... XXI, p. 109.

3) Ghibănescu, Surete... XX, p. 11.

4) Ghibănescu, Surete... V, p. 79.

5) Ghibănescu, Surete... II, p. 222.

6) Ghibănescu, Surete... XX, p. 47.

7) Arh. St. Iași, Doc. P. 449/17 (o transcriere într-o condică, fără velet).

8) Ghibănescu, Surete... II, p. 99.

9) Ghibănescu, Surete... III, p. 180, 181.

Alături de acești dregători și de alții ca ei, de pe întreg cuprinsul țării, ale căror arhive s-au pierdut demult — dar e sigur că au existat, de vreme ce găsim asemenea material, în unele orașe transilvănene (Bistrița, Sibiu, vechiul Brașov etc...) — trebuie să menționăm, tot în această ordine de idei, activitatea arhivistică a mănăstirilor, a breslelor, a ocnelor.

Cîteva exemple, care ne stau momentan la îndemînă, ni se par suficiente pentru susținerea punctului nostru de vedere.

1. În cartea domnească din 31 august 1458, dată de Ștefan cel Mare mănăstirii Moldovița¹⁾ pentru privilegiul de a lua ceara de la cîrciumile din orașul Baia, se arată că cei ce vor deschide cîrciume în acel oraș și nu le vor înscris în „catastihul” mănăstirii vor plăti o gloabă de 20 zloți și li se va confisca băutura... șoltuzii, pîrgarli, vornicii, să nu se amestece la strîngerea acestor dări în Baia.

Dajdia cerei — ca atîtea alte dăjdii — e cunoscută pe tot cuprinsul țării. E interesantă însă pomenirea catastihului mănăstirii Moldovița, pentru că ne duce cu gîndul la existența unei cancelarii — a unui început de arhivă. Căci mănăstirile, destul de multe în timpul acela, aveau averi mari, adevărate latifundii, cu sate locuite, cu venituri mari, a căror socoteli trebuiau ținute exact. Pentru exemplificare cred că e suficient să citez documentul din 11 iunie 1428²⁾ prin care domnul Alexandru cel Bun înzestrează mănăstirea Bistrița cu nu mai puțin de 59 sate cu biserice și curți, unele de piatră, din ținuturile Neamț, Bacău, Roman și Suceava. Astfel de averi trebuiau administrate, și o bună și folosită exploatare a lor nu se putea face fără o cancelarie cu scriptele trebuitoare, ceea ce în mănăstiri nu era deloc greu de realizat, cunoscut fiind faptul că aici era școala dărilor și copiștilor.

2. Cunoaștem un document din 14 mai 1587 dat mănăstirii Pobrata, de către Petru Șchiopul, ca să-și stăpînească satul Protopopeni din ținutul Suceava. În acest act se menționează existența unui document de danie de la Petru Rareș — deci dintre 1527-1538 sau 1541-1546 — în care se vorbește de o datorie de 3000 aspri, rămasă din sama Ocni și pentru care s-a luat satul de la Eremia fost gumenic³⁾.

¹⁾ I. Bogdan, **Documentele lui Ștefan cel Mare**, vol. I, p. 16—18 și Gh. Ghibănescu, **Urlicarul**, vol. XVIII, p. 26—29.

²⁾ Cf. revista **Cercetări Istorice** (Minea), anul VIII—IX, nr. 1, p. 200.

³⁾ Acad. R. P. R., Documente privind istoria Romîniei, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 357.

Vedem deci că a existat o „samă a Ocni” în timpul lui Petru Rareș. E sigur că a fost și mai înainte. Aceasta înseamnă o exploatare intensă și organizată, care nu se putea face fără anumiți dregători — sameșii, cămărașii și alți slujitori — și fără funcționarea unei cancelarii, așa cum se constata la ocnele din Transilvania, unde s-au păstrat arhive încă din secolul XIII.

O condică asemănătoare, numită însă „catastih”, a existat sigur în orașe. Rolul ei era de a se înscrie tranzacțiile locale — actele de transmisiunea proprietății. Existența acestei vechi unități arhivistice — catastihul tîrgurilor — este confirmată în multe documente din trecut.

Astfel, într-un act de la Petru Șchiopul dintre anii 1584—1587, se arată că s-a vîndut o vie în Dealul Domnesc, cu crame, cu teasc, cu pivniță de piatră, cu grădină și livadă, ce era trecută în catastihul orășenesc din tîrgul Hîrlău ¹⁾ „cum este obiceiul”.

Cîțiva ani mai tîrziu, la 21 iunie 1589, apare în documente catastihul tîrgului Trotuș, amintindu-se și de pierderea unor acte vechi în timpul lui Alexandru voievod ²⁾.

Avem apoi mențiuni despre existența, la 1598, a catastihului din tîrgul Cotnari ³⁾, iar la 1617, cînd se trec în el proprietățile lui Nestor Ureche, se arată că sînt scrise în catastihul tîrgului după vechiul obicei ⁴⁾.

Pentru orașul Iași, catastihul e menționat ⁵⁾ într-un document din 20 octombrie 1602, în care se arată că Gligorcea șoltuzul, cu 12 pîrgari, au „scris după străvechiul obicei, în catastihul orășenilor, ca de acum înainte să nu mai aibă treabă nimeni cu acel loc”. După 20 de ani aproape, altă știre ne arată că la 15 martie 1620, casele lui Vitold logofătul s-au vîndut lui Nicoriță mare vornic. Ele au fost pe Ușița Ungurească și s-au scris în catastihul orașului Iași, după obiceiul din zilele cele vechi ⁶⁾. Mai departe, șoltuzul arată că „apoi am făcut cartea noastră ca să fie de credință și am pus și pecetea orașului ⁷⁾”.

1) Acad. R. P. R., **Documente privind istoria Romîniei**, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 236 și 239.

2) Ibid., p. 432.

3) Ghibănescu, **Surete...** XXI, p. 134.

4) Ghibănescu, **Surete...** II, p. 171.

5) Acad. R. P. R., **Documente privind istoria Romîniei**, veacul XVII, A. Moldova, vol. I, p. 62.

6) **Arhiva Istorică a Romîniei**, II, p. 181—182.

7) Ghibănescu, **Urticatul**, XXIII, p. CII.

Funcționarea cancelariei șoltuzului este destul de clară în această laconică relatare a documentului citat.

Alte catastihe, ale altor orașe, își au de asemenea confirmată existența: în târgul Suceava la 1644¹⁾, în târgul Hîrlău la 1646²⁾ etc...

Au existat, deci, sigur arhive ale târgurilor administrate de șoltuzi și de pîrgari. Din nenorocire, însă, nu avem cunoștință că s-ar fi păstrat catastihul vreunui vechi oraș moldovenesc. Importanța lui ar fi extraordinară. Ne-ar arăta transmisiunea proprietății, numele tuturor proprietarilor, fluctuația valorii funciare, ne-ar oferi date pentru statistica demografică...

Catastihurile și sămile sînt, deci, cele mai vechi piese arhivistice care au existat, cu caracter public, privind organizarea vieții economice a unei colectivități.

3. Nu știm să fi existat la Divan, înainte de jumătatea secolului XVIII, o condică în care să fi fost trecute documentele eliberate persoanelor particulare și actele publice. Dacă acest lucru s-ar putea dovedi, ar fi o probă din cele mai importante despre organizarea complexă a arhivelor în vechime. Un semn de întrebare ne rămîne totuși, de ce găsim, mai ales în timpul lui Ștefan vodă Tomșa, documente în dublu exemplar, cînd se știe că beneficiarul actului n-avea nevoie decît de unul sigur?

Un indiciu tîrziu că s-ar fi păstrat, totuși, ceva — un sistem de evidență — la cancelaria domnească se desprinde din formula de încheiere a unei cărți din a treia domnie a lui Mihai Racoviță vodă (1716—1726), în care se arată³⁾, că este a zecea carte". Deci, sigur, măcar în acest timp, se ținea o socoteală într-o condică a tuturor documentelor ieșite din cancelaria domnească — înainte de C. Mavrocordat.

4. Domnia lui Petru Șchiopul ni se pare deosebit de însemnată pentru dezvoltarea arhivelor, căci din timpul ei avem cîteva piese arhivistice de mare importanță:

Catastihul mănăstirii Galata, datat 25 noiembrie 1588 (7097), e scris în parte de însuși Petru Șchiopul și în el se înșiră averile mănăstirii — covoare, veselă, unelte, odoare, veșminte, cărți, bucate (adică vite), pîine, cai, oi, fin stupi, sate, moșii, instalații industriale

1) Arh. St. Iași, P. 349/17.

2) Ghîbănescu, *Surete...* V, p. 57.

3) Arh. St. Iași, Doc. P. 333, p. 665.

(mori, pive, vultori) și alte acareturi. Actul — un inventar ¹⁾ — s-a alcătuit la schimbarea unui stareț și cuprinde o avere considerabilă, la a cărei realizare, desigur, nu puțin au contribuit robii, poslușnicii și alți locuitori dependenți de moșiile mănăstirii care era „închinată”. Manuscrisul e deosebit de important și fiindcă e scris în limba română.

5. De la același domn ne-a rămas „Catastihul de cisle de țărani ²⁾”, de la toate ținuturile și curtiani și vataji și neamiși și popi”. E datat 20 februarie 1591 (7099). Sînt 22 ținuturi arătate pe nume. Pentru fiecare se arată situația în felul următor :

Iași :	2270 țărani istov
	482 curtiani
	279 niamiși
Neamț :	2525 țărani istov
	558 săraci
	283 curtiani
	56 niamiși
	16 vătăși
	128 popi

Etc...

Total pe țară, cisle țării :	36543 oameni
	1417 popi
	3948 curtiani
	629 vătăși
	3020 neamiși
	46860 cu toții.

(serie însuși domnul)

Socotim această importantă piesă arhivistică scrisă tot în limba română, de o valoare nemăsurată. Intii, este cea mai veche lucrare statistică a Moldovei. Categoriile sociale arătate aici nu pot fi toate lămurite. Nu se știe sigur încă se înseamnă săraci ³⁾ și țărani istov, ce înseamnă curteni și nemeși. Dar ce va fi reprezentînd totalul de 46860 ? Desigur nu suflete, adică populația totală a țării, ci

¹⁾ Republicat în **Documente privitoare la istoria Romîniei**, vol. cit., p. 402 și urm.

²⁾ Acad. R. P. R., **Documente privind istoria Romîniei**, veacul XVI, **A Moldova**, vol. IV, p. 4—6.

³⁾ După redactarea acestei lucrări am luat cunoștință de apariția studiului prin care cercetătoarea V. Costăchel încearcă să lămurească categoria socială a „săracilor” (Cf. Studii și referate privind istoria Romîniei, partea I, p. 753).

numai bărbații, sau poate numai unitățile birnice. Ori cislele? Nu putem ști precis.

În sfârșit, tot de la același domn, avem un „catastih amintitor a toată goștina oilor, cîte oi s-au găsit de fiecă ținut, și cîți gelepî și casapi le-au luat, fie pe aspri noi, fie pe aspri vechi“. Data acestei piese arhivistice, scrisă grecește, este 12 mai 1591. Se arată, pe ținuturi, după cisle, numărul oilor, valoarea lor, numele negustorilor ¹⁾. Astfel, un exemplu: ținutul Neamț — „a găsit cîsla 6361 de oi, în aspri noi cu cîte 29 aspri, iar în aspri vechi cu cîte 37. A luat Kurt ienicerul 3112 oi cu cîte 29 aspri. Se ridică la 90248 de aspri. A luat Toader Magheros pe aspri noi 580 de oi cu cîte 29 aspri — fac 16820 aspri“.

Catastihul este deosebit de important, pentru oierit, pentru istoria monetelor și a felului cum se făcea comerțul. Ce-or fi însă acele „case“ ale ținuturilor, de la care se luau multe oi? Stîni, sau e vorba de autoritatea fiscală care strîngea goșlina în natură?

Vama țării ținea, de asemenea, socoteli amănunțite pentru veniturile ei. Desprindem acest lucru dintr-o mărturie ²⁾ a lui Luca Stroici și alții, din aprilie 1593.

6. Sub Mihai Viteazul — în scurtă sa domnie moldoveană — se cunoaște o vie activitate în toate compartimentele vieții sociale. La Iași s-a ținut un sfat cu bătrînii boieri ai țării, iar la Suceava un sinod bisericesc. În acele împrejurări s-au redactat, desigur, anumite acte publice. Nu ni s-a păstrat decît hotărîrea sinodului înscrisă în condica Mitropoliei în care se transcriau anumite hotărîri ³⁾. Din ea nu ni s-au păstrat „decît niște fragmente“ ⁴⁾.

Poate că voievodul țărilor romîne să fi luat și alte măsuri generale — fiscale și economice, așa cum a făcut atunci și în Transilvania, unde a dat ordin în 1599 să se facă o statistică a țării, care e cunoscută sub titlul „Catastihul țării Ardealului de pre judeațe și vamele și ocele. Veleat de la Adam 7108, de la nașterea lui Hs. 1599, octombrie 13 zile. Să se știe țara Ardealului cu judeațele și cu venitul, cîtă iaste...“

¹⁾ Acad. R. P. R., Documente privind istoria Romîniei, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV, p. 19—27.

²⁾ Ibid., p. 76.

³⁾ Loc. cit., p. 291—292.

⁴⁾ N. Iorga a publicat „Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei“ după original (Cf. Buletinul Comisiei istorice a Romîniei vol. III, p. 1—42). Această condică începe la 27 octombrie 1750 și, desigur, continuă o condică mai veche, aceea amintită mai sus, care s-a pierdut.

Actul de extremă importanță din toate punctele de vedere, e scris în limba romînă ¹⁾.

În orice caz, din cele 8—9 documente cunoscute, emanate din cancelaria ieșană a lui Mihai Viteazul, întărite cu pecetea nouă, cu stemele tuturor țărilor romîne, se poate trage o concluzie asupra unei activități intense în domeniul diplomatiei moldovenești.

7. Mai tîrziu, Gheorghe Ștefan vodă judecă la 11 mai 1659 un proces între Neculai Buhuș biv clucer și un vecin al său din Docolina, care fugise sub pretext că se înscrisese la oștire ²⁾. Domnul a dat rămas pe vecin, fiindcă „l-am căutat la catastih și nu l-am aflat călăraș, ce umblă fără ispravă, fugind de vecintătate“.

Avem, deci, o confirmare sigură a existenței unei piese arhivistice în care erau înscrise călărașii — ostașii de atunci. Vedem astfel că nu numai necesitățile economice au fost singurele creatoare de arhive în vechime, ci și alte cerințe ale timpului.

8. Un document de la Duca vodă, din 21 septembrie 1680, menționează existența unor slujhași — hîrtieri, deci și a hîrtilor adică a arhivelor, precum și o situație centralizatoare, numită tabla Visteriei ³⁾. Iată textul: „Dat-am cartea domniei miale slugii noastre lui Mihălache stolnicul și altor oameni din sat din Băloșești, să fie volnic cu cartea domniei miale a trage pe un Gligori ce-au luat hîrtie de la hîrtiari și s-au pus din Băloșești și apoi n-au vrut să dea la alte dări cu Băloșeștii, ce împlă fugind; și au Băloșeștii și hîrtie de la hîrtiari pe cum s-au pus din Băloșești și l-au căutat și la tablă în Visterie și tot s-au aflat scris din Băloșești, precum au și pecetluit de la Vistiiarnicul cel mare...“

„Pecetluitul“ era extrasul Visteriei, trimis la locui de impunere și care trebuia executat. În secolul XVIII cunoaștem pecetluitul roșu, care era actul de impunere pentru străinii veniți de peste hotare ⁴⁾.

9. De la bresle avem păstrat Catastihul breslei blănarilor și a cojocarilor din Suceava, reînnoit la 1 ianuarie 1673. Este un act scris în limba slavă ⁵⁾, care începe cu un text de reglementare juridică a

¹⁾ N. Iorga, **Documente nouă, în mare parte romînești, de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul** (Analele Acad. Rom. XX, p. 455 și T. Al. Stolanovici, **Analele Statistice**, I.

²⁾ N. Iorga, **Studii și documente**, V, p. 33.

³⁾ Arh. St. Iași, Doc. P. 235/6 și alt document asemenea, în Ghilbănescu **Ispisoace și Zapise**, vol. III, p. 106.

⁴⁾ Arh. St. Iași, Ms. nr. 65, p. 318. Pecetluitul însă e menționat cu mult înainte (Cf. actul din 1592, iulie 20 în Acad. R. P. R. **Documente privind Istoria Romîniei**, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV, p. 58.

⁵⁾ E. Pavlescu, **Economia Breslelor în Moldova**, p. 65 și 503.

breslei, după care urmează un lung pomelnic de nume ce poate servi ca izvor de informație istorică a breslelor — cine sînt meseriașii, numele lor, originea etnică.

Mitropolia Moldovei a avut și ea o bogată și valoroasă arhivă. Aici se păstrau însemnatele hrisoave sobornicești — acele cu caracter legislativ general pentru țară, precum și actele politice ale țării. Domnii se schimbau des, dar mitropoliții erau pe viață. Ei păstrau deci actele țării. Știm că la 1673, cînd mitropolitul Dosoftei s-a refugiat în Polonia, a luat cu el și unele din cele mai însemnate documente din Mitropolie, care apoi nu s-au mai întors niciodată în țară¹⁾.

Iar despre arhiva Episcopiei Roman, știm că a fost pierdută în cea mai mare parte, împreună cu odoarele scumpe, în vremea cătanelor lui Ferent (1718), cînd carăle care se îndreptau spre mănăstirea Pingărați s-au prăvălit și s-au innecat în valurile Bistriței²⁾.

10. În sfîrșit, ajungem la jumătatea secolului XVIII, menționînd Catastihul³⁾ de sămile mănăstirilor din țară, din Moldova, pe anul 1742. Manuscrisul a fost prezentat voievodului Constantin Mavrocordat, la 20 ianuarie 1743, de către o comisiune compusă din episcopii țării. El cuprinde:

— ce moșii, sate, siliști, vii, poieni, locuri de prisacă, bălți cu pește, mări, case, vite... are fiecare mănăstire;

— ce venituri are, în bani, din orîzi, dijme, clăci, răscumpărare de hoieresc sau vecinie, vînzări de vite, vin, miere, ceară și altele;

— ce cheltuieli face fiecare mănăstire pentru întreținerea fraților, a acareturilor, cu plata dărilor, a salariilor, cu milostenii, ajutoare etc.

Cum vedem, cuprins deosebit de important pentru studiul istoriei și a vieții economice a țării, mai ales dacă ne gîndim că mănăstirile administrau adevărate latifundii. Dar aceste sămii erau numai un extras, un rezumat, un bilanț al activității cancelariei mănăstirești. Aceasta se vede clar din unele mențiuni, care arată că sama s-a alcătuit „după osebit isvod“.

Cu domnia lui C. Mavrocordat intrăm însă într-o perioadă de prefaceri și reforme sociale cu caracter progresist, care marchează

1) Cf. **Indicele de la Zolkiew**, la Acad. R. P. R., M-sse, nr. 5120.

2) Arh. St. Iași, Ms nr. 109, f. 10 și 30 v.

3) I. Bogdan, **Sămile mănăstirilor...** în *Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei*, vol. I, p. 217 și urm.

o eră cu totul nouă pentru istoria Statului moldovenesc. Societatea înaintase datorită condițiilor ei materiale și instituțiile statistice prin natura lor, nu mai corespundeau timpului și trebuiau revoluționate. Arhivele nu au fost uitate cu această ocazie. Cancelaria țării, pînă în cele mai îndepărtate ținuturi, a primit o reglementare precisă, care a lăsat urme neșterse în istoria arhivistice românești.

II. NOTE PE MARGINEA „CONDICEI MAVROCORDAT” (1741—1742)

Prețiosul manuscris, care se păstrează la Academia R.P.R., sub nr. 237 și cunoscut sub denumirea de „Condica Mavrocordat”, cercetat cu amănunțime ne oferă date importante și pentru cunoașterea sistemului de lucru în cancelaria lui Mavrocordat.

În realitate nu este vorba de o singură condică: chiar din examinarea exterioară a manuscrisului se poate ușor observa că sînt 12 condici, de diferite formate, unele ca niște caiete, toate legate la un loc de către posesorul de mai tirziu al acestor condici dispărute, eșite din activitatea cancelariei Curții domnești, cu instituțiile ei mai importante din acea vreme: Divanul și Visteria.

Desigur că și celelalte slujbe — comișia, sulgeria, armășia, camara etc., țineau anumite „catastih”, însemnări zilnice de cheltuieli **mărunte**, însă nu constatăm o obligație de a ține o registratură cu „protocol” și nici să le păstreze — decît temporar — pentru nevoile imediate.

Din sistemul de lucru imprimat cancelariei sale, trebuie să fi rezultat condici lunare și anuale din care se mai păstrează doar acestea: nu este exclusă posibilitatea să se mai găsească și altele.

Din titlurile acestor condici, și din cuprinsul lor, constatăm că registratura în cancelaria lui Mavrocordat căpătase o organizare pe care nu o întîlnim mai înainte.

Cunoaștem că Mavrocordat a hotărît ca și cancelariile Isprăvnicilor de pe la ținuturi să țină condici — numite protocoale — în care să se treacă poruncile primite și rezolvarea lor.

Prima condică, de la fila 1 — 184 a manuscrisului, cuprinde, în întregime sau în scurt rezumat, poruncile Divanului către dregători: a doua cuprinde — în întregime sau rezumate — judecățile Divanului. Condica următoare cuprinde, copiate în întregime, „hrisoave

vechi a domnilor trecuți, de milele mănăstirilor și altă obște“; acestea au fost copiate aici — din porunca lui Mavrocordat — cu siguranță ca să servească cancelariei la redactarea unui nou hrisov. Condicile 4, 5 și 6 cuprind răspunsuri date de cancelaria domnească „unora și altora pe cărțile ce au scris domnului“ în lunile octombrie, noiembrie și decembrie 1742. Condica 7 cuprinde înregistrarea, cu un scurt rezumat, a cărților venite de pe la boierii dregători, în luna lui septembrie. Condicile 8, 9, 10, 11, 12, cuprind, trecute în întregime sau rezumat, porunci și răspunsuri date de Visterie către dregătorii ținuturilor pe lunile octombrie-ianuarie.

În multe porunci către boierii dregători, Divanul și Visteria atrag atenția boierilor dregători să treacă aceste hîrtii la „protocol“.

Pentru o mai bună organizare a cancelariei și registraturii, Mavrocordat aduce cu el, din Țara Românească, un cunoscător al acestor lucrări¹⁾.

Mavrocordat vrea să cunoască obiceiurile din trecut. Ioan Neculce, cronicarul, este însărcinat cu redactarea unor „trătăji“²⁾ în care să arate pe scurt „obiceiurile și bune și proaste la ce domn ar fi eșit“. Neculce scrie acești „trătăji“ și-i trimite cu o scrisoare în care arată că „am ținut minte și le știu că sînt adevărate, așijderea de cîte am auzit“.

Cărțile de judecată trebuiau să fie redactate clar și să cuprindă toate elementele necesare; pentru aceasta, se dau instrucțiuni dregătorilor cum să le alcătuiască și totodată cu aspre doji pentru acei care le făceau rele: „că nici o temelie noi înfrînsa nu am găsit; de vreme ce nu știi a face cărți de judecată, iată cartea ruplă ți-o trimitem și ți-am trimis și formație în ce chip să urmezi a face cărți de judecată și de acum înainte așa să urmezi și să nu mai scrii atîtea basne“ (f. 587).

Fiecare document — redat în întregime sau în scurt rezumat — are denumirea lui strîns legată de forma și fondul documentului respectiv.

Astfel, găsim numite în registratura cancelariei lui Mavrocordat: „cărți de stăpînit“ în legătură cu „hotărîrea de obște“ privind moșiile; apoi: „carte de zapciu“, „carte legată“³⁾ (circulări), „carte de

¹⁾ Caligrafia caracteristică documentelor din Țara Românească; expresii ca: dă, pă, sud în loc de ținut, rumîni, cîte odată, în loc de vecni.

²⁾ Acad. R. P. R., M-sse, nr. 237, f. 610.

³⁾ „16 cărți legate s-au trimis pe la ținuturi pentru vornicii de prin sate, că ei sînt alergători pentru slujba și folosul satelor“ (f. 672).

istov“¹⁾, „peceți albe“²⁾“, adică numai formularul, pînă să fie completat cu numele omului respectiv, — „foițe“³⁾, „cărți de apărare“, „cărți de hotărît“, „cărți gospod“, „cărți de multe trebi“, „pașaport“, „carte de beșleagă“, „testament“, „cărți lipărite“⁴⁾ etc.

1) „O carte de istov zloțasului ce-au fost cu hărtiile la august, la domnia lui Grigore vodă, să vinză vite și zăloage și să plinească banii ținutului Hirău“ (f. 699).

2) Oamenii nu aveau voie să poarte peceti albe fără să fie scrise „pe fețele lor“ (f. 705).

3) „O folță de copii ce le-au dat pecete d-lui vel pah. la Vaslui, anume Savin, de la Scînteia, care este bolnav și neputincios“ (f. 674).

4) Hotărîrea de obște privind noile relații dintre locuitorii și stăpînii moșilor s-a tipărit și s-a trimis pe la dregătorii ținuturilor să se împartă pe la sate și să se citească de preoți prin biserici.

III. PREOCUPĂRI ARHIVISTICE ÎNTRE ANII 1828—1832

În documentele cunoscute pînă acum, nu găsim nici o preocupare în legătură cu reorganizarea arhivelor risipite și scăpate de la groaznicul foc din 1827, care a mistuit cea mai mare parte a orașului Iași; și, mai mult încă, nici o grijă pentru ca atît acele salvate cît și noile arhive ce se creau să fie depozitate într-o clădire care să le pună la adăpost de alte eventuale incendii. Actele risipite, condicile și documentele vechi, cîte s-au salvat, au stat fără nici o îngrijire multă vreme. În cancelariile instituțiilor, noile hîrtii nu se îndosariau, nu se inventariau, în sfîrșit nu se forma o arhivă de către un arhivar care să răspundă de actele instituției respective. Mai mult încă, hîrțiile erau luate pe acasă de boierii care conduceau acele instituții și chiar funcționarii inferiori făceau la fel.

Multe din documente și condici nu erau păstrate decît în măsura în care puteau servi la vreun interes material imediat și de îndată ce ele nu mai prezentau nici un interes, nu mai aveau valoare.

Aceste hîrtii, condici și documente, au început a fi apreciate ca „materialuri istoricești” abia din 1832, de cînd Gh. Asachi s-a străduit să le adune în Arhivele Statului.

Cu prilejul reorganizării unor instituții existente în anul 1828, cît mai ales cu desființarea multor instituții și înființarea altora, conform prevederilor Regulamentului Organic, problema arhivelor s-a pus în mod serios. S-a trecut, astfel, începînd cu anul 1829, de la neglijența în care se păstrau arhivele, de la mentalitatea veche asupra importanței lor, la preocupări mai serioase de organizare și păstrare.

Pe de altă parte, desființarea instituțiilor vechi a dus la împărțirea arhivelor în două categorii: prima cuprinzînd „dosare și condici neterminate”, și a doua „dosare și condici terminate”. Prima categorie s-a împărțit pe la instituții care trebuiau să continue lucrările începute, iar a doua categorie să fie așezată într-un depozit de păstrare și unde să fie găsite la nevoie.

Acest depozit de arhivă sau „Arhiva generală” cum s-a numit la

inceput, trebuia organizat, trebuia să fie într-o clădire anume și astfel s-a simțit nevoia înființării „unui nou ram de slujbă publică în țară” și care s-a numit „Arhiva Statului”.

La 12 iulie 1828, Visteria Moldovei trimite severe porunci tuturor ispravnicilor ca să fie cît se poate de atenți în privința întocmirii actelor. Din cauză că la Visterie veneau acte „nelucrate după porunci, să propune ca multe pricini de acele atîrnate de datoria canțileriei a celui ținut urmează a se lucra în particularnic pe la casele dvs., urmare cu totul nearătată și neprimită Visteriei, după rînduielele așezate de mai înainte, în care dv. sunteți îndatorit cu căutarea slujbei să o faceți la canțilerie, neapărat. Orice hîrtie să fie iscălită de amîndoi, fie hîrtie venită la Visterie, fie porunci și izvoade slobozite în ținut, fie table și răspunsuri către Visterie. Orice hîrtie slobozită fără aceste forme va fi socotită ca netrebnică”¹⁾.

În același timp Visteria poruncește ispravnicilor să „publice” în tot ținutul, ca acei care vor face jalobe către Divan sau „excelența sa”, în sprijinirea cererii lor să nu mai anexeze originalele documentelor „precum s-a obișnuit, unele din ele pierzîndu-se, fiind trimise din locuri depărtate, sau alte neîndemînatice întîmplări; ci copii întărite de pe cele adevărate documenturi și care se ating de pricinile lor”. Cine va trimite originalele anexate la jalobe, sau acele originale nu vor privi pricina „i se restitui fără nici o deslegare”²⁾.

În același timp, la Divan, din cei 18 dieci ai cancelariei se dă însărcinare unuia să îndeplinească slujba de registrator și unul de arhivar; totodată se dă cancelariei și 100 lei pe lună, cheltuială pentru hîrtie, cerneală, ceară tare, buline și condici³⁾.

În iulie 1829, Divanul Implinitor insistă asupra formelor în care să se facă hîrțile și jalobele cu „perilipsis, pentru că Divanul, după mulțimea lor și graba cu care se cer lucrările, nu are timp să le citească în întregime”⁴⁾.

În august același an, Divanul Implinitor face observații Ispravnicilor că „nu au luat în băgare de seamă poruncile sale în ceea ce privește organizarea arhivei și felul cum să se facă raporturile către Divan”, și poruncește ca „ispravnicii și sameșii să nu mai părăsească tactul ispravniciei, amîndoi deodată, în interese particulare”, iar hîrțile vin fără număr și fără formele arătate. Li se

1) Arh. St. Iași, Tr. 627, Op. 689, dos. 232, f. 20.

2) Arh. St. Iași, Tr. 286, Op. 313, dos. 13, f. 24.

3) Ibid. Lit. D/138, f. 5.

4) Ibid. Tr. 627, Op. 689, dos. 232, f. 6.

atrage atenția ca „nesimțita Dvs. culezare să nu se mai repete“.

La 13 decembrie 1829 „deplin împuternicitul prezident al Divanurilor“ trimite Divanului Împlinitor „predlojenia“ eu nr. 12319, cu următorul cuprins ¹⁾ :

„Pun înaintea Divanului spre a mă înștiința de s-au alcătuit la dînsul arhive ci trebuie pentru păstrarea delilor în cuviincioasa rînduială, în toate madelele Ocîrmuirei; dacă niște asămînea arhive încă nu sînt alcătuite, apoi fără greșală trebuie de a se aduce acestea întru împlinire. Și pentru păstrarea delilor întru întregime, să să aleagă încăperi fără de primejdii de tot felul, de neașteptate nenorocite întîmplări“.

Vedem din ce în ce o grijă mai deosebită pentru arhive. Divanul, la 26 decembrie 1829, cu adresa nr. 18707, trimițînd în copie ordinul de mai sus tuturor isprăvnicilor, le atrage din nou atenția ca „luînd în băgare de seamă cele cuprinsă în această predlojenie să vă mîrginiți și dvs. de a alcătui toate pricinile înfățișate la acea Isprăvnicie, în deli, care să se păstreze în arhive, avînd a fi răspunzător pentru urmare împotrivă“.

În 1830, Divanul primește directive „ca toate hîrțile privind o pricină, să se așeze la dela pricinei ei, spre întregirea științelor ce se cuvin a se afla la dela fieștecărei pricini“ ²⁾.

În același an se constată că Divanul avea o arhivă. Un document ne arată că „orice hîrtie să se așeze la locul ei în arhivă“ ³⁾. De asemenea toate anafarele Divanului să nu mai fie duse pe acasă la „cilenuri, ci să le iscălească negreșit în presudsfia Divanului“ ⁴⁾.

În același an. Isprăvnicile primeau ordin ca să „trimiteți anume izvod de cîte deli aveți alcătuite și fieștecare pentru ce pricină urmează și cîte din acestea sînt încheiate și cîte neîncheiate și cîte încă după pricinile ce cuprind“ ⁵⁾.

La 26 decembrie 1831, se dau instrucțiuni ⁶⁾ Sfatului Administrativ al Moldovei în legătură cu întocmirile așezate în puterea noilor așezămînturi ce urmează a fi puse în lucrare de la 1 ianuarie 1832.

Deosebitele ramuri administrative ale Ocîrmuirei Moldovei, care

¹⁾ Ibid. Tr. 288, Op. 316, dos. 31, f. 512.

²⁾ Ibid. Arh. St. Iași, Lit. B/4, f. 114.

³⁾ Ibid. f. 120.

⁴⁾ Ibid. D/3, f. 30.

⁵⁾ Ibid., Tr. 627, Op. 689, dos., 232, f. 4.

⁶⁾ Ibid., Tr. 1756, Op. 4/1995, dos. 3, f. 9 v.

pînă atunci erau încredințate unui Divan Implinitor „să vor însuși Departamenturilor așezate spre aceasta prin noile Așezămînturi“.

Mai departe, instrucțiunile prevăd că „documenturile atîngătoare de pricinile de judecăți, carele la 1 ghenarie viitor s-ar afla săvîrșite în Divanuri și alte tribunale a capitalei, se vor așeza pe rînd, se vor pune în orînduială de către vechii dregători și se vor depune în Arhiva generală, după ghidul ce se va așeza întru aceasta“.

La 31 decembrie 1831, Costache Conachi, care fusese numit „împlinitorul îndatoririi de vel logofăt al Dreptății“, primește următorul ordin :

1831 dec. 31

„Către .

Implinitorul îndatoririi de vel logofăt, dumnealui
Vornicul Conache

Fiindcă prin punerea la cale a mai înaltei necealstve pentru a să descoperi de la zi înți ghenar a anului 1832 feluri de locuri a presudsfii hotărîte prin Regulament, cit în Iași asemenea și la ținuturi Divanul Domnesc, Departamentul Pricinilor Străine și Comisia Consultație, trebuiesc a se desființa, iar pricinile în acele locuri urmate să să deie după cuviință pe temeiul noiei așezări. În urmarea căreia pui înaintea dvs. ca fără întîrziere să pui la cale ca adică toate pricinile hotărîte la **Divanul Domnesc, Giudecătoresc, Comisiile Consultăției, la Departamentul Criminalicesc, și la Departamentul Pricinelor Străine** să fie date după opis în arhiva care are fără întîrziere a să rîndui. Iar pricinile nehotărîte la acele locuri să fie alese de cinovnicii de acum a acestor locuri, și asemenea să se deie după opis în toată rînduiala la Logofeție, de unde dumneata vei îndrepta toate aceste pricini la noile trebunale după a lor atîrnare.

Pentru privighere, spre întocmai împlinire a acestei puneri la cale, dumneata vei rîndui osăbiți cu încredințare boieri, adică din numărul celor noi cilenuri a feluri de locuri a presudsfii și vei însemna după cit să va putea cel mai scurt soroc spre deplina săvîrșire a acestui predmet.

În aceeași vreme ca să facă cunoscut fețelor ce se judecă unde au a intra cu proțesurile lor, dumneata ai a face prin gazetă, lămurită arătare ce anume pricini și la care trebunale se rînduiesc.

Incredințaz grăbirea tuturor acestor măsuri asupra îndatoririlor

dumitale, eu nădăjduiesc că dumneata vei pune toate silințele spre întocmai împlinire a voinței necealtstvei¹⁾.

Vițe prezident Divanului Cnejeii Moldovei.

nr. 94

General-Maior și cavaler
Mircovici

Toate instituțiile înființate acum și care au început să funcționeze la 1 ianuarie 1832, primesc instrucții lămurite despre organizarea și ținerea arhivelor. Divanul Judecătoresc avea și o masă (a 3-a) unde se va ține registratura și arhiva. Se dau instrucțiuni cum să-și țină condicile și cum să se scrie hîrțile: „orice înscris se va face și se va scrie pe curat, iar conțutul (ciorna) va rămîne la canțilerie în bună păstrare a arhivarului“²⁾.

Înaltul Divan urma să aibă și el masa 3-a, a arhivelor, unde pe lîngă arhiva lui se vor ține în păstrare și „acturile publice, precum anaforale, hrisoave, hătișerifuri atingătoare de dreptățile și pronomiilor Moldovei. Arhivarul în a cărui privighere se încredințează toate actele aceste să va îngriji a le aduna din orice parte se vor afla și le va ține în bună păstrare. Spre înlesnirea manipulației are să ție arhivarul repertorii, adică condici în care să vor trece acturile date în păstrare după alăturatul formular. Tot la această masă se vor păstra toate planurile ridicate de comisiile hotărîtoare și copiile mărturiilor hotarnice, date fiecărui proprietar.

Iar spre sigura păstrare a acestei arhive și îndemînarea aîlării acturilor va fi în Curtea Domnească înadins cuviincioasă zidire, întru îngrijitoare pază a osăbitului arhivist al Principatului“³⁾.

Luna ianuarie a anului 1832, începe cu o mare activitate în legătură cu arhivele. Arhiva generală încă nu se înființase; cinovnicii diferitelor instituții desființate și care nu mai fuseseră numiți, luaseră acasă — unii cu „rău scopos“ o sumă de documente și dosare. Un fost arhivar al Divanului judecătoresc, împreună cu fiul său, au acasă multe acte oficiale pe care numai după o acțiune energică a lui Conachi, le „teslimarisesc“ noului Divan.

Unii „îngăimează“ feliuri de motive cînd erau întrebați despre diferite acte; judecătorii înființate în capitala fiecărui ținut, primiseră ordin să ceară toate „delele de la ispravnicii vechi și noi“; ispravnicii nu se supun ordinelor; „abia după multă trecere de timp

1) Arh. St. Iași, Tr. 1382, Op. 1560, dos. 61, f. 2.

2) Arh. St. Iași, Tr. 1382, Op. 1560, dos. 61, f. 69.

3) Ibid. f. 3.

unele trimit cîteva dosare, și acestea fără nici o formă, descusute și cu feluri de hîrtii amestecate, atîrnătoare de deosebite pricini și feță¹⁾.

Logofeția, în acest timp, urmărește o ladă cu documente (anafore și altele, privind Administrația Prințipatului), care ladă „la vremea fugii domnului Suțu în 1821, de către fratele său Costache Suțu, ce au stat logofăt al doilea, s-au pus în Mitropolie“; de acolo s-a luat și s-a dat la Logofeție și de acolo la condicarul Divanului, Dumitraș; se află mai apoi că unii boieri au luat din ea diferite acte și ce a mai rămas s-a dat la Cămara gospod în timpul lui Ioan Sturza vodă, și de aici i s-a pierdut urma²⁾.

La Banul Anghelichi, Logofeția urmărește delele Comisiei „greco-monastoreștilor averi“.

Logofeția se sbate să pună regulă în arhivele vechi și noi. Raportul „Vorniciei de Aprozi“ ne arată lîmpede în ce stare se găsesc arhivele vremii: „că delele aflătoare în această canțilerie n-au fost regularisite, ca una ce n-au avut instrucțiuni iar apoi nici hîrțile nu s-au luat încă pînă acum de la precatohul meu dumnealui postelnicul Canta“, scrie noul vornic. Și hîrțile care se găsesc la Vornicie sînt „una cîte una desbinate și în toate ungherele puse; apoi giudece cinstita Logofeție atîta mărime de hîrtie nu pot a se aduce într-o rînduială precum se cere, neavînd nici început nici sfîrșit, din care nici se pot face dele, nici să le dau curs de dele peste trecere de 15 ani“³⁾.

Aceste dispoziții vor duce multă vreme la o mare îngrămădire de dosare la Logofeție. La 25 ianuarie 1832, se adunaseră peste 10.000 și însuși logofătul Conachi trebuia să stea „negreșit în curgere de multe zile spre a le clitui și a le da destinația fiecăreia la locul giudecătoresc unde se va cuveni“; Conachi nu se mai poate duce nici la Adunarea Sfatului Administrativ, din care face parte, fiind ocupat permanent „cu îndeletnicirea aceasta amarnică și îngrozitoare“, după cum se exprimă într-un raport către Adunare⁴⁾.

În sfîrșit, la 26 ianuarie, Conachi redactează „instrucții“ pentru Arhiva Statului și abia la 1 februarie 1832, se trimit primile dosare spre păstrare: erau 36 „dele a desființatului Divan Domnesc“.

Instrucțiile trimise Arhivei Statului de către Logofeție au fost examinate de către Asachi și Iordache Mălinescu și abia la 29 fe-

1) Arh. St. Iași, Tr. 1382, Op. 1560, dos. 61, f. 5.

2) Ibid. f. 107.

3) Ibid. f. 86.

4) Ibid. f. 62.

bruarie 1832 se răspunde Logofetei, făcându-se unele observații. Tot cu acest prilej se trimite Logofetei și un plan întocmit de Iordache Mălinescu — inginer cu studii la Viena și acum secretarul Arhivei — despre o „înadins zidire pentru păstrarea delilor“. Această clădire specială, pentru noua instituție a Iașului, nu s-a făcut niciodată; instalată la început în gherghirurile casei lui Alecu Balș“ a trebuit de multe ori să se mute în locuri care mai de care mai puțin prielnice pentru păstrarea „delilor“, pînă în 1909 cînd se instalează în localul pe care-l ocupă și azi.

În Arhivele Statului s-au adunat, încet-încet, o mare parte din arhivele anilor 1828—1832, afară de acelea de pe la Isprăvnicii de la care avem astăzi atît de puține dosare.

IV. CEVA DESPRE GREUTĂȚILE ÎNTIMPINATE ÎN TRECURT LA STRINGEREA DOCUMENTELOR ÎN ARHIVELE STATULUI IAȘI ȘI DESPRE AȘA NUMITELE „CONDICI ASACHI”

Rostul înființării Arhivei Statului, la Iași, în 1832, nu a fost înțeles și nici apreciat de mulți boieri și „fețe bisericești” și de aceea, pe cât au putut, i-au pus piedici serioase.

Dacă mulți vedeau în această nouă instituție un depozit general al actelor „sfârșite” și deci netrebnice la diferite instituții, și care să joace rolul unei registraturi mai mari, nu vedeau însă în ea o instituție de cultură, o instituție care trebuia să adune, să inventarieze după norme noi și ușor accesibile și să păstreze în cele mai bune condițiuni documentele vechi, condicile prăfuite de ani și orice înscrisuri, care să servească mai târziu, ca „materialuri istoricești”. Însfîrșit, după cum afirmă Asachi chiar în 1832, „Arhiva Statului va informa un depozit prețios pentru istoria patriei, cu a cărui alcătuire arhivistul se îndeletnicește”¹⁾.

Neconținut arhiviștii, prin activitatea lor neobosită, prin documentele rapoarte, au căutat să lămurească, chiar pe șefii ierarhici, sau alți dregători din fruntea diferitelor departamente, despre importanța acestei instituții.

Vasile Alecsandri, poetul, ca arhivist în 1850, scria următoarele :

„Arhiva unui stat este o avere publică ce merită cea mai de aproape îngrijire a Cîrmuirii. Ea este colecția tuturor actelor publice, atât administrative cît și judecătorești și politice, carele slujesc de temelie legiuirilor și istoriei țării; prin urmare arhiva cere a fi așezată într-un local trainic, încăpător și ferit de toate primejdiiile ce i-ar putea aduce stricăciune, precum umezeala, colbăitul, focul și altele. Asemenea ea trebuie a fi organizată pe un sistem metodic, care să

¹⁾ Arh. St. Iași. Tr. 1756, Op. VI, 1895, dos. 62, f. 86.

înlesnească cât mai ușor așezarea actelor în sânul ei și găsirea acestor acte după zilnicile trebuințe“¹⁾).

În 1832 Asachi, ca prim arhivist al Statului, a căutat prin toate mijloacele să adune, nu numai „delele și condicile sfârșite“ la diferite instituții, ci și documente vechi care puteau servi la istoria Moldovei; multe documente publice erau luate pe la casele diferiților boieri, altele risipite prin boltele și beciurile Mitropoliei; către acestea își îndreaptă privirile Asachi, pentru a le aduna și salva de la distrugere, cu un ceas mai devreme.

Adresându-se Mitropoliei, întâmpină o mare rezistență și nu putu să obțină documentele care se găseau acolo, pe motiv — afirma mitropolitul — că Arhiva nu are încă locul sigur; în zadar arăta Asachi că „bolțile“ în care este așezată Arhiva, sînt mult mai bune decît beciurile de la Mitropolie; nu avu nici un rezultat și „Sfatul Ocăr-muior“, convins de mitropolit, afirmă că Arhiva să-și scoată copii de pe actele originale care se găseau la Mitropolie.

În sfîrșit — deocamdată — Asachi se mulțumi și cu aceasta și, cumpărînd o condică, puse „supt a sa priveghere“ de se copie în ea acte de pe o condică veche și de pe cîteva documente originale de la Mitropolie. Această condică era gata în 1835 și Asachi o înregistrează la Tr. 11, Op. 11, nr. 80 „Condica de firmanuri împărătești și hrisoave domnești prescrise de pe alta și de pe cîteva originale luate de la Mitropolie, și depusă la Arhiva Statului, împreună cu alte documente, de aga Gh. Asachi, arhivistul Statului“²⁾).

Asachi nu renunță însă la documentele de la Mitropolie, ci intervine mereu, dar fără rezultate.

Între timp se înființează Departamentul Averilor Bisericești sau „Administrației averilor clirosului“ și care își avea sediul la Mitropolie. Asachi interveni și aici și abia în 1844 Departamentul Averilor Bisericești îi face cunoscut că a luat de la Mitropolie următoarele documente:

- Textul original al Regulamentului Organic,
- 1 Condică de jurnalele Obșteștii Adunări,
- 1 Condică care cuprinde copia condicii de mai sus,
- 2 Condici în copie de pe documentele monastirilor grecești.

Departamentul adaugă că acestea se vor da Arhivei „după ce se vor scripisi“.

1) Arh. St. Iași, Tr. 1756, Op. V/1994, dos. 1001, f. 45.

2) Astăzi această condică se găsește la Dir. Arh. St. București, Ms 630; ar fi prima din cele 4 condici „Asachi“.

La o nouă intervenție, Departamentul Averilor Bisericești depune la Postelnicie două condici cu copiile documentelor mănăstirilor grecești, iar directorul Postelniciei, Procopie Florescu, le numerotează și sigilează și apoi, cu adresa nr. 2947 din 18 decembrie 1845, le trimite Arhivei Statului.

La Arhive, condicile au fost înregistrate la tr. 74, sub nr. 1014 și 1015: „două condici vechi în care sînt scrise feliuri de acte domnești, adusă în Arhivă cu adresul Postelniciei din 15 decembrie, nr. 2947”; la nr. 1014 condica însemnată la litera A și 1015 condica însemnată cu litera B¹⁾.

Aceste două condici trebuie să fi aparținut Comitetului care funcționa în Iași după 1821, și care administra averile mănăstirilor închinatelor și de unde, la desființarea lui, au trecut la Mitropolie.

Însemnările făcute pe ele nu corespund realității, deoarece în 1845, **condici** au intrat în Arhive, și nu foi volante, copii de documente rămase de la — „școala de slavonie”, apoi aranjate și legate la Arhivele Statului, iar faptul că ele sînt numite în toate dosarele „2 condici a documentelor m-rilor grecești” **ne întărește în afirmația noastră.**

„Departamentul Averilor Bisericești”, depunînd la Arhive aceste două condici, a crezut că va scăpa de insistențele arhiviștilor de a depune și celelalte acte de la Mitropolie, mai ales că din grupul de acte luate de Departament, de la Mitropolie, se depusese numai condicile însemnate la nr. 4.

Asachi, cu toată stăruința lui, găsește aceeași rea voință la Mitropolie și Departamentul Averilor Bisericești. În 1849, după plecarea lui **Asachi de la conducerea Arhivelor** — problema este reluată de noul arhivist, vornicul Vasile Alecsandri și apoi fiul, postul Vasile Alecsandri, a căror intervenții mai energice formează și obiectul unui

1) Arh. St. Iași, Tr. 1764, dos. 995, f. 79.

La acest ordin dat registratorului se găsește anexată o notă de verificare a condiței A:

- fila 1 cuprinsă sub șnur, dar este albă și nenumeraristă.
- fila 7 și 8, cîte un cuvînt șters; la fila 9, la două rînduri cîte un cuvînt șters.
- fila 153, giumatate filă și un rînd șters.
- fila 180, fața a 2-a, jumătate rînd șters.
- fila 693, două cuvinte șterse.

Astăzi aceste două condici se găsesc la Direcția Arhivelor Statului din București, înregistrate la M-se 628 și 629, și sînt așa zisele „condici Asachi”. În realitate ele nu pot fi încadrate în această denumire; contribuția lui Asachi nu constă decît în aceea că a insistat să se depună documentele vechi de la Mitropolie.

dosar special în Logofeție: 1849 „Dela¹⁾ corespondenței cu Arhiva Statului pentru adunarea textului Organicescului Regulament și altele“.

Din dosar se constată că „acest lucru se zădărnicește de către Departamentul Averilor Bisericești, încă din anul 1844“, cum afirmă Alecsandri în rapoartele sale²⁾. În 1852 Postelnicia (Secretariatul de Stat), cu adresa nr. 1585 din 30 mai, depune 23 documente originale însoțite și de o condică în care erau copiate în întregime. Documentele și condica au fost înregistrate în Arhive la Tr. 82, condica³⁾ fiind la nr. 1052: „**Condică cuprinzătoare de copii a hrisoavelor și anaforalelor domnești**“ sigilată și numerolată de Secretariatul de Stat la 30 mai 1852.

În sfârșit, după multă insistență, Departamentul Averilor Bisericești depune la Arhiva Statului din Iași, la 2 iulie 1853, o parte din documentele urmărite precum și „textul Regulamentului trecut prin revizia Adunării⁴⁾“.

Și astfel abia în 1853, Arhivele pot să aducă în păstrarea lor câteva piese arhivistice pentru care s-au făcut dosare întregi de corespondență.

Dar aceasta este numai o pagină din istoria luptei Arhivelor Statului, pentru adunarea și salvarea de la distrugeri sigure, a atîtor piese arhivistice importante. Această luptă a dus la îmbogățirea zi de zi a depozitelor Arhivelor, ajungîndu-se astăzi la un impresionant număr de documente, dosare și condici.

1) Arh. St. Iași, Tr. 1756, Op. 3, 1992, dos. 1023.

2) Ibid. Tr. 1764, dos. 995, f. 58, 64, 68.

3) Condica se găsește azi la Arh. St. Iași, Documente istorice, XLVIII/1, și era considerată a 4-a condică așa zisă „Asachi“. După cum vedem nici ea nu poate fi numită „Asachi“, întrucît a fost depusă de către Secretariatul de Stat în 1852, împreună cu originalele a căror copii le cuprinde.

4) Textul Regulamentului Organic s-a păstrat mult timp la Arhivele Statului Iași, însă înainte de 1900 a fost sustras și cercetările nu au dus la găsirea lui.

I N D I C E
DE MATERII, NUME ȘI TOPONIMICE

A

- aboliri fiscale 12
 adăugiri (la dări) 14
 acte sfârșite 174
 Adamachi V. 95
 Adamescu Gh. 94
 administrativ; împărțirea — 154
 Adrianopol; tratatul de la — 35,
 47
 adulți (cursuri de —) 96
 agenții consulare 33, 148
 Agia 30, 35
 agricultură 52, 142
 ahtarlic 140
 ajutoare la elevi 96
 ajutorință, agiutorință, adause la
 biruri și impozite 11, 34; — du-
 ghenilor 50
 alămarî 140
 Albineț (mahala Iași) 148
 Albu Gh. 132
 Alcaz Iord. 149
 Alecsandri 35; — Vasile 112; —
 arhivist, idelle lui despre arhive,
 definiția arhivel, metodă arhivistică
 174; adună documente 176—177
 Alecsandrovici 124
 alimentația orașului Iași 25; —
 publică 43
 alișveriș 47
 ambasadori 149
 amoniții 88
 anaforale 169, 171, 172
 analfabetism 94
 analoghie 119; analoguri 12
 anchetă 49
 Andrieș N. controlor la fabrica
 de huscă din Luncani 34
 anerisi 138
 Anghel 95
 Anghel Rodica, scrie în colabo-
 rare despre arhiva Comitetului Să-
 nătății 91—93
 Anghelichi ban 172
 Anglia 144
 antice; lucruri — 142
 apa la Iași în 1821, 79; aparii
 din Iași 20; vezi și canalizare;
 captări de izvoare 79
 apele minerale 92
 Apostolescu Virgil, scrie în acest
 volum, în colaborare, despre arhiva
 Comisiei episcopicești 98—101; iar
 singur nota despre Iznasi zahere
 114—118
 aprozi; Vornicia de — 30
 arătare, mărturie, tacit, dopros
 114
 arcănari 140
 arendași 140
 arestați 67
 argintari 140
 arhitecți 140
 arhive; vezi descrierile de fon-
 duri și unități arhivistice în acest
 volum; — pierdute în 1944; Arhi-
 vele Statului 64, 65, 168; înființarea
 — 167; istoricul — până la jumă-
 tatea sec. XVIII, 153—163; — mă-
 nastirești 156; preocupări arhivistice
 167—173; criterii pentru păș-
 trarea — 167; Arhiva generală
 167; local pentru — 169; instruc-
 ții pentru — 172; definiția și ros-
 tul — 174; arhivistul statului 175;
 înecarea — în Bistrița 162
 arhivistice (unități —) 109—150
 armate ruse 24, — română 88
 Armăștia 74
 arme pentru Militie 85
 armeni 146; mahalaua armenească,
 Botoșani și Roman 149
 Armenopol, codice 30
 arnăuți 23
 Aroneanu, deal cu izvoare 79
 artileria 87
 Asachi D., prof. la șc. militară 87
 Asachi Gh., la Departamentul
 Pricinilor Străine 29; referendar al
 școlilor 72; la Casa apelor 79; ar-
 hivist 167, 172; condicile zise —
 174—177
 asidoșie 119
 asigrații false 34
 aspri (noi și vechi), 160

asupriri contra locuitorilor și o-
bilgațiile lor (32 la număr) 14, 51
așezămînt 14
Ateneul Român 94
ațepuire, izolarea unui sat conta-
minat de boli 33
Austria 116, 144
autonomie 95
averi bisericești. Departamentul
Av. Bis. 174—177

B

bacali 140
Bacău 128, 133
Baia (comert) 156
Balica Gh. scrie în acest volum
nota de la pag. 102—105
Balosinești 26, 30
Balș Alecu 28, 34, 173; — C.
55; — Lupu 20, 60; — Maria
126; — Toader 133, 149
Banat 145
banat; — vezi în acest volum
nota „Vigavor și Banaturi” 127—
129
bancheri (Carniol etc.) 34, 140
bani; vezi ajutorință și aspri;
bani pe șin 116; bănuțul vădrări-
tului 75; bani falși 34
barabancici 86
baratlii (beratlii) 134
barșnic, barușnic 35, 148
Basilicale (Cod) 30
bașbulucbaș hătmănesc 18
Bașotă (cișmea) 79
Bavaria 144
bălbăcar, bălbărăcar — meșter
care face bălbărace, (un fel de pal-
ton sau haină groasă) uneori cu cu-
sătură dublă: bălbărac cu paf-
ta-reală (a pafitori, a ropota) 140
Băloșești 161
bărbieri 70
Bărboi (mahala Iași) 148
bătae (pedeapsă) 17, 114
bechet 23
Bellic (loc în Iași) 148
bellic; lucru la — 25
bejenar 14
Beldiman V. 28, 112
belfer (profesor) 141
Belgia 144
berari 140, berărie (fabrică în
Iași) 71; Berărie; în — 149
Berciu 155
Berlin 85, 86, 144
beșleagă; carte de — 166
bezmănari 18
biblioteci 13, 72, 87, 94, 95, 101

Bicani 26, 30
Bicaz 23
biliargii 140
bir; împărțirea birnicilor 10,
11; pricinile lor 12; adăugiri la
bir 14; birul țiganilor 61; birul
grajdica 119
Bistrița (m-re) 156; — apă 162
Bivolari 148
Birlad 76, 77, 95
Bîrsan Gh. 113
blănari 140
boccegli 140
Bodești, biserica din — 70
bogasler 140
Bogdan D. 20
Boian Iord. 134
bolangli 140
boieresc 14, 51
Bojinca 64
Bolfu I. 148
boli lipicioase 43, 58; — de vite
116
boltă de piatră 147
Bonachi ban 28
botezul 138
Botoșani 69, 134, 144, 148, 149
bourari 18
Brandia A. 95, 96
Brașov 137, 144, Brașovanului
(moara) din Tecuci 149, brașovenie
140
Brateș (balta) 76
breslele posturilor 11; breslași
48, —, numele lor 51, 120; unde
se judecau 135
Brînză Șt. serdar, la Casa jal-
belor 82
Brod 145
Broșteni (mahala Iași) 148
brudinar 140
bucătari 140
Bucecea sat 9
Bucovina 32, 144; forum-ul —
34, bucovineni 24, 34
București (șc. de medicină) 92
Budberg 24
Buhnilă Ionică 109
Buhuș N. 161
Buhușoale Anica 31
Bulgaria 144, bulgari 146
bulucbașa de... (căpitan de) 19
buntușnic 90
Burada D. 126
Brughell Costachi 29
Burlă V. 95
butnari 70, 140
Buzatu Gavril (călău) 65
Buzăimen Ion 29

C

cabinet de lectură (francez și polonez) 87
 cafengii 141
 calce 76
 caleap 9, 14
 calfe 141
 caligrafi 154
 Calimachi Sc. 34, 76
 calp (fals) 34
 camera domnească, organ executiv 30
 camaraș 69
 Camenița 145
 camerdiner 141
 canalizare pentru apă și materiale 79; unelte pentru — 80
 cancelaria lui Mavrocordat 164
 — 166; organizarea și dregătorii 154; reguli de — 59; personalul — 168
 Canta postelnic 172
 Cantacuzino 38; — M. 98; — Al. 149
 capanliu 115
 captări, vezi apa la Iași
 Caragea Vodă 135
 Caralani I. 95
 caramanliu 146
 carantină 85; Comisia — 91
 caretași 141
 Carlovăț 145
 carne pentru norod 116
 Carniol (bancher) 34
 cartea 126; — pentru șc. milit.
 88; carte legată, de istov, de stăpînit, de zapciu 165; — de apărare, de multe trebi, domnești, de beșleagă, de hotărît, tipărită 166, legător de — 89.
 Carvasara: în — 149
 casapi 140, 160
 Casație: Curtea de — 64
 Case obștești 12, 14, 56, 67; istoricul și rolul lor, relații cerute de Kiselef, abuzurile, anchetarea lor 66—83; se cunosc următoarele case: — apelor sau cișmelelor, organizarea lor de Moruzi vodă, venituri, personal, materiale 78—79; — doctorilor, înființare, venituri, personal, atribuții, lefuri 76—77, 92; — jalbelor, motivul înființării, emalii ei 82; — milelor, venituri, beneficiarii 73, 74; — orfanotropon 78; — podurilor, salarii, personal, materiale, atribuții 80, 81; — răsurilor, 20, 23, 27; vechimea ei 72; cancelaria, condica, epitro-

pia și slujitorii 73; — spitalelor, venituri, atribuții, doctorii, 68, 76; — școalelor 71; — ținuturilor 160; vezi și thesavroftlachion.

Casieria Iași 11
 catagrafia (1820), instrucții 9, 13, 51, 57; — locuitorilor pe ulițe 81, 84; — vitelor 116; — fiscale 120; — suditorilor 129—150

catahrisis 24, 45
 Catargiu St. 98, 126
 Catastihul, cea mai veche unitate arhivistică 8; — de locuitori 50; — Moldovei 156; — orașelor 157; — de cisle 158; — de goștina oilor 160; — vămii 160; — Ardealului; — oștirii 161; — blănarilor 161

Categoriile fiscale: mazili, ruștași, ruptale Visteriei, privilegiști, birnici havalegii, scutelnici, breslași, bejenari, cei fără dare, fără căpații, căpătieri, neguțitori, bresle, isnașuri 11, 14, 42, 50, 119; desființarea lor prin Regulamentul Organic 12

cavaf 141
 cazaci 116; cazacii 23, 141, 148
 cazarma din Galați 89
 Cazimîr 35, 126
 caznaceu 58
 căi de comunicație 11
 călărași 81
 călăul 65

căldărari 141; căldări de rachiu 24; cofitul — 148

cămănași 18
 cămăraș vel 70, 157
 căpătîr 15, 110
 căpitan 17; — de poteri și de plăi 19; — de tîrguri 23; — de poduri 73

cărmidari 141
 cărbunari 141
 Căuteșeni (sat) 128
 ceara (în vechime) 156
 ceasornicari 72, 141, 147
 ceauși 19, 141; — de poduri 80
 cenzura cărților 89
 cepar 18
 cepregari 141
 cercei („făcător” de —) 147
 cercetare tainică 45
 Cernăuți 144
 cerșitorii 24
 Cezaro Crăiasca Aghenție 27
 cîftul velințelor 34
 Chefalonia 145
 cheingiu (argintar) 141
 chereștea 69; — pentru corăbii

112; cherestegii 141
chestionar pentru casele obștești 67
Cheșcu I. arhivar 132
Chicuș sârdar 133
Chișinău 145
cilen 169; — oștinesc 55
cimitire 25
cinovnic 64, 112
Ciobani 79, 117
Ciocli 23
Ciornel Gh. 113
Ciornez (șofar) 148
Circ 79
cislă 8, 159
cișmele; vezi casa apelor sau cișmelelor; cișmeaua lui Bașotă 79;
epistatul cișmelelor 80
Clubotari 140; — nemțesc 148
ciumă 35; deșrădăcinarea bolii — 91
Ciurchi (mahala Iași) 146
cîlnerul din Iași 34
cîntar, venitul cîntarului era al
vel cămărașului 69
cîrcumari, crîșmari 141
Cîrligătura (îlnut) 134
Cîrstea serdar 23
claca 15
clădirea Arhivelor 171
clima 44
clopot 72, Clopoțel 149
Cluj 144
Cniga răzărna, — expediției
pacheturilor, — de expediție, vezi
în acest volum nota „Condica de
expediție” p. 120—122, vezi și
condici.
Coburg (1788) 149
Codrianul Gr. 28; — lt. 90
cofit 141, 148
coifuri pentru miliție 86
cojocari 141
colbăit (arhivele) 174
Colunul Zaharia 95
Comarnescu 149
Comănești (fabrica de sticlă) 23,
148
comenzi de arme 86
Comerț Internațional 34, 47; —
cu turcii 115; — de tranzit 117;
tratate de — 135; drumuri de —
118
comis 154
Comisia episcopicească, protec-
tele de înființare, cancelaria, des-
crierea arhivei, desființarea, pro-
blemele de studiat 98—101
Comisia greco-monastirești 172;
— orfanicească 98

Comisiile revezuitoare (de reve-
dație) pentru cercetarea catahrisu-
rilor (abuzurilor). Au fost 3 comisii
în toată Moldova 45—53, 57; co-
misiile suditorilor (centrală și pe ți-
nuturi) 133—134
comisioner 141
Comitetul împlinitor 54
Comitetul Sănătății, înființare,
descrierea arhivei, alte fonduri pre-
luate la înființare, problemele de
studiat 91—93 și 78. Comit. pen-
tru deșrădăcinarea bolii ciumei 91
complotul boierilor la 1846, p.
89
Conachi C. locșitor de mare lo-
gofăt, 22 29, 32, 170, 171, 172
condici; — ale Visteriei 7—15;
— gruparea lor 8, importanța 9,
35; — de calitate 64, — de docu-
mente 158, 174—177; — ale De-
partamentului Pricinilor Străine 26
— 36; — jurnalelor Obștești
Adunări 175; — ale Comisiei do-
cumentelor mănăstirești 175; —
Mitropoliei 160; — Asachi 174—
177; — de expediție 120—122;
de pornitorie 122; condica grainică
122—124; — iznași zahere 114—
118; — Mavrocordat 164—166
(cuprinsul ei, protocol, problemele);
— Nastolnoi registru 125—127;
— vîgavor și banat 127—129; —
suditorilor (descrierea, problemele)
129—150
Condurachi Ioniță ban 133
consuli 33, 134, 141
Conta V. 95
contabilitate 35
contrabandă 23, 88, 117
corabie 149
corespondență diferită 15
Coru (insulă) 145
Cornățeanu 149
Cornu Luncii 23
Costache căminar 28; — hat. 21
Costandache Iancu 133
Costăchescu N. 96
Costian Tudorachi stol. 134
cotăritul 69
Cotnari 157
covaliu, covariu 141
Covurlui 133
Creangă I. (cărți tipărite) 95, 96
croitorii 85, 141
Cruceanu Florica, scrie în acest
volum nota de la p. 127—129
crug 56
Crupenschi 86, 133, 149
Cuciureanu I. 28

cuhne de fier pentru armată 86
 Culiario N. 96
 cultura poporului 94
 cuniță (venit al spitalului) 70; o
 plateau și suduții 33
 curelari 141
 curieri ruși 35
 cursuri de adulți 96
 Curtea domnească 171, doctorul
 de la — 70, Curtea de confirmare
 102
 curteni 159
 cusur 124
 cușmari 140
 Cutia Milelor, vezi Casa Milelor
 23, 75
 cvartalnic 25

D

dajdia mazililor, ruptașilor, dăj-
 dieri 11, 46; — țiganilor 61; —
 cerei 156
 Danemarca 145; danezi 146
 Danu V. 28
 darabani 11, 17
 dare, dări 9, 11, 34, 46; adău-
 giri 14, analogie 120; ajutorințe
 11; fumărit 49; darea femeilor 14
 Darzeu Al. 95
 dascăl (profesor) 25, 72, 141,
 148
 David V. 134
 Dealul Domnesc (vii) 157; Dea-
 lul Nou 128
 delă (dellă) 21, trupul de lei 40,
 dela pricinii
 Deleni (răscoale la —) 85
 Departamente: — Averilor Bi-
 sericești 175; — Criminal 27; —
 Pricinilor Străine: data înființării,
 atribuții, procedura, separarea pu-
 terilor, judecarea breslelor, desfiin-
 țarea lui 26—36, 135, — Finan-
 țelor (vezi Visteria): desființarea
 unor — 170
 desătină 51
 dezertor 24
 diac 154
 dialect franțuzesc 53
 Diamandescu (ofițer) 88
 Divan de Apel 102; — Efendi
 135; — Implinitor (secția I înocu-
 ește Visteria la 1828) p. 7; descrie-
 rea arhivei — 54—60; îndatoriri,
 secții, probleme 55, 58, 91, 105,
 169—170; — Domnesc 135, 167
 — 173; — de întărituri 102—105
 dobaș 19
 Docan 64

Docolina 161
 doctori: în țiguri 76, orinduiala
 — 77, — temniței 77, lefile — 77,
 78, 141, 153
 documente pierdute 162, 172
 dojană 129
 Donici Andronachi 28, 30, 133;
 lăncu — 134
 dopros, mărturie, arătare, tacir
 23, 114
 Dorohoi 134, 148
 Dosoftei Mitrop. 162
 dragoman 135, 136
 Drăgești 155
 Drăghici Manolache 80, 95
 Drăgoești 126
 Drăgușeni, sat 9
 dregători (pe nume) 149
 drituri 139
 drugi de fier 69
 drumuri comerciale 118
 Dubăsari 145
 dughengii, 4 stări 49, 142
 Dulcești 155
 dulgheri 141
 Dumitraș, condicar de Divan 172

E

efori 66, 69
 Eforia Iași preia cișmelele, efo-
 ria școalelor, eforia spitalelor 66—
 83
 Efstadii doctor, vezi Evstadii
 electrice (fenomene) 92
 Elveția 145; elvețieni 146
 emacia Casei jalelor 82; — po-
 durilor 81
 Enacachi spătar 133
 enciclopedie (curs) 87
 epidemii, măsurile contra — 92
 epistatul cișmelelor 61
 epitropi 25; Epitropia, venitu-
 rile și cheltuielile 71; bugetul epi-
 tropilor 71
 ernatic 117
 evghenicon 73
 evrei 146
 Evstati (Evstadi, Efstati) doctor
 77, 78
 examinate 12
 expluzări 24
 exploatarea solului și subsolului
 43
 export; interzicerea — 25, 116;
 — de său 117
 extract, extract mare 53, vezi
 statistic

F

- Fabian 72
 Fabrică de sticlă 142, 148, de
 husca 77, 148, de bere 71, de tabac
 72, de rachieu 143, de vată 144, de
 iuft, de pălării 142, de limonadă
 93, de otet 93, de macaroane 142;
 privilegiul pentru fabrici 15, 86
 farfurii 148
 farmaci 25, 93, farmaciști, Far-
 macopela română 93
 făcători de chipuri de ipsos 147
 făclieri 141
 Făgăraș 144
 făclieri 141
 Fălciu 133; sate de podari la —
 81
 Fărcășeni 126
 Fătu A. 95
 Fedeleș C. 96
 femei, darea lor 14, femei (fete)
 desfrinate 25
 fenomen electric 92
 feredeu 34, 35; la — în Bellic
 79; la Feredeu 149
 Ferent 162
 fier 69, fierari 141
 Fillmon 112
 firman 175
 fiscal 12
 finaragiu 141
 fintini 78
 Flămânzi 62, 85
 Flechtenmacher 30, 64, 149
 Flondor 35
 Florescu Procopie 176
 flueraș 19
 Foala Sătească 103; Foala So-
 cietății 95; foi de calități 65, 129
 foamete 136
 Focșani 60, 70, 113, 144
 focul din 1827, Iași, 24, 31, 72,
 167
 foită, — de copii 166
 Folescu Gh. 95
 fonduri arhivistice 7—15, 16—
 25, 26—36, 37—44, 45—53, 54
 —60, 61—63, 64—65, 66—83,
 84—90, 91—93, 94—97, 98—
 101, 102—105
 Franța 145, francezi 146
 franzelari 141, 142
 Frățitu Gr. 149
 frîghieri 141
 furnăritul dughenilor 49

G

- Gafenco 149
 galanterie 141

- Galata m-re 69, 76, averea m-
 rei — 158, 159
 Galați 23, 51, 63, 69, 86, 132,
 144, 149
 Galiția 86, 145
 Gane, — Atanasie 149, — Dimi-
 trachi 143
 Gavril paharnic 134
 gazetă 170
 Găiceana 9
 gealat 65
 gelepi 160
 gerah, gherahi 76
 Germania 144
 Gheorgachi logofăt 18
 Gheorghe Ștefan vodă 161
 Gheorghide-Dumitrescu, Elena,
 scrie în acest volum nota de la p.
 112—114
 Gheorghiu 89; — Al. 96
 Gheorghiu Aurel, scrie în acest
 volum nota de la p. 122—124
 Gheorghită Manole 155
 Gherghel Ion, paharnic 134
 gherghir 173
 Gheucă Ion sulger 133
 Chica 35, 112; — Alex. 55, 98;
 — Grigore vodă, face donații
 spitalului sf. Spiridon, înființează
 un azil de copii, organizează case
 obștești 55, 69, 71, 72, 76, 78,
 112, 166; — Iordache 149; —
 Iorgu 149; — Neculai 29
 ghid 170
 Ghițescu Ion 134
 giambași 141
 Gimnaziul vasilian 71, 72
 Giosănești 128
 giuvaergiu 141
 Gligore șoltuz 157; — vecin
 161
 Gilav 149
 Goldbahce (fon), 90
 Golia 69; — cișme 79; — ospi-
 ciul 92
 Gorovei Todirașcu sârdar 133
 Gosan Tanasă 34
 goștina ollor 25, 51
 grainic, prin viu grai, vezi nota
 „Condica grainică” 122—124
 grajdica, banii grajdica 13, vezi
 nota cu acest titlu 118—120
 gramatic 141, 147, 154
 gratificații pentru 1848, p. 89
 grădinari 142
 Grecia 145; greci 146, Manole
 Grecu 132; școli — 34
 Grigoriu Șt. 29
 groapa Ocnii 89
 grubariu 141

Grumăzăști 23
gurarul Ocnei 109
Gusti D. 95

H

hacul surugilor 12, 13
haham 142
haiducie 23
hamali 142
hangii 141; Hanul unguresc 148
harabagii 141
hatșerif 134
hatman 20, 57, 74, 86; descrierea arhivei Hătmănei 16—25 (originea, evoluția atribuțiilor, venituri, dregători, desființare).
havaet 23
havalegii, havalele 10, 11, 139
hazne, cu sensul de casetă 25
hătaș 117
Henig Ad., librar 87
Herescu 149
Hermezliu (banul) 149
Herta 134
Hilișeu 27
hindichiu 63
Hîrbari în Iași 149, în Tg. Neamț 149
Hîrja (sat) 23
Hîrlău 76, 134, 157, 158, 166
hîrtie de zi 155, hîrtieri 161
Holban D. 28, 35, 134; Glafira — 126
holera morbus 24
holercari 143
Horodincea 145
hoții 23
hrisov răsufiat 69, hrisoave 175
Hrisoverghi V. 67
Huber 78
Hulpe (mahala Iași) 149
hultuire 92
Hulubei 149
Humărie (în —) 148; maistru de humărie 142
Hurmuzachi 35, 149
huscă, fabrică 34, huscărie 148
Huși 140

I

Iampol 145
Ianculeu Al. 20
Iarina 137, 145
Iarmaroace 15
Iași 70, 133, 134, 135; alimentația — 25; catastihul — 157; planul — din 1828, p. 24; foc la — (vezi foc); K. K. Agenție 148;

la Iași în Bellic 148, Berărie 71, 149; Carvasare 149, Iarmaroc 47, 149, Feredee 149, Humărie 148; biserici din — 71, 72, vezi mahalalele, vezi târguri, vezi uliți, vezi poduri iderele calpe 34

Impozit vamal 135
Inam 119
Incendiu 7 (vezi foc)
Indicile catagrafiei sudiților 137
Inele (fabricanți de —) 147
Instituții, vezi fonduri arhivistice
7—105 și restul volumului; — culturale 43
Instrucție publică 95
Ionășeni, moșie 90
Iorcut dr 77
ipochimene 66, 75
Ipsilante C. 75
Iraturi 12
Isac Virginia colaborează la prezentarea fondului arhivistic de la p. 91—93.
Ismail 145
Isnafari 120
Ispirescu 112
Isprăvnicile, întemeierea lor, tactul isprăvnicilor, ispravnici, cancelaria, probleme 37—44, ispravnici de curte 74; ispravnici 154
Istov (categorie socială) 159
Istrati 89
Italia 145; Italian 146
iznași-zaherea, definiția, originea cuvîntului, procedura strîngerii ei 114—118
Izvod 48, 169

I

înselători de oameni 24
întepuire (ațepuire) 33
învățămînt, destituirii din — 96, învățători 141
învoleli satești 13, 14, 44

J

jalbele, valoarea lor 47; condițiile unei — 168, Casa — 82
Jeltuhin 18
Jitomir 145
Jora Iancu 38
judecători 27, 65
jurămîntul 34
jurisconsulti, biroul lor 64
justiție; descrierea fondului arhivistic al Ministerului de — organ de îndrumare a instanțelor 64—65

K

Karamzin 72
 Kazan 34
 Kiseleff 45; — cere lămuriri
 pentru Casele obștești 67
 Kuciuc-Kalnargi 27, 114, 134
 Kurt 27, 160

L

Lambrior Al. 95, 96
 Lancastru (școală) 72, 87
 Lascarache V. 49
 Lateș T. 95
 Lazarache V. 49
 lazarete 24
 Lazăr, preot militar la 1848, p.
 96
 lăcătuși 85, 147
 lăturași 11
 Lătescu T. 95
 leafa „breslelor”, cum se plătea
 73; — dregătorilor mari și mici
 73—74; vezi și lefurile la fiecare
 Departament sau Casă obștească
 lefticar 142
 legător de cărți 89
 lege, alunecare din — 128, ve-
 chile legiului 30
 lemnari 142
 Leon I. 28
 Leondari 35
 levinții 18, 19
 Lexiconul conversației 72
 librari 142
 limbi străine 154
 limonagiu 142
 lingurari 62
 Liov 145
 lipiții 11
 lipoveni 146
 Lipsca, marfă de — 68
 lipscani 142
 Litere (sistemul arhivistice conce-
 put de Asachi) 22, 45, 54
 Liubobratci li. trimis în Rusia
 86, 87
 liudi 48
 lîinari 142
 locuitori, asuprirea lor 9, 51,
 prescrierea lor 24, starea — 52,
 — muzicanți 142
 logofăt 74, 148, 154
 Lokman, farmacist 34, 149
 Lubliana 145
 Luca Ioan, vornic 67
 lucrători de pământ 139, 142, —
 de butci 147
 luminatul cu său 117
 Lunca Mare 20

Luncani 34
 Lupașcu 34
 lupta de clasă 12, 43

M

macaroane (fabricanți de —) 142
 Macarov post. 92
 made 44, 115
 magază mișcătoare 12, 24
 Magheros T. 160
 mahalale în Iași 20, 120, Albi-
 neț, Rufeni, Ciurchi, Bărboi, Broș-
 teni, Moara de Vint, Muntenimea
 de Sus, — de Jos 148; Hulpek,
 Medean 149; — în alte ținuturi
 149
 mahali 142
 maistru de humărie 142
 Mandinescu I. 96
 Mangs Danil 89
 manifestul dat în chestia trata-
 tului Adrianopol 35
 Mano 149
 Manolache Radu 29
 manuale școlare 87
 manuscrisul catagrafiei suditorilor
 129
 Mardare N. 133
 marfă: de Lipsca 68, 147, de
 Viena 147, mărfuri subțiri 147
 masa (biroul) 8
 Mastachi, profesor 34
 materialuri istoricești 174
 matrapaji 25, matrapazlic 142
 Macrocordat Alecachi 89
 Mavrocordat C. vodă, 21, 35,
 37, 59, 149, 158; reforma lui,
 Condica zisă — 162—166
 mazili 35, 142; — mazilo-rup-
 tași 11; dajdia — 9
 Măcărești, sat 90
 mădular, membru al unei instan-
 țe 127
 măjărit 76
 Mălăescu Răducanu 133
 Mălinescu V. 89, 149; lord. —
 172
 mărgelari 142
 mărturie, vezi tacir 114
 mătăsari 142
 Median (în —), mahala în Iași
 149
 medicină (istoria —) 92
 mehtup — țară 111
 memlechetul (țara) 112
 menzil 20, 75
 meremet 9, 14
 meseriași 142

mester de tabac 147, meșteșugul
solănăriei 148
meterez 139
metod arhivistice (Alecsandri) 174
Miclescu 149; — Calinic 95
Milasevici 19, 20
mille 13, 66, 73; — se stringeau
din lefi (1/1 leu la 100 lei) 75
miliția (polcul —) 20
miliția (strața) pămîntească, des-
crierea fondului de arhivă 84—90;
paza în g-l; înlocuiește breslele pos-
turilor, slujitorii și panțirii 84; ar-
me 85, colfuri 86, curs enciclopedic
militar 87, ofițerul D. Asachi 87,
mindirovca și amoniții, praf, 86,
88; muzica — 85
Millo Matei 34
Minciachi 78
mindirigii 142
ministere; vezi justiție și arhi-
vele Departamentelor
Mirconici 61, instrucțiuni pen-
tru arhive 170—171
mîștii 35, 140
Mișcenko, colonel 87
mitrici (condici de —) 57
Mitropolia 62, 78, păstrătoare
de documente 162, 175
mina de lucru 12
Moara de vînt 148; mori 25,
morari 142
moașă 76, 77
mobilier 103
Moldova 144; moldoveni sudiiți
136
monetă, cursul ei 15, 78
monopolul spițăriilor 70
Moreni (mahala în Roman) 149;
— sat 90
Morosanu Ion 34
mortasiple 69
Moruzi 28, 35; — vodă 78; în-
fîințează Casa podurilor 80
moșle (pricini de —) 65
Movilău 145
mumgli 142
muncitori 142
Muntenia 145; Muntenimea de
jos și Muntenimea de Sus 148
Musteață-baron 35
muzica militară 85; locuitori
muzicanți 142

N

nacealstvă 170
Naiman, dr. 78
Nastolnoi reghlistru — vezi nota

intitulată „Condica — “ din acest
volum 120—122

Naum A. 95

naziria podurilor, lefuri, sluj-
bașii 80; arhiva Naziriei țiganilor
61—63

Neamț (ținut) 133, 160

Neculce Ion, vornic 29; cronicar,
scrie un „trătăji“ (tratat de dări și
obiceiuri) pentru C. Mavrocordat
165

necuvînte negustorilor 116

neferi 23

Negel 35

Negre P. 149

negustori; străini 27; de lucruri
antice, de cărți bisericești, de ceară
și miere, de păcură, cu sloboda, de
vlte 142; — de băcălii, de cheres-
tele 147

nemeși 159

nești 146

nevolnici 110

Nica N. 113

Nicoară hatman și Tudosia 30;
— șoltuzul 115; Nicorită (m-re)
26; — vornic 157
Nomocanonul 30

O

oamenii (categorie socială) 159

obligații sătești 11—13, 51

oborî 138

Ocnă 11, 13, 51, 68, 155 (scau-
nul —), 156 (sama —); gurarul —
109

odae, odăi 147, 148 · Odala Cos-
tei 9; satul Odaia la Tecuci 149;
Odala Bursucarului 149

Odesa 88, 145

odobașă 19

ogrăjenle 23

oierit 13, transumanță 25, 142

olandeji 146

olari 44

Olhopol 34

Oprîșan Iordachi pah. 133

orașe (pîrcalabi, pîrgari) 154

organizare: mahalalelor, pomple-
rilor 24; ținuturilor de margină
25; medicală 93; vezi Case ob-
ștești

orînda băuturilor 70, orîndar (la
crîșmă) 140

ospiciul de la Neamț 92

Ostroavele Greciei 137

otdilenie (secție) 8

P

- pachetari (plicuri) 122
 Pal 149
 Paladi C. 20, 23, 26, 30, 149
 Palen, Phalen 55, 67, 77; — dă
 publicații 24
 panțiri 23
 pantofari 140
 Papazoglu Gh., vechii al școlilor
 elnești 34
 papucii 140
 pasageri 88
 pastoi 29
 pașapoarte 35, 166
 patentati 134
 Patmos 149
 pavarea orașului 25
 Pavli, bancher 34, 79
 Păcurari (Iași) 148
 păduri 143
 pălărieri (fabricanți de —) 142
 păstori 142
 pecete: — Depart. Pricinelor
 Străine 28, — legată, timbrată
 153; pecetii 22, 161; — albă
 166, roșie 161; — lui Mihai Vitea-
 zu 161
 pedepse pentru răzvrătiți 9
 Peltech V. 72, — Constantin 34
 perigrafie 52
 periplois 168
 periplois 65
 Perls dr 34
 pescari 142
 Pesta 86
 Petrești (sat) 90
 Petrino 97
 Petrișorul 132
 Petru Șchiopul 158
 Piatra N. 95, 132
 piața internă 43
 Ptelealbă 149
 pietrari 70, 80, 142
 pisar 154
 pitari 142
 Pizzoli (Pițolea) Ieronim, dascăl
 francez 25
 Pingărați (m-re) 162
 pinzari 142
 pircălabi 37
 plai: căpitani de — 19; plăeși
 ceruți de vâdrari 23; ce-i plaiul?
 23; plăeși vrânceni 25; plăeși 113
 planul localului arhivelor 173
 Plastara 149
 pliroforie 58
 plugari 142
 Pluscu dr. 77
 Poarta curții gospod 148
 poclon, plocon 20
 Pocorni Anton (fabricant) 86
 podar-baș 67
 Podolia 145
 podrat 80
 Poduri în Iași: Albineț, sf. Vi-
 neri, de Piatră, de Lemn, Vechi,
 Lung, Roș, 148; podul Hrisoverghi
 și Vărarlei (Botoșani) 149
 poduri (străzi): sate de podari,
 călărași de — 81; călărași de —
 la Vaslui 81; casa podurilor 80,
 91; poduri 148
 podvezi 12
 pogonărit de tutun 51
 pojărnicia, înființarea, roata po-
 jărniciilor 80—81
 politie (oraș) 20
 polobocar 143
 Polonia 145, 162; poloni 146
 pompleri, vezi pojărnicie
 Ponl P. 95, 96
 ponturi 51
 Posdam (institut de cadeți) 88
 porușnic hătmănesc 18
 posesie 126
 postav 68, postavari 142
 Postelnicia 20, 74, 176, la locul
 Departamentului Pricinelor Străine
 33
 poșlină 116
 poștele, 25, 112, obligațiile sa-
 tenilor 12, 13, 15, itinerar 35, ex-
 pediții 13
 potcapleri 141
 poteră, căpitan de — 19
 povescă 36
 praf de pușcă 86
 pravilist 143
 Prăjăscu Răducanu 133
 precatdiul 172
 Precista, mănăstire în Roman 72
 preocupări 142, 148, restricții
 contra lor 25
 predlojenie 54
 predmet 65
 presudsfe 169
 pribegie 14
 pricină oștinești 58
 Prisecani (sat) 90 prisosnici 51
 privilegiu pentru fabrici 15
 probleme țărănești 42, 43
 procuror rus, dirijază cancelaria
 și arhivele 55, 59
 produse 12
 profesor 143
 progen 119
 Prorocul Samoil (m-re în Foc-
 șani) 70
 protectorul suditorilor 147
 protimisire 76
 protocol (condică) 37, 165

provizii alimentare 115
 Prunculești 128
 Prusia 144, prusieni 146
 puști cu cremene 85
 Putna 133
 Puțurenii (moșle) 148

R

rachiu, rachier 143
 Racliș C. 89
 Racoviță M. 158
 Radu Manolache 29
 rala turcească 132
 Ralet 35, 149,
 Rașcov 145
 Răbegea Ion 9
 răscoale țărănești 57, 84, 85;
 vezi răzvrătiri, revoluții, bunturi
 răsuflat (anulat) 69
 răsuri 13; — din analogii la bir
 73; — din slujba rusumaturilor 74
 răzăși asupritori 48, 143
 Răzășnoale cnigă — vezi nota
 cu titlul condică de expediție 120
 — 122. Tot aici: răzășnoala cnigă,
 răzășnosnulu cniga, răzășnoala cni-
 ga, răzășninoala cniga, răznosnala
 tetradi.
 răzvrătiri ale locuitorilor 9; —
 și pedepse 14; — 68, 85, 90; —
 pe corabie 149 (la Tarigrad).
 reforma (Mavrocordat) 163, 164
 — 166

registratură 58
 Regulamentul Organic — origi-
 nalul 175, 177 (și dispariția lui);
 — 75, 78, 91, 98, 102, 118, 123,
 150, 167; regulamentul gimnaziu-
 lui Vasilian 72; — Caseilor obște-
 ști 83; — organizării miliției 85;
 — Casei jalelor 82; — bibliotecii
 militare.

Reizer Fr. (coifuri pentru mili-
 tie) 81

relații dintre proprietari și ță-
 ranii 13

rentier 143
 repertorii 171
 revoluția din 1821 p. 35, 71, 79,
 81, 134, 172; revol. din 1848 p.
 89

rizapazar 115
 Rîșca (m-re) 155; Rîșcanu 89
 Roman (orașul) 128, 133, 155,
 162

Romanescu Ioniță stol. 133
 români 146
 Rosetti (Alex Roznovanu) 20,

35; Iordachi — 55; Dracachi —
 133
 rotari 143
 Rousițchi. (șeful muzicii militare)
 85
 rufet 73, rufetași 143, 147
 Ruginoasa 9
 ruptele (vezi Visteria)
 Rusia 86, 145; ruși 146, arma-
 ta — 24
 Rusu M. 114; — Safta 34
 rusumaturi (vezi Visteria)

S

salahori 80
 salhana 177
 samavolnicii 116
 samă 8, 157; sămi, unde mai
 sunt? p. 10, — ale mănăstirilor
 174

sameș 157, — Agiei 49
 sanitare, măsuri — 117
 sarea 24
 sași 146
 sate, descriere economică 52,
 sate pentru poduri 67

Saxonia 144, saxoni 146
 sacul 146
 săhăidăcari, săldăcari 142
 Sălște 144, 146
 sănătatea publică 24
 săraci 159
 Sărările 79
 său 117

Săulescu 76
 scamatori 24
 scaunul ținuturilor 154, — din
 Cotnari 154, — din Bala 155

Scheletii col. 87
 Scinteia (Vaslui) 166
 scopul Strajei pămîntești 84
 scripsi (a —) 175
 scutar 142, 147
 scutelnici 9, 13, 76, 77, 139
 Secară D. stol. 133

Secretariatul de Stat 31
 secții (otdilenii) 58
 seimeni 22
 separația puterilor 40
 Serbia 145, sirbi 146
 Sfatul Ad-tiv 172, — Ocîrmul-
 tor 54

Sfetea 149
 Sibiu 144
 Siliștea, vezi Sălște
 simigii (simigieri) 143
 sinodul din Iași 160
 sinucidere 24
 Slon N. 134

V

vagabonzi 88
 Vaillant 90
 Varatic (m-re) 126; varaticul vitelor 117
 Vasilcovski (farmacist) 149
 Vaslui 133, sate de podari la — 81
 vădrărit 23
 vămi 11, 51, interne, externe, desfășurarea celor interne 12, 13
 vătăjia moșilor 144, 159
 vecin 161
 velnicer 144
 velniță, cfitul — 34
 Veniamin mitropolit 119
 venituri lăaturalnice (indirecte) 13; — poștei, ocnei, pașapoartelor 13; — statului (sare, vămi, poșlina, vitelor, navigația) 14; — din goștină, desetină, vădrărit, vamă 76; — Păhărniceii mari, vama mare (date spitalului) 70; venitul spitalelor 68, 69; a școlilor 72, a moșilor 162
 Verescu T. 72
 veselitor de oameni 144, 147
 vidomostie 24, 56, 65, 92
 Viena 144, 173
 vteri 144
 vigavor — vezi nota intitulată „Condica pentru vigavar și banatur” p. 127—129
 vii 54
 vin 70
 Viola, dr. 78
 Visterie, tabla — 161; vezi articolul Arhiva Visteriei Moldovei, p. 7—15: vechimea instituției, istoricul fondului, descrierea lui, importanța problemelor. Extracturi ale visteriei 52
 vite la pășune 25, vite albe 148

vizite străine 24, 144
 vînător 144
 Virgolici Șt. 95
 Virnav C. 28, Todiraș 133
 Voicu stolnic 29
 vorbă 44, vorbiri înspăimîntătoare 24
 vornici 47; — comandanți militari 17; vornicia de aprozi 30, 172; — de poartă 155; — satelor 165; — de Botoșani, Suceava, Vrancea 154
 Vrancea: asupriri 24, îndatoriri 25, solăritul — 70
 vremi tulburi (1848) p. 86
 vutcarl 143

W

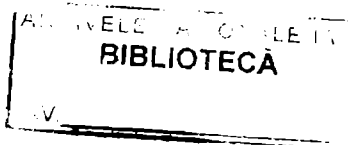
Varșovia 145

X

Xenopol 95, 112

Z

Zaboloteni (sat) 90
 Zagavia 24
 zaharea 114—118
 zalhana 116
 zapcii 19, zapcii domnești implinesc veniturile pt. spitalul sf. Spiridon 69—70
 zarafi 144, zaraflic 14
 zastave 23
 zavoduri 86
 Zăbrăuți 153
 zlotăși 49
 Zosin dr. 149
 Zotta dr. 78
 zugravl 140
 zulum 23

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Prefață	3—4
 I. PREZENTARI DE FONDURI ARHIVISTICE	
I. Arhiva Visteriei Moldovei 1763—1861, de Gh. Ungureanu	7—15
II. Arhiva Hătmănei Moldovei 1825—1832, de Const. Turcu	16—25
III. Arhiva Departamentului Pricinilor Străine 1824—1832, de Const. Turcu	26—36
IV. Arhivele Isprăvnicilor, de Gh. Ungureanu	37—44
V. Fondul arhivistice creat de Comisiile Revizuitoare a catahrisurilor din Moldova între anii 1830—1831, de Gh. Ungureanu	45—53
VI. Arhiva Divanului Împlinitor al Moldovei 1828—1832, de Gh. Ungureanu	54—60
VII. Arhiva Naziriei țiganilor domnești 1830—1844, de Gh. Ungureanu	61—63
VIII. Arhiva Ministerului de Justiție 1832—1862, de Gh. Ungureanu	64—65
IX. Casele obștești din Iași și arhivele lor pînă la Regulamentul Organic, de Gh. Ungureanu	66—83
X. Arhiva Militiei Moldovei 1830—1862, de Gh. Ungureanu	84—90
XI. Arhiva Comitetului Sănătății 1832—1861, de Gh. Ungureanu, R. Anghel și V. Isac	91—93
XII. Arhiva Societății pentru învățătura poporului român, de Const. Turcu	94—97
XIII. Arhiva Comisiei Epitropicești 1834—1835; 1840—1865, de Gh. Ungureanu și V. Apostolescu	98—101
XIV. Arhiva Divanului de întărituri 1851—1862, de Gh. Balica	102—105
 II. PREZENTARI DE UNITĂȚI ARHIVISTICE	
1. Tărfălogul, de Gh. Ungureanu	109—110
2. Tertip, de Const. Turcu	110—112
3. Condica tacirurilor, de Elena Gheorghiad-Dumitrescu	112—114
4. Condica iznasil zaherea, de V. Apostolescu	114—118
5. Condica Tabile de banii grajdica, de Gh. Ungureanu	118—120
6. Condica de expediție (răzășnoaie cnigă), de Const. Turcu	120—122
7. Condica grainică, de A. Gheorghiu	122—124
8. Condica nastolnoi reghlistru, de Const. Turcu	125—127
9. Condica pentru vigavor și banaturî, de Florica Cruceanu	127—129
10. Observări asupra catagrafiei sudiiților din Moldova pe anii 1824 și 1825, de Const. Turcu	129—150

III CONTRIBUȚIA LA ISTORICUL ARHIVELOR

	<u>Pag.</u>
I. Contribuții la cunoașterea arhivelor până la jumătatea secolului XVIII, de Const. Turcu	153—163
II. Note pe marginea „Condiciel Mavrocordat“ 1741—1742, de Gh. Ungureanu	164—166
III. Preocupări arhivistice între anii 1828—1832, de Gh. Ungureanu	167—173
IV. Ceva despre greutățile întâmpinate în trecut la stringerea documentelor în Arhivele Statului Iași și despre așa numitele „Condici Asachi“, de Gh. Ungureanu	174—177
Indice de materii, nume și toponimice	179—194

